

61ste vergadering

Dinsdag 24 maart 1987

Aanvang 14.00 uur

Voorzitter: Dolman

Tegenwoordig zijn 137 leden, te weten:

Aarts, Alders, Van Amelsvoort, Beckers-de Bruijn, Ter Beek, De Beer, Beinema, J.T. van den Berg, H.J. van den Bergh, Biesheuvel, Blauw, De Boer, Boers-Wijnberg, Bolkestein, Borgman, Braams, Van der Burg, Buurmeijer, Van de Camp, Castricum, De Cloe, Dales, Dijkstal, Van Dis, Doelman-Pel, Dolman, Duyn, Eisma, Engwirda, Van Erp, Van Es, Esselink, Eversdijk, Franssen, Frinking, Frissen, Van Gelder, Gerritse, De Grave, Groenman, Gualthérie van Weezel, Haas-Berger, Van Heemskerck Pillis-Duvekot, Van der Heijden, Van der Hek, Hennekam, Herfkens, Hermans, Hermes, De Hoop Scheffer, Hummel, Huys, Jabaaij, Janmaat-Abee, Joekes, Kamp, Keja, Knol, Koetje, Kohnstamm, De Kok, Kombrink, Korthals, Kosto, Kraaijeveld-Wouters, Krajenbrink, De Kwaadsteniet, Laning-Boersema, Lankhorst, Lansink, Lauxtermann, Leerling, De Leeuw, Van Leijenhorst, Leijnse, Lilipaly, Linschoten, Mateman, Meijer, Melkert, Moor, Moret-de Jong, Van Muiden, Müller-van Ast, Niessen, Van Nieuwenhoven, Nijhuis, Nijland, Van Noord, Nuis, Nypels, Oomen-Ruijten, Van Otterloo, Paulis, Ploeg, De Pree, Pronk, Reitsma, Rempt-Halmmans de Jongh, Van Rey, Roethof, Van der Sanden, Schaefer, Schartman, Scherpenhuizen, Schutte, Smits, Soutendijk-van Appeldoorn, Spieker, Stemerding, Stoffelen, Swildens-Rozendaal, Tegelaar-Boonacker, E.G. Terpstra, G.H. Terpstra, Tommel, Tuinstra, Veldhoen, Te Veldhuis, Vermeend, Verspaget, De Visser, Van der Vlies, Van Vlijmen, Voorhoeve, Vos, Vreugdenhil, Vriens-Auer-

bach, B. de Vries, K.G. de Vries, Wallage, Weijers, Wiebenga, Wolffensperger, Wolters, Worrell en Zijlstra,

en de heren De Koning, minister van Binnenlandse Zaken, Deetman, minister van Onderwijs en Wetenschappen, Van Eekelen, minister van Defensie, Braks, minister van Landbouw en Visserij, en Koning, staatssecretaris van Financiën.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Ter Veld, Den Uyl en Van Mierlo, de hele week, wegens verblijf buitenslands;

Weisglas, wegens verblijf buitenslands;

Tazelaar, De Boois, Schaefer en Van Traa, wegens bezigheden elders;

Kok, de hele week, wegens bezigheden elders;

Wöltgens en Rienks, wegens ziekte, de hele week.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **Voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik ook voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

(De lijst is opgenomen aan het eind van deze weekeditie.)

Regeling van werkzaamheden

De **Voorzitter**: Na raadpleging van de commissie stel ik voor de behandeling van de Afslankingsnota (19827) nader de volgende spreekrijden voor:

45 minuten voor de fracties van CDA en PvdA;
35 minuten voor de fractie van de VVD;
25 minuten voor de fractie van D66;
15 minuten voor elk van de overige fracties.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid te verzoeken, te bevorderen, dat over het door de leden Vermeend, Moor, Gerritse en Linschoten aanhangig gemaakte wetsvoorstel 19909 (Wijziging van de wet ter bevordering van de werkgelegenheid voor werkzoekenden die zeer langdurig werkloos zijn) advies wordt gevraagd aan de Raad van State.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik geef het woord aan de heer Tommel, die het heeft gevraagd.

De heer **Tommel** (D66): Mijnheer de Voorzitter! De minister van Economische Zaken is op 17 maart jl. op werkbezoek geweest bij Volvo-Car in Born en heeft bij die gelegenheid bekend gemaakt dat er een principe-akkoord is bereikt tussen Volvo-Car, de rijksoverheid en de andere

Voorzitter

aandeelhouders, waarbij zou zijn bepaald dat een bedrag van f 1,1 miljard niet meer zou behoeven te worden terugbetaald, maar dat dit zou mogen worden gebruikt voor de ontwikkeling van nieuwe modellen aldaar.

Het heeft mij verbaasd dat die mededeling wel daar gedaan is, maar dat de Kamer op zich zelf verder niets van de minister van Economische Zaken heeft gehoord. Toch is duidelijkheid over dat contract wel van belang, niet alleen vanwege het grote bedrag, maar ook omdat wij binnenkort zullen discussiëren over een steunbijdrage aan de scheepsbouw; die twee zaken zullen wellicht niet los van elkaar kunnen worden gezien.

Ik vraag u daarom, de minister van Economische Zaken te verzoeken ons zo spoedig mogelijk op de hoogte te stellen van de inhoud van het principe-akkoord en wel op een zodanig tijdstip dat het ruim is voordat wij discussiëren over de steun aan de scheepsbouw.

De Voorzitter: Niemand bezwaar? Dan zal ik dat doen.

Ik geef het woord aan de heer Eisma, die het heeft gevraagd.

De heer Eisma (D66): Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben begrepen dat de minister van Buitenlandse Zaken negatief heeft gereageerd op de voorstellen van de voorzitter van de Europese Commissie, Delors, om een Europese reactie te formuleren op de wapenbeheersing, de Oost-West-betrekkingen en de gevolgen voor de Europese veiligheid.

Wij verzoeken de minister van Buitenlandse Zaken in een brief aan te geven waarom hij het EPS-kader niet het geëigende kader vindt voor dit Europese antwoord en verder aan te geven welke andere mogelijkheden hij ziet om een Europese reactie te geven op de door mij zojuist geschetste problematiek. Daarbij kunnen wij ons voorstellen dat er een reactie wordt gegeven van ten minste de vijf plaatsingslanden of anderszins in het kader van de WEU.

Met andere woorden: ik verzoek u de minister van Buitenlandse Zaken te vragen, een brief aan de Kamer te doen toekomen, waarin naar voren komt welke houding Nederland zal innemen met betrekking tot het formuleren van een Europees antwoord op de problematiek die ik zoëven schetste.

De Voorzitter: Dat zal ik doen.

Ik geef het woord aan de heer Huys, die het heeft gevraagd.

De heer Huys (PvdA): Voorzitter! Ik verzoek u, de agendapunten 6 en 7 (de wetsvoorstellen nrs. 18875 en 18878) van de agenda af te voeren, en wel om de volgende reden. Deze wijzigingsvoorstellen zijn in de Kamer behandeld op 13 juni 1985. Daarbij was o.a. een mogelijk te realiseren bezuiniging aan de orde. Op verzoek van de PvdA-fractie heeft de Kamer destijds besloten de behandeling van die voorstellen op te schorten, totdat de regering haar standpunt over het rapport van de commissie-Joustra had gegeven. Wij moeten helaas constateren dat dit, ondanks de toezegging uit juni 1985, nog steeds niet bij de Kamer is verschenen.

De heer Van Noord (CDA): Voorzitter! De heer Huys heeft gelijk dat die toezegging is gedaan. Het gaat echter om begrotingen van enige jaren terug. Er zijn ook andere middelen om toezeggingen gerealiseerd te krijgen. Het lijkt mij wat verregaand om de stemmingen over deze wetsvoorstellen aan te houden.

De Voorzitter: Ik wist dat de heer Huys met dit verzoek zou komen. Ik zou zelf willen voorstellen dat over die twee wetsvoorstellen de beraadslaging wordt heropend en dat wordt

nagegaan waarom die toezegging nog niet gestand is gedaan. Dan kan de Kamer zien wat er gebeurt.

Ik stel vast dat de heer Huys dit bij nader inzien ook een aardig idee vindt. Dan doen wij dat zo.

Ik geef nogmaals het woord aan de heer Huys, die het heeft gevraagd.

De heer Huys (PvdA): Voorzitter! Ik heb begrepen dat de heer Franssen namens de VVD-fractie zal vragen om uitstel van de stemmingen over de moties inzake de HAS-contracties. Aansluitend aan de vraag die de heer Franssen te dezen zal stellen.....

De heer Franssen (VVD): Voorzitter! Ik heb u verzocht de beraadslagingen over de moties onder agendapunt 15 te heropenen. Mij is inmiddels gebleken dat collega Tazelaar, die bij het debat hierover in februari aanwezig is geweest, vandaag onmogelijk in de vergadering aanwezig kan zijn. Wij hebben even onderling overlegd. Het lijkt ons mogelijk, indien u daartoe ruimte zou willen bieden, dat donderdagochtend aan het begin van de vergadering gedurende ongeveer een kwartier een korte heropening zou kunnen plaatsvinden, zodat de stemmingen dinsdag aanstaande gewoon kunnen plaatsvinden. Op die manier kan met ieders belangen rekening worden gehouden.

De heer Huys (PvdA)

Voorzitter

De **Voorzitter**: Dit is geheel nieuw voor mij. Ik heb er bezwaar tegen omdat de donderdag geheel vol zit. Als er echter geen grote haast mee is, dan heb ik er geen bezwaar tegen om dit een week uit te stellen. Dit zou betekenen dat de stemmingen over 14 dagen worden gehouden.

De heer **Franssen** (VVD): Dat stuit op problemen omdat de minister volgende week dinsdag onmogelijk aanwezig kan zijn. Het gaat om een kort debat.

De **Voorzitter**: Ja, een kwartier, maar dat is, denk ik, een kwartier te veel, want de donderdag zit echt helemaal vol. Als men over de indeling van de week iets wil voorstellen, moet men zich met de Voorzitter persoonlijk verstaan om te zien of die mogelijkheid er is. Het zou naar mijn mening woensdag kunnen, maar de donderdag zit vol.

De heer **Franssen** (VVD): Wij hebben met de wens van de fractie van de Partij van de Arbeid rekening willen houden. Als u het niet in de orde van de week kunt inpassen, dan rest ons geen andere mogelijkheid dan het onderwerp nu af te handelen.

De **Voorzitter**: Uitstekend!

De **Voorzitter**: In de eerste plaats zouden nu aan de orde komen de stemmingen over de moties in verband met het Structuurschema burgerluchtvaartterreinen. Aangezien de heer Van den Bergh echter heropening van de beraadslaging vraagt, komt dit onderwerp later aan de orde.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met **hoofdstuk XIV (Landbouw en Visserij) van de rijksbegroting voor 1987 (19700-XIV)**.

(Zie vergadering van 22 oktober 1986.)

Wetsvoorstel 19700-XIV, nr. 1

De **Voorzitter**: In verband met toezeggingen van de minister in het AVEBE-debat trekt de heer Tazelaar zijn amendementen op de stukken nrs. 12 en 13 in.

Het begin van artikel I en de artikelen

1 t/m 21 worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-Tazelaar (stuk nr. 11, I).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D66, de PPR en de PSP voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

Ik stel vast, dat door de verwerping van dit amendement de andere op stuk nr. 11 voorkomende amendementen als verworpen kunnen worden beschouwd.

Artikel 22 wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 23 t/m 27 worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-Van Noord/Blauw (stuk nr. 10, I).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PPR en de PSP tegen dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is aangenomen.

Ik stel vast, dat door de aanneming van dit amendement het andere op stuk nr. 10 voorkomende amendement als aangenomen kan worden beschouwd.

Artikel 28, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Van Noord/Blauw (stuk nr. 10, I), wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 29 t/m 68 worden zonder stemming aangenomen.

Artikel 69, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Van Noord/Blauw (stuk nr. 10, II), wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 70 t/m 119 worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-De Boois (stuk nr. 15).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D66, de PPR en de PSP voor dit amendement hebben

gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

Artikel 120 wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 121 t/m 160 worden zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen II en III en de beweegreden worden zonder stemming aangenomen.

Het wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

Wetsvoorstel 19700-XIV, nr. 4

Het begin van artikel I en de artikelen 1 t/m 15 worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-Tazelaar (stuk nr. 16).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D66, de PPR en de PSP voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

Artikel 16 wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 17 t/m 76 worden zonder stemming aangenomen.

Artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel II en de beweegreden worden zonder stemming aangenomen.

Het wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met **de begroting van het Landbouw-Egalisatiefonds, afdeling A, voor 1987 (19700-C)**.

(Zie vergadering van 22 oktober 1986.)

Artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-Tazelaar (stuk nr. 4, I).

Voorzitter

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D66, de PPR en de PSP voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

Ik stel vast, dat door de verwerping van dit amendement het andere op stuk nr. 4 voorkomende amendement als verworpen kan worden beschouwd.

Artikel II wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel III, de staat bedoeld in artikel I en de beweegreden worden zonder stemming aangenomen.

Het wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De suppletioire begrotingen komen aanstonds aan de orde.

Aangezien de heer Eisma heropening van de beraadslaging wenst over de moties, ingediend bij de begrotingsbehandeling, komen deze straks aan de orde.

Aan de orde is de **stemming over een motie**, ingediend bij de **algemene politieke beschouwingen**, te weten:

- de motie-Van Mierlo over landinrichtingsprojecten (19700, nr. 21).

(Van de agenda afgevoerd in de vergadering van 9 oktober 1986.)

De heer **Eisma** (D66): Mijnheer de Voorzitter! Ik verzoek u deze motie nogmaals aan te houden, aangezien zij heeft geleid tot een notitie van de minister van Landbouw en Visserij. Die notitie zal binnenkort in een mondeling overleg worden behandeld. Tot die tijd willen wij deze motie aanhouden.

De **Voorzitter**: Op verzoek van de heer Eisma stel ik voor, de motie-Van Mierlo (19700, nr. 21) van de agenda af te voeren.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik wil van de gelegenheid gebruik maken om alle leden nog eens te verzoeken om, wanneer zij willen interrumperen, pal in de microfoon te spreken. Daarvoor

moeten zij eventueel de microfoon naar boven of naar beneden draaien. Het is uitstekend verstaanbaar, mits men de microfoon "opeet".

Aan de orde zouden nu zijn de stemmingen over moties inzake het recreantenbeleid. De heer Eisma vraagt echter ook hier heropening van de beraadslaging. Dat zal dus aanstonds gebeuren.

Aan de orde zijn de **stemmingen over twee moties**, ingediend in de UCV over **het deel Visserijbeleid van de begroting van Landbouw en Visserij voor 1987**, te weten:

- de motie-Van der Sanden over het kleuren van maden (19700-XIV, nr. 35);

- de motie-Te Veldhuis c.s. over het bepleiten van herverdeling van visquota in de EG-ministerraad (19700-XIV, nr. 36).

(Zie UCV 31 van 1 december 1986.)

De **Voorzitter**: Het is mij gebleken, dat deze moties voldoende worden ondersteund.

Op verzoek van de heer Te Veldhuis stel ik voor, zijn motie (19700-XIV, nr. 36) van de agenda af te voeren.

Daartoe wordt besloten.

In stemming komt de motie-Van der Sanden (19700-XIV, nr. 35).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat deze motie met algemene stemmen is aangenomen.

Aan de orde is de **stemming over een motie**, ingediend in de UCV over **het hoofdstuk Kwaliteitszorg van de memorie van toelichting bij de begroting van Landbouw en Visserij voor 1987**, te weten:

- de motie-Zijlstra c.s. over de maximale tolerantie bij langdurige stralingsbelasting (19700-XIV, nr. 28).

(Zie UCV 19 van 10 november 1986.)

De **Voorzitter**: Het is mij gebleken, dat deze motie voldoende wordt ondersteund.

Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA,

de VVD en het GPV tegen deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat zij is verworpen.

De heer Eisma wenst opening van de beraadslaging over de moties over natuur- en landschapsbehoud. Deze zullen dus later aan de orde komen.

Aan de orde is de **stemming over een motie**, ingediend in de UCV over **het Meerjarenplan bosbouw**, te weten:

-de motie-De Leeuw c.s. over de regeling Bijdragen aanleg snelgroeiend bos (18630, nr. 11).

(Zie UCV 49 van 16 februari 1987.)

De **Voorzitter**: Het is mij gebleken, dat deze motie voldoende wordt ondersteund.

Ik constateer, dat de fractie van de PSP tegen deze motie heeft gestemd en de aanwezige leden van de overige fracties ervoor, zodat zij is aangenomen.

Ik stel voor, de navolgende stukken voor kennisgeving aan te nemen:

14392, nr. 49;

17332;

18271, nrs. 51, 65 en 68;

18600-XIV, nr. 105;

18630;

18663, nr. 4;

18816, nr. 8;

19200-XIV, nrs. 54, 55, 57 t/m 62,

66, 67 en 71 t/m 74;

19622;

19756.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met het wetsvoorstel **Intrekking van de wet van 4 juni 1858, regelende de benoembaarheid van vreemdelingen tot landsbedieningen (Stb. 46) alsmede wijziging van de Wet arbeid buitenlandse werknemers (Stb. 1978, 737) (19076)**.

(Zie vergadering van 19 maart 1987.)

Artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het gewijzigde amendement-Alders c.s. (stuk nr. 9, II).

Voorzitter

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de RPF en het GPV tegen dit gewijzigde amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is aangenomen.

Ik stel vast, dat door de aanneming van dit gewijzigde amendement de andere op stuk nr. 9 voorkomende amendementen als aangenomen kunnen worden beschouwd.

Ik merk op, dat hierdoor de artikelen II en III zijn vervallen. Artikel IV zal worden hernummerd.

De beweegreden, zoals zij is gewijzigd door de aanneming van het gewijzigde amendement-Alders c.s. (stuk nr. 9, I), wordt zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het wetsvoorstel.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP en de RPF tegen dit wetsvoorstel hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen over de onderwerpen, waarover zojuist is gestemd.

Bosbouw

□

Mevrouw **Swildens-Rozendaal** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie heeft voor de motie-De Leeuw (18630, nr. 11) gestemd. Die motie ging over de regeling Bijdragen aanleg snelgroeiend bos. Mijn fractie is hier voorstander van, met de uitdrukkelijke aantekening dat de gelden hiervoor beschikbaar worden gesteld in de begroting van het ministerie van Economische Zaken.

Benoembaarheid vreemdelingen

□

De heer **Paulis** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De CDA-fractie is van oordeel dat er aanleiding is, het gehele overheidspersoneel — evenals de werknemers in het bedrijfsleven — onder de werking van de Wet arbeid buitenlandse werknemers te brengen. Zij acht het tijdstip echter niet opportuun, gelet

op de overweging dat naar aanleiding van de evaluatie 1984 een wijziging van de WABW in 1988 tegemoet kan worden gezien. Om deze reden heeft de CDA-fractie haar steun niet onthouden aan de gewijzigde amendementen van de heer Alders en de zijnen.

□

De heer **Wiebenga** (VVD): Voorzitter! Mijn fractie heeft, zoals op grond van de beraadslagingen te verwachten was, voor de amendementen-Alders gestemd, hoewel zij er zeker van te overtuigen is dat de Wet arbeid buitenlandse werknemers ook op de overheid van toepassing verklaard kan worden. Wij hebben toch voor de amendementen van de heer Alders gestemd, omdat te veel vragen in praktisch juridische zin overbleven om voor uitbreiding van de toepasselijkheid te zijn. Wij geven de regering een herkansing bij de komende herziening van de Wet arbeid buitenlandse werknemers en zullen dan ons finale standpunt bepalen.

□

De heer **Leerling** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie heeft, alles tegen elkaar afwegend, niet de vrijmoedigheid gevonden, het wetsvoorstel betreffende de benoembaarheid van niet-Nederlanders in openbare dienst te steunen. Het moet echter duidelijk zijn dat dit niets te maken heeft met het discrimineren van niet-Nederlanders.

De reden, dit wetsvoorstel niet te steunen, is gelegen in onze opvatting, die ik ook in mijn bijdrage aan het debat duidelijk heb gemaakt, dat het integratieproces van niet-Nederlanders in onze samenleving het best gediend is met het stimuleren van naturalisatie. Wanneer niet-Nederlanders derhalve een vast dienstverband met de overheid willen aangaan om de ambtenarenstatus te verkrijgen, is het naar ons oordeel geen al te zware eis, aan te dringen op naturalisatie. De mogelijkheden hiertoe zijn sinds kort versoepeld. Het huidige stelsel van functies die voor niet-Nederlanders zijn opengesteld, kan in dat geval gehandhaafd worden, zij het geactualiseerd. Dit schept bovendien een duidelijker beeld voor het buitenland.

De amendementen van onze collega Alders en de zijnen heeft mijn fractie evenmin gesteund. De

regelgeving betreffende de vergunningverlening krachtens de Wet arbeid buitenlandse werknemers is op dit moment al van toepassing op functies bij de overheid. Vanuit het beginsel, gelijke gevallen gelijk te behandelen, ligt het naar onze mening in de rede, de regelgeving op de gehele overheid van toepassing te doen zijn dan wel de verplichting voor het bedrijfsleven eveneens te beëindigen. Nu het laatste een herijking van de wet betekent, die op dit moment niet aan de orde is, ligt het in de rede, de huidige regeling van toepassing te doen zijn op de opengestelde functies bij de overheid.

Aan de orde zijn de **stemmingen over elf moties**, ingediend in de UCV over het **Structuurschema burgerluchtvaartterreinen (15880)**, te weten:

- de motie-Van Vlijmen over de geluidsoverlast voor Zwanenburg/Halfweg (15880, nr. 31);
- de motie-Van den Bergh c.s. over draaiing van een Schipholbaan (15880, nr. 32);
- de motie-Van den Bergh/Veldhoen over de voorgenomen inpoldering van de Markerwaard (15880, nr. 33);
- de motie-Van den Bergh/Veldhoen over een gedraaide baan in de Schieveenpolder (15880, nr. 34);
- de motie-Van den Bergh/Veldhoen over een geactualiseerde raming (15880, nr. 35);
- de motie-Van den Bergh c.s. over uitbreiding van de Amsterdamse agglomeratie aan de oostkant (15880, nr. 36);
- de motie-Te Veldhuis over het toelaten van middenklassevliegtuigen tot vliegveld Twente (15880, nr. 37);
- de motie-Te Veldhuis/Frissen over de kosten van geluidsisolatie rond vliegvelden (15880, nr. 38);
- de motie-Wolffensperger c.s. over draaiing van de vierde Schipholbaan (15880, nr. 39);
- de motie-Wolffensperger/Van den Bergh over voorfinanciering van saneringsprogramma's (15880, nr. 40);
- de motie-Wolffensperger over het saneringsgebied rond Schiphol (15880, nr. 41).

(Zie UCV 51 van 23 februari 1987.)

De **Voorzitter**: Het is mij gebleken,

Leerling

dat deze moties voldoende worden ondersteund.

Mij is verzocht om opening van de beraadslaging. Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Van den Bergh** (PvdA): Voorzitter! Ik vraag u, de moties op stuk 15880, nrs. 34 en 36, aan te houden. Misschien mag ik u hierbij de argumentatie van mijn fractie geven.

In de motie onder nr. 34 stellen wij voor, een reservering in de planologische kernbeslissing Structuurschema burgerluchtvaartterreinen te doen voor de mogelijke draaiing van de baan van de luchthaven Rotterdam in de Schieveenpolder. In de discussie in de uitgebreide commissievergadering is van verschillende zijden, ook van de zijde van de regering, opgemerkt dat het wijzer is, in plaats van een definitieve reservering een zogenaamde negatieve reservering te doen. Dit houdt in dat vooruitlopend op de definitieve besluitvorming over de toekomst van de luchthaven Rotterdam in het gebied waarover in de motie wordt gesproken, niets kan gebeuren waardoor in de toekomst de draaiing van de baan alsnog onmogelijk is. Dit vinden wij een verstandige benadering, wat voor ons een reden is om de motie aan te houden.

Ik geef toe dat de discussie over het gebied Zeeburg en het aantal daar te bouwen woningen, enigszins terzijde van het structuurschema stond en dus niet echt op het onderwerp sloeg. Hierdoor is enige verwarring ontstaan en rees de vraag of het wijs is, nu te besluiten in de zin die wij in de motie onder nr. 36 hebben voorgesteld. Wij handhaven ons standpunt, maar vinden het verstandiger, de definitieve besluitvorming over dit specifieke punt te doen in het kader van de behandeling van de vierde nota in de nabije toekomst.

De **Voorzitter**: Op verzoek van de heer Van den Bergh stel ik voor, de motie-Van den Bergh/Veldhoen (15880, nr. 34) en de motie-Van den Bergh c.s. (15880, nr. 36) van de agenda af te voeren.

Daartoe wordt besloten.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, volgende week dinsdag te stemmen en dan ook te stemmen over de moties inzake vliegen met reclame-sleep.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met de wetsvoorstellen:

- **Wijziging van de begroting van ontvangsten en uitgaven van het Landbouw-Egalisatiefonds, afdeling A, voor het jaar 1982 (Slotwet; tweede wijzigingsvoorstel) (18875);**
- **Wijziging van de begroting van ontvangsten en uitgaven van het Landbouw-Egalisatiefonds, afdeling A, voor het jaar 1983 (Slotwet; eerste wijzigingsvoorstel) (18878).**

(Zie vergadering van 22 oktober 1986.)

De **Voorzitter**: Mij is gevraagd om heropening van de beraadslaging. Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Huys** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het voorstel van de PvdA om deze zaken opnieuw aan de orde te stellen, is gelegen in het feit dat bij de behandeling van deze begroting in juni 1985 uitvoerig is stilgestaan bij de heroverwegingsrapporten. Het ging daarbij met name om het rapport van de commissie-Joustra. Aan de ene kant werd geconstateerd dat er sprake was van een zekere overschrijding in het Landbouw-Egalisatiefonds. Aan de andere kant was er een luide roep om bezuiniging. Gedacht werd dat wellicht via het heroverwegingsrapport en de uitkomsten ervan de bedoelde bezuinigingen bereikt konden worden.

De Kamer besloot er toen toe om de behandeling van deze twee wetsvoorstellen op te schorten, totdat de regering over het rapport-Joustra haar mening had kenbaar gemaakt. Aan de hand daarvan zou verder gehandeld kunnen worden met betrekking tot het Landbouw-Egalisatiefonds.

Wij moeten helaas constateren dat de regering deze afspraak tot op

heden niet is nagekomen. Omdat wij nogal hechten aan het naleven van zorgvuldige procedures hebben wij het voorstel gedaan om de behandeling op te schorten. Nu de beraadslaging is heropend, wil ik de minister vragen waar het rapport blijft. Wat is het standpunt van de regering? Kan dat invloed hebben op de besluitvorming?

Minister **Braks**: Mijnheer de Voorzitter! Deze zaak is al verschillende malen met de Kamer besproken. De kwestie heroverweging PBO's heeft inderdaad wat tijd gevraagd. Er is een brede context. Belangrijk element daarbij was de salarisstructuur voor de medebewindskosten als een mogelijke bezuinigingsopdracht. Ik kan de heer Huys mededelen dat de regering intussen haar standpunt over het heroverwegingsrapport heeft bepaald. De goede krantenlezer heeft de gevolgen daarvan in de laatste weken kunnen waarnemen. Ik wijs op de reacties van de verschillende voorzitters van de produktschappen. Gevolg is inderdaad dat door de aanpassing van de salarisstructuur voor de medebewindskosten aan de salarisstructuur voor de rijksdienst bezuinigingen ontstaan. Ik herhaal dat het standpunt inzake het heroverwegingsrapport is bepaald. Als ik het wel heb, zou dat rapport de Kamer al kunnen hebben bereikt. Het is echter niet mijn eerste verantwoordelijkheid om dat rapport te verzenden.

De **Voorzitter**: Betreft het hier een verantwoordelijkheid van de minister van Financiën?

Minister **Braks**: Neen, ik denk van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

De heer **Huys** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Mijn reactie kan kort zijn. Het rapport "zou de Kamer bereikt kunnen hebben"! Dat is echter niet het geval. Misschien wil de minister nagaan of het onderweg ergens is blijven steken, zodat wij het alsnog binnenkort kunnen ontvangen. Ik ben het er overigens mee eens dat, nu het allemaal al zo lang heeft ge-

Minister Braks van Landbouw en Visserij

duurd, wij net zo goed de wetsontwerpen verder kunnen afhandelen.

De beraadslaging wordt gesloten.

De Voorzitter: De heer Huys stelt dus voor om in ieder geval de beide wetsvoorstellen de volgende week op de agenda te zetten ter stemming.

Ik constateer, dat de Kamer daartegen geen bezwaar heeft.

Kunnen de minister en ik afspreken dat wij samen nagaan hoe dat rapport het snelste de Kamer bereikt?

Minister Braks: Dat spreek ik graag met u af, als u mij een kleine correctie toestaat. Ik heb op de primaire verantwoordelijkheid voor de PBO bij het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid gewezen. De heroverweging ligt echter meer op het vlak van het ministerie van Financiën. Ik wil dus geen verantwoordelijkheid nemen voor de uitspraak van één van mijn collega's.

De Voorzitter: Wij hebben zaken gedaan.

Aan de orde zijn de **stemmingen over zeven moties**, ingediend bij de behandeling van de **begroting van Landbouw en Visserij voor 1987**, te weten:

- de motie-Tazelaar over de koopkrachtdaling voor de agrarische bevolking (19700-XIV, nr. 19);
- de motie-Tazelaar over het instellen van een vestigingwet (19700-XIV, nr. 20);
- de motie-Tazelaar/Alders over de vermindering van de personeelsformatie (19700-XIV, nr. 21);
- de motie-Tazelaar over efficiëntie- en kostenaspecten in de prestatiebegrotingen (19700-XIV, nr. 22);
- de motie-Eisma over ontwikkelingsactiviteiten op het gebied van natuur- en milieu-educatie in het agrarisch onderwijs (19700-XIV, nr. 23);
- de motie-Beckers-de Bruijn over de kleine en middelgrote bedrijven (19700-XIV, nr. 24);
- de motie-Tazelaar/Meijer over decentrale uitvoeringsmogelijkheden van de Europese regelgeving (19700-XIV, nr. 25).

(Zie vergadering van 22 oktober 1986.)

De Voorzitter: Op verzoek van de heer Eisma stel ik voor, de beraadslaging te heropenen.

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter: Ik deel aan de Kamer mede, dat de heer Leerling zijn overigens nu niet geagendeerde motie over oesterpercelen in de Grevelingen (19200-XIV, nr. 49),

ingediend in UCV 36 van 9 december 1985, intrekt.

□

De heer **Eisma** (D66): Voorzitter! Ik heb bij de begrotingsbehandeling in het najaar motie 23 ingediend, die gaat over de ontwikkelingsactiviteiten op het gebied van natuur- en milieu-educatie in het agrarisch onderwijs. De minister antwoordde op 22 oktober van het vorige jaar dat hetgeen in mijn motie wordt gevraagd, ook gerealiseerd kan worden. De minister beschouwt mijn motie als een ondersteuning van zijn beleid. Dat blijkt uit zijn brief van 28 januari van dit jaar. Ik vraag in mijn motie echter om in 1987 concrete ontwikkelingsactiviteiten op het gebied van natuur- en milieu-educatie in het agrarisch onderwijs te realiseren volgens voorstellen die door de zes instellingen zijn ingediend. Dit project zou op 4 november van het vorige jaar met de organisaties worden besproken, aldus de minister in zijn antwoord tijdens de begrotingsbehandeling op 22 oktober. Naar ik heb vernomen, is het projectvoorstel van de zes instellingen niet besproken, laat staan dat er resultaten zijn bereikt om hetgeen in onze motie staat te realiseren. Wanneer zal het nu mogelijk zijn de concrete ontwikkelingsactiviteiten te starten en waar vindt de minister de financiële basis daarvoor in zijn begroting 1987?

Ten slotte merk ik op dat aangezien natuur- en milieu-educatie in het agrarisch onderwijs op diverse niveaus plaatsvindt — ik noem leerplannen, materialen, cursorisch aanbod, onderzoek — vraag ik de minister, toe te zeggen in de begroting 1988 de middelen aan te geven die worden toegeedeeld aan de door mij zojuist genoemde niveaus.

□

Minister Braks: Mijnheer de Voorzitter! Ik herinner mij de discussie met de heer Eisma tijdens de begrotingsbehandeling nog al te goed. Ik heb toen gezegd dat ik zijn motie, in het licht van de discussie die toen heeft plaatsgevonden, als een ondersteuning beschouwde, want waarop komt het neer? Wij proberen natuur- en milieu-educatie inderdaad zo goed mogelijk in te passen in de programmering van het landbouwonderwijs. Dat gebeurt

echter op alle niveaus niet op dezelfde wijze. Ik herinner eraan dat met name bij de landbouwuniversiteit in de hele programmering zelfs vakgerichte zaken voor onderwijs op het gebied van milieu en natuur zijn opgenomen. Ook bij het hoger beroepsonderwijs kennen wij op dit moment een studierichting, namelijk milieu, als vakgebied. Voor de rest wordt zo goed mogelijk de problematiek die de natuur en het milieu betreffen, in de normale programmering opgenomen. Dat gebeurt op de niveaus die ik zojuist noemde maar dat gebeurt zeer zeker bij het middelbaar agrarisch onderwijs en bij het lager onderwijs. Ik zal een voorbeeld noemen. De gigantische problematiek in alle facetten van de mest, dus ook de bedreiging voor onze natuurlijke leefomgeving, is intussen volledig programmatisch verwerkt in de leerstof van het lager en middelbaar agrarisch beroeps- onderwijs. Dat bedoelen wij met het integreren van natuur- en milieu-educatie in het agrarisch beroepsonderwijs. Er is sprake van een specifiek programma dat naar voren is gebracht door zes instellingen. Die programma's nemen wij mee in de programmering, gericht op de geïntegreerde aanpak. Hierbij zijn drie landbouwonderwijsinstellingen betrokken. Het zou te gek zijn, als wij alleen daarvoor een programmering zouden maken. Het moet natuurlijk een algemeen kader en niet een apart kader hebben voor degenen die toevallig initiatief nemen.

Ik wijs erop, dat ook de hierbij betrokken natuur- en milieuorganisaties onderdeel uitmaken van de programmeringscommissies voor de programmering van het landbouwonderwijs. Er is zelfs een specifiek platform binnen de kerncommissies dat is belast met de leerplan- en leerstofontwikkeling, waarin specifiek de natuur- en milieuorganisaties zijn opgenomen. De plannen van de zes organisaties kunnen daarin volledig worden meegenomen, maar dat dient natuurlijk op hun eigen merites in het kader van het totale integreringsprogramma te gebeuren. In dat licht heb ik ook de aandrag uit de motie van de heer Eisma begrepen. Ik zou het niet goed hebben begrepen, als dit programma specifiek op bepaalde scholen zou moeten worden toegepast. Het is dus ook onze bedoeling, het in het totale kader mee te nemen.

Ik denk dan ook dat er een

misverstand is gerezen, als men zegt dat het niet aan de orde is geweest. Ik heb op dit moment niet de kennis of dat op een bepaalde datum is gebeurd. Maar de door deze organisaties gepresenteerde programma's worden wel degelijk in de programmering ten behoeve van de integratie in het landbouwonderwijs meegenomen.

De heer Eisma vroeg om in de begroting voor 1988 precies de middelen aan te geven. Zoals gebruikelijk, geven wij een vrij gedetailleerd overzicht van de aanwending van de middelen. Ik wil mij nu niet verplichten om een speciale begrotingstitel te creëren voor dit hoofdstuk. Maar ik zeg wel toe, aan dit onderwerp ter verduidelijking van de plaats die het in de begroting heeft, in de memorie van toelichting extra aandacht te schenken.

□

De heer **Eisma** (D66): Aangezien ik uit het antwoord van de minister heb begrepen dat hij voornemens is om die concrete ontwikkelingsactiviteiten dit jaar te realiseren, neem ik aan dat de minister mijn motie nog steeds als een ondersteuning van zijn beleid ziet. Daarom hoop ik dat zij volgende week in stemming kan worden gebracht.

Minister **Braks**: In de context van de behandeling kan ik dat bevestigen.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, volgende week te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen over twee moties**, ingediend in de UCV over de **nota Recreantenbeleid (19447)**, te weten:

- de motie-Schartman over een uit te brengen kadernota (19447, nr. 5);
- de motie-Eisma over commercialisering en privatisering (19447, nr. 6).

(Zie UCV 12 van 27 oktober 1986.)

De **Voorzitter**: Het is mij gebleken, dat deze moties voldoende worden ondersteund.

Op verzoek van de heer Schartman

stel ik voor, zijn motie (19447, nr. 5) van de agenda af te voeren.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: De heer Eisma heeft mij verzocht, de beraadslaging te openen. Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Eisma** (D66): Ik wil mijn motie op stuk nr. 6 intrekken. In het debat van 27 oktober vorig jaar kon de minister niet toezeggen dat hij de norm van 1/10 van het recreatiegebied voor commercialisering en privatisering flexibel zou toepassen. Hij reageerde daarop door te zeggen: dat zeg ik niet toe. Maar op 28 januari schrijft de minister geen moeite te hebben met een enigszins soepele toepassing van deze 10%-norm. Daarom lijkt mij de motie nu overbodig, althans als de minister kan aangeven dat zijn laatste woord inderdaad geldt.

□

Minister **Braks**: Mijnheer de Voorzitter! Ik ben er nooit te beroerd voor om te erkennen dat ik nog steeds wat kan leren. Dat heb ik blijkaar gedaan. De laatste kwalificatie geldt dus, mijnheer Eisma.

De **Voorzitter**: Aangezien de motie-Eisma (19447, nr. 6) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Dit onderwerp komt dus volgende week niet meer op de agenda terug.

Aan de orde zijn de **stemmingen over vier moties**, ingediend in de UCV over het **Meerjarenprogramma natuur- en landschapsbehoud 1987-1991 en de nota Bouwstenen voor een geïntegreerde landbouw**, te weten:

- de motie-Esselink over de Beschikking natuurbijdragen (19713, nr. 3);
- de gewijzigde motie-Esselink/Te Veldhuis over afzonderlijke elementen in het landschap (19713, nr. 7);
- de gewijzigde motie-Eisma over wilde ganzen (19713, nr. 8);

Braks

- de motie-Eisma over de bergboerenregeling (19713 en 19745, nr. 6).

(Zie UCV 45 van 2 februari 1987.)

De **Voorzitter**: Het is mij gebleken, dat deze moties voldoende worden ondersteund.

De heer Esselink heeft mij medegedeeld, dat hij zijn motie (19713, nr. 3) intrekt.

De heer Eisma heeft mij verzocht, de beraadslaging te openen. Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Eisma** (D66): Voorzitter! Er is kennelijk iets misgegaan in de communicatie tussen het ministerie en de Kamer, want de beloofde schriftelijke reactie van de minister op de tijdens deze UCV ingediende moties heeft ons niet bereikt. Wel kreeg ik zoëven tijdens de zitting in deze zaal een brief van 23 maart waarin alsnog een schriftelijke reactie wordt gegeven op de vier moties. Daarom is het goed dat de stemming volgende week plaatsvindt, opdat wij ons kunnen beraden op de reactie van de minister.

De **Voorzitter**: Die stemming zal inderdaad volgende week plaatsvinden.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel dus voor, de stemmingen volgende week te houden.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen over vijf moties**, ingediend bij de behandeling van **de stukken over de toekomstige structuur van het hoger agrarisch onderwijs**, te weten:

- de motie-Tazelaar/Eisma over de vestigingsplaats van de hogere agrarische school in het oosten des lands (18049, nr. 16);

- de motie-Lankhorst over de vestigingen in Deventer, Boskoop, Wageningen en Velp (18049, nr. 17);

- de motie-Tazelaar/Niessen over fusies tussen instellingen van HAO en van overig HBO (18049, nr. 18);

- de motie-Tazelaar/Eisma over de Hogere Agrarische School in Deventer (18049, nr. 19);

- de motie-Franssen c.s. over handhaving van Deventer als bilocatie (18049, nr. 20).

(Zie vergadering van 5 februari 1987.)

De **Voorzitter**: Mij is gevraagd om heropening van de beraadslaging. Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen. Ik stel tevens voor, de spreektijd te bepalen op drie minuten.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Franssen** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! De brief van 23 februari van dit jaar geeft aan dat de minister goed heeft geluisterd naar wat in het debat op 5 februari vanuit de Kamer tot hem is gekomen. De kogel is door de kerk. Na een zeer lange discussie is de besluitvorming nu zo uitgevallen dat in de HAS-Oost-Nederland op twee locaties onderwijs zal worden gegeven. Wij hopen dat vanuit die standpuntbepaling een ieder nu con amore zal willen meewerken aan het tot stand brengen van een goed onderwijsvoorzieningspatroon, waarbij een volstreekte gelijkwaardigheid tussen de beide locaties zal gelden tot het moment waarop zich nieuwe omstandigheden en feiten zullen voordoen.

Dit betekent dat wij in dit stadium, alvorens wij een definitief oordeel kunnen vellen over de vraag wat wij met onze motie op stuk nr. 20 zullen doen, nog twee vragen aan de minister willen stellen. Is de minister bereid om toe te zeggen dat ook in het nieuw te vormen bestuur van de HAS-Oost-Nederland zowel Deventer als de andere participanten in die nieuwe school evenredig vertegenwoordigd zullen worden? Wil de minister er zorg voor dragen dat de voorziening in Deventer zodanig van financiële middelen zal worden voorzien dat naast de normale bekostigingsstructuur die voor het hoger beroepsonderwijs geldt, het onderwijs op een aanvaardbare en verantwoorde manier kan worden voortgezet? Op deze twee vragen wil ik graag een antwoord van de minister hebben, alvorens ik een definitief besluit over de motie kan nemen.

De heer **Van Noord** (CDA): Voorzitter! Ik heb eigenlijk ook maar twee punten. De heer Franssen heeft gezegd dat er gelijkwaardigheid moet bestaan tussen de twee locaties. Ik zou het op prijs stellen, als de minister daar een duidelijke reactie op wil geven. Ik heb uit de brief begrepen dat er sprake is van één vestiging. Velp is de vestigingsplaats. Ik heb ook begrepen dat, zo lang er onder de bekende voorwaarden geen onderwijskundige problemen zijn, de vestiging Deventer kan blijven voortbestaan. Ik krijg hierover graag helderheid. Ik heb gemerkt dat er nogal wat misverstanden heersen over de brief, met name bij het gemeentebestuur van Deventer. Ik acht het een slechte zaak wanneer er, zeker als de discussie is afgerond, op dat punt nog onduidelijkheid zou blijven bestaan.

Het spreekt ook voor mij vanzelf dat er in het bevoegd gezag van de nieuwe instelling sprake is van een vertegenwoordiging van alle vier de bestaande instellingen. Als daarbij het woord "evenredigheid" op zijn plaats is, dan dient dit ook nader aangegeven te worden. De heer Franssen sprak over evenredigheid tussen Deventer enerzijds en de andere instellingen anderzijds. Ik meen dit te mogen interpreteren als een evenredige vertegenwoordiging van alle vier. Het moet niet zo zijn dat de ene helft van het nieuwe bestuur uit Deventer komt en de andere helft uit de andere drie instellingen. Dan zou de invulling volgens mij niet naar evenredigheid geschieden. Ik ga ermee akkoord dat de instellingen evenredig vertegenwoordigd worden in het nieuwe bestuur. Die evenredigheid moet echter gebaseerd worden op de vier instellingen, zoals deze in de nieuwe instelling zijn opgenomen.

De heer **Huys** (PvdA): Voorzitter! De schaalvergroting in het hoger agrarisch onderwijs is in deze Kamer uitvoerig aan de orde geweest. De ideeën van de PvdA-fractie, die zijn neergelegd in de motie-Tazelaar/Eisma, strekken ertoe, te bewerkstelligen dat het hoger agrarisch onderwijs intensief kan samenwerken met en afstemmen op het universitaire onderwijs, de landbouwuniversiteit van Wageningen dus. Deze gedachte is niet wereldvreemd, maar krijgt in

toenemende mate uitwerking en bijval in het Nederlandse onderwijs-bestel, zie daarvoor ook de berichten van het ministerie van Onderwijs.

Onder andere ten behoeve van het regionale belang zou Deventer als bilocatie van Wageningen moeten kunnen blijven functioneren. Wat hebben wij nu gezien? Minister Braks bracht vorige week zijn beleidsvoornemens inzake de landbouwuniversiteit uit, de selectieve krimp en groei. Wij zullen daarop uiteraard niet vooruitlopen. De minister zelf gaat in dit beleidsvoornemen uit van nauwe samenwerking van de landbouwuniversiteit, afdeling bosbouw, met de HAS Velp, bosbouw. Voorts gaat hij uit van nauwe samenwerking tussen de landbouwuniversiteit, afdeling landschapsarchitectuur, met de HAS Boskoop. Voorts moest er een taakverdeling komen tussen de universiteit, afdeling huishoudkunde, en de academie Dienenoord. Dat is allemaal prachtig, maar als men dit op een rijtje zet, wordt het nog veel onbegrijpelijker dan het al was waarom de HAS oost zo nodig naar Velp moest en niet, wat in het licht van de verticale samenwerking veel logischer zou zijn, naar Wageningen.

Volgens de oorspronkelijke stellingname van de onderscheiden fracties in deze Kamer was er een ruime meerderheid, PvdA, VVD, D66, voor het standpunt de HAS in Wageningen te lokaliseren en voor een bilocatie in Deventer. De uitgezette beleidslijnen bewijzen nu al de juistheid van deze stellingname. De motie op stuk nr. 20 van de heren Franssen, Blauw en Keja is niet meer dan een doekje voor het bloeden, zeker nu duidelijk is geworden dat Deventer in een soort sterfhuisconstructie is gedrongen. Ik ben dan ook erg benieuwd naar de antwoorden van de minister op de vragen van de heer Franssen. Wat betekent enerzijds de evenredigheid in het bestuur en anderzijds dat de financiële middelen voor het onderwijs in Deventer voldoende overeind blijven?

□

De heer **Lankhorst** (PPR): Voorzitter! Ik heb een wat positievere toonzetting ten aanzien van de uiteindelijke besluiten van de minister. De PPR-fractie is er in elk geval verheugd over dat de minister uiteindelijk ook Deventer als vesti-

gingsplaats voor het hoger agrarisch onderwijs wil handhaven.

Over een vestiging in Velp zijn wij het met de minister altijd eens geweest. Het meningsverschil zit in het feit dat Velp en Deventer onder één bestuur gebracht worden en dat de vier scholen in Wageningen, Velp, Deventer en Boskoop, tot één nieuwe instelling zullen fuseren.

De voorwaarden die de minister in zijn brief stelt, kunnen nog tot genoeg moeilijkheden leiden bij de fusie en bij de vraag of Deventer uiteindelijk tot een volledige locatie zal uitgroeien. Naar mijn mening kun je hierbij beter over "blijven" spreken. De discussie-inbreng van de heren Franssen en Van Noord laat al zien dat een wat verschillende uitleg van de brief van de minister mogelijk is, zij het dat zij dat heel duidelijk vanuit een verschillende uitgangstelling doen. Daarom verbazen de toonzettingen van de verschillende sprekers mij niet zozeer. Er moet echter wel duidelijkheid zijn. Ik lees in de brief van de minister in ieder geval dat er twee uitgangspunten zijn. Er komt één bestuur en één school, maar er zijn twee vestigingen. Dat lees ik in de brief en daarin lees ik niets over een sterfhuisconstructie, waarover de heer Huys sprak. In de brief van de minister staat ook dat hij een loyale uitvoering van de hierboven aangeduide motie wil bewaken. Het gaat hierbij om de motie van de heer Franssen en niet om mijn motie. Daarom lijkt het mij beter mijn motie op stuk nr. 17 in te trekken, zodat ook ik vanuit de PPR-fractie de minister eraan kan houden dat hij loyale uitvoering geeft aan de motie van de heer Franssen.

De **Voorzitter**: Aangezien de motie-Lankhorst (18049, nr. 17) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

□

Minister **Braks**: Mijnheer de Voorzitter! Over de invulling van de STC-nota voor het hoger agrarisch beroepsonderwijs is al heel wat gezegd, niet alleen in dit huis, maar ook in de publieke opinie en tijdens de voorbereiding op het departement. Het is namelijk geen geringe opdracht om binnen de beperkte omvang van het hoger agrarisch beroepsonderwijs, dat allerwegen grote waardering geniet en als zodanig in zijn vorm niet ter discussie

wordt gesteld, zeker niet opzettelijk, alle elementen, vervat in de STC-nota, gestalte te geven. Dat heeft voor mij tegelijkertijd met zich gebracht dat ik met een zekere hardheid bepaalde ontwerpen en voorstellen heb moeten verdedigen. Bij een soepele opstelling worden namelijk al heel snel grenzen overschreden wat betreft de bedoelingen van de STC-nota. Aangezien ook in de sectorale invulling het agrarisch onderwijs als volwaardig onderwijs dient te gelden, heb ik die hardheid opgebracht. Het doel daarbij was om te bewerkstelligen dat in de toekomst ook de structuur van het hoger agrarisch beroepsonderwijs de toets der kritiek ten opzichte van het onderwijs elders kan doorstaan. Ik denk dat die discussie in de loop van de afgelopen maanden ook veel helderheid heeft gebracht. Dat is dan ook de reden waarom ik in een situatie van afronding de brief heb geschreven die vandaag aan de orde is. Ik kom daar nu niet verder op terug. Ik heb gezegd uitvoering te geven aan de motie van de heer Franssen op een wijze die in de brief is weergegeven.

Daarmee is het werk echter nog niet gedaan. Op dit moment staan wij voor de opdracht een fusie tot stand te brengen tussen de vier bestaande onderwijsinstellingen, waarbij er sprake zal zijn van een eenhoofdig bestuur, dat natuurlijk onafhankelijk moet zijn. Dat bestuur heeft de geweldig grote opdracht om de bedoelingen in mijn brief, ook politiek, gestalte te geven. Daarom zal het naar mijn mening geen bestuur mogen zijn dat bestaat uit afvaardigingen van de bestaande vier instellingen. Dat zou in strijd zijn met het integratieproces. Het is evenwel een moeilijke opdracht voor het bestuur om op een verantwoorde wijze de belangen die in het totale proces aan de orde zijn, gestalte te geven. Daarom zal het bestuur zodanig moeten zijn samengesteld, dat er van degenen die in dat bestuur zitten er ten minste één moet zijn die voldoende deskundigheid en ervaring bezit ten aanzien van de situatie in Deventer en — dit aan het adres van de heer Van Noord — Boskoop, Wageningen en Velp. Het is onze benadering dat de bestuursraad uit een vijftal leden zal gaan bestaan. Ik denk dat wij daarmee ook de ruimte hebben om die deskundigheid — die moet natuurlijk op ervaring stoelen — in te brengen. Ik neem echter wat afstand van de gedachte dat het om

een representant van één van de instituten zou moeten gaan. Het accent van Deventer zal zeker in de bestuursraad aanwezig zijn.

Vervolgens ga ik in op de tweede opmerking van de heer Franssen. Het zou natuurlijk mooi zijn als wij zeer royaal in de middelen zaten en wij vele onderwijsinstituten ruim in hun jasje konden plaatsen. De bekostigingsstructuur van instellingen van hoger beroepsonderwijs, gebaseerd op de wet op het hoger beroepsonderwijs zal voor het personeel en de materiële uitrusting natuurlijk volledig van toepassing zijn. De vraag of er nog investeringen ter zake kunnen plaatsvinden, zou ik op dit moment niet met "ja" of "neen" willen beantwoorden, omdat het hier een vraagstuk betreft dat in wezen het nieuwe bestuur zal moeten onderzoeken en waarover het voorstellen zal moeten doen. In de meerjarenramingen van de Rijksgebouwdienst — het gaat hier namelijk om een project dat gefinancierd moet worden uit de fondsen van de RGD — zijn wel middelen uitgetrokken voor de vestiging van de nieuwe hogere agrarische school in Velp. Maar de concentratie in Velp van de vestiging in Boskoop en de vestiging STOVA Wageningen naar Velp toe zal voorlopig zo'n hoge prioriteit hebben met betrekking tot nieuwe investeringen, dat er geen perspectief is dat er in Deventer nu nieuwe investeringen of grote renovatie-investeringen kunnen worden gepleegd. Dat neemt niet weg dat er natuurlijk wel voorzieningen nodig zijn om op een verantwoorde wijze op de locatie Deventer onderwijs te kunnen geven. Het uitgangspunt van de brief die wij hebben geschreven is dat daar op een verantwoorde wijze les kan worden gegeven. Daarin staat ook heel uitdrukkelijk geformuleerd, dat wij nader zullen praten over de nieuwe procedure met een extra accent op het politieke aspect, zodra het bestuur daar tot de conclusie komt dat een en ander onderwijskundig niet meer verantwoord zou zijn. Het behoort echter tot de mogelijkheden om enige voorzieningen te treffen om het onderwijs op een verantwoorde wijze te laten plaatshebben.

Dan kom ik bij de vraag van de heer Van Noord. Het is inderdaad een fusie tussen de vier instellingen. Het wordt één instituut met een eenvormig bestuur. Het is een fusie

in de zin van de STC-nota. Dat betekent dat er straks sprake is van één hogere agrarische school in Oost-Nederland te Velp met twee locaties waar les wordt gegeven. De wijze waarop en in welke context is vrij nauwkeurig in de brief weergegeven. Daarvoor zijn de procedures bepaald. Op het accent in het bestuur waarop de heer Van Noord doelde heb ik al gereageerd.

Naar aanleiding van de opmerkingen van de heer Huys merk ik op dat het duidelijk is dat er verschil van opvatting is tussen de PvdA en ondergetekende — en ik denk ook de meerderheid in deze Kamer — over de vraag hoe de STC-nota in het landbouwonderwijs moest worden ingevuld. Hetgeen nu gesignaleerd wordt door de heer Huys in de groei-en-krimpnota van de landbouwuniversiteit mag geen verrassing zijn, want die elementen zijn in de discussie volledig aan de orde gekomen. Daarbij ging het om samenwerking tussen de landbouwuniversiteit en het hoger agrarische onderwijs, niet op de locatie Wageningen, maar verspreid over het hele land. Het is juist een onderdeel van de structuur om het samenwerkingsaspect in de STC-nota zo goed mogelijk, ook binnen het landbouwonderwijs, tot stand te kunnen brengen. Ik kan mij voorstellen dat er gevraagd is of het dicht in de buurt van Wageningen kan plaatsvinden. Ons oogmerk is echter om goed gespreid over het land een aantal flink ontwikkelde instituten van hoger agrarisch beroepsonderwijs te krijgen die in een samenwerkingsstructuur samenwerken met de landbouwuniversiteit, juist om alle aspecten van de STC-nota tot hun recht te laten komen. Wij zullen echter over de groei-en-krimpnota vandaag maar niet meer zeggen. Daarover zullen wij later nog wel eens spreken.

Ik meen dat ik indirect op de vragen van de heer Lankhorst heb geantwoord. Het is niet een vestigingsplaats in Deventer, maar het is een locatie binnen HAS-Oost-Nederland, waarin naast Velp ook onderwijs wordt gegeven.

□

De heer **Franssen** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de minister voor zijn antwoord. Ik begrijp best dat sommigen in dit huis enige ruimte en tijd nodig hebben om een

paar zure opmerkingen te maken, omdat het resultaat misschien niet is wat zij hadden gehoopt, maar dat zij dan zo. De fractie van de VVD is in ieder geval tevreden met de oplossing die de minister heeft aangedragen.

Ik concludeer uit zijn nadere antwoorden dat in het nieuw te vormen bestuur van de nieuwe instelling het geluid van Deventer voluit aan de orde zal kunnen komen en dat er een zodanige bestuurlijke en ook financiële ruimte wordt gecreëerd, dat op een verantwoorde manier onderwijs kan worden gegeven. Ik denk dat daarmee voor dit moment afdoende garanties geboden zijn. Onder die omstandigheden trek ik mijn motie op stuk nr. 20 in.

De **Voorzitter**: Aangezien de motie-Franssen c.s. (18049, nr. 20) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

□

De heer **Huys** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het gaat niet om het maken van zure opmerkingen wanneer je geen gelijk krijgt, het gaat om de vraag of de ontwikkelingen die zich in het onderwijs aftekenen, ook in het landbouwonderwijs hun vorm kunnen krijgen. Ik constateer dat er een zekere tegenstelling zit tussen wat wij uitgebreid in de Kamer belijden met betrekking tot de samenwerking en de ontwikkelingen in relatie tot universitair en hoger beroepsonderwijs en de landbouwsector. Dat is niet een kwestie van het maken van zure opmerkingen. Het is mooi en prachtig dat de VVD haar oorspronkelijke standpunt laat vallen en dat zij bakzeil haalt, maar het is wel de werkelijkheid.

De heer **Franssen** (VVD): Even voor de duidelijkheid. U hebt het debat op 23 februari niet meegemaakt.

De heer **Huys** (PvdA): Neen, maar wel nagelezen.

De heer **Franssen** (VVD): Dan hebt u een paar regels overgeslagen. Wat stond er van meet af aan? De VVD hield vanaf het begin vast aan een locatie te Deventer. In de afweging tussen Wageningen en Velp had zij een beduidende voorkeur voor Wageningen. Zij vond echter ook dat

Huys

de minister goede argumenten voor Velp had. In een goede discussie hebben wij naar elkaars argumenten geluisterd en zijn wij met de minister voor Velp meegegaan. Dat betekent geenszins dat wij bakzeil hebben gehaald. Die conclusie kunt u niet trekken.

De heer **Huys** (PvdA): Het klinkt leuk dat u zich hebt laten overtuigen door de minister, maar dat neemt niet weg dat de algemene ontwikkelingslijn die in het onderwijs is ingezet, overeind blijft. Voor dit geval hebt u die lijn kennelijk verlaten. Ik neem aan dat u dat bij andere situaties niet zult doen.

De motie op stuk nr. 20 is ingetrokken. Wij hadden daar grote bedenkingen tegen. De minister heeft de werkelijke ontwikkeling voor Wageningen, Deventer en Velp aangegeven. Voor Deventer zijn er vergaande toezeggingen gedaan. Iets is beter dan niets, maar dat neemt niet weg dat de oorspronkelijke bedoeling voor het hoger landbouwonderwijs volstrekt niet gehaald wordt en dat betreuren wij.

Minister **Braks**: Mijnheer de Voorzitter! Ik wil nog een opmerking maken over de indruk die is gewekt dat de vorm waarin het landbouwonderwijs gegoten wordt zou afwijken van de vorm waarin het overige onderwijs gegoten wordt. Ik erken dit, maar wij vullen juist het landbouwonderwijs in met twee aparte componenten die elders niet aanwezig zijn. Dat zijn het landbouwkundig onderzoek en de rijkslandbouwvoorlichtingsdienst, ook straks wanneer die eventueel verzelfstandigd is. Dat doet niets ter zake, de landbouwhogeschool is ook verzelfstandigd. Dat kan even goed, misschien is het wel effectiever. Die bredere context is ook onderwijskundig naar mijn mening voldoende garantie om hier en daar een klein beetje water in de wijn te doen daar waar het gaat om de precieze onderwijsstructuur, zoals die vertaald is. Overigens, dit moet altijd binnen marges die in de nota's met betrekking tot de onderwijsontwikkeling zijn opgenomen. Ik teken ze altijd mee, maar zo nu en dan ontwaart u daarin een nuance die net nodig is om in de smalle marges het landbouwonderwijs volwaardig gestalte te kunnen geven.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, volgende week te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de behandeling van de **begroting van de Enquête-commissie Bouwsubsidies (19623, nr. 21)**.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de door de commissie voorgelegde raming tot 1 januari 1988 vast te stellen.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik stel overeenkomstig het verzoek van de commissie voor, de regering uit te nodigen, een dienovereenkomstige suppletoire begroting aan de Kamer voor te leggen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de behandeling van het wetsvoorstel **Wijziging van de Wet op het wetenschappelijk onderwijs en de Wet op het hoger beroepsonderwijs (aanpassing regelgeving universitaire lerarenopleiding) (19360)**.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

De heer **Wallage** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Een reeks van uitspraken over onderwijs gaat over het belang van de onderwijsgeevenden. Sommige van die uitspraken zijn bijna tot cliché geworden. "Voor de klas moet het gebeuren", heet het. Menige wens over verandering in het onderwijs wordt doorgeschoven naar de opleiding tot onderwijsgeevenden, dit onder het motto: wat je er niet eerst ingestopt hebt, komt er ook niet uit.

Het gebrek aan flexibiliteit in ons onderwijs wordt ook vaak toegeschreven aan de grote afstand tussen hetgeen op de opleiding wordt geleerd en wat later voor de klas nodig blijkt te zijn. Sommigen zien in de kwaliteit van de opleiding tot onderwijsgeevende het voornaamste middel om vanwege de overheid de kwaliteit van het onderwijs te verhogen. Zelf kijk ik iets genuan-

ceerder aan tegen het verband tussen de opleiding en de kwaliteit van de praktijk. Dat komt doordat ik vaak veel geleerd heb van wat oudere onderwijzers, die nooit naar een bijscholingscursus waren geweest en ook overigens niet op de hoogte waren van de modernste technieken. Maar sommigen konden prachtig vertellen en hebben mij voor mijn hele leven een liefde voor geschiedenis en literatuur bijgebracht. En omgekeerd: ik zie ze nog voor mij, die echte doctorandussen die krampachtig probeerden de klas één les voor te blijven en die, als dat niet lukte, niets beters wisten te bedenken dan een extra proefwerk in te lassen.

Ik zie natuurlijk wel dat je met het opleiden van onderwijsgeevenden in beginsel een belangrijk instrument in handen hebt, maar het moet niet overdreven worden. Voor dat ondefinieerbare, dat een onderwijzer tot een goede maakt, hebben wij volgens mij geen opleidingen, en dat is maar goed ook.

Mijnheer de Voorzitter! De vraag die bij de behandeling van dit wetsvoorstel centraal staat, is of er inhoudelijke argumenten zijn om de opleiding tot eerstegraadsleraar anders op te zetten dan die voor zijn tweede- en derdegraadscollega's. Anders gezegd: of er argumenten voor zijn, in het ene geval in beginsel uit te gaan van een pedagogisch-didactische kop bovenop een vakgerichte opleiding en in het andere geval van een opleiding waarbij van het begin af aan die twee invalshoeken in onderlinge samenhang worden aangeboden. Het merkwaardige van de discussie voordat dit wetsvoorstel werd ingediend, is dat de minister er aanvankelijk blijk van gaf de voordeelen te zien van een opleiding tot leraar, met daarbinnen specialisaties naar vakgebied, om uiteindelijk te kiezen voor een constructie waarin men wordt opgeleid tot vakdeskundige, met daarna een gerichte scholing tot onderwijsgeevende. Waar wij gewend zijn dat deze minister meestal recht op zijn doel afgaat, valt het des te meer op als hij eens met losse handen rijdt. Zijn argumentatie is meer openhartig dan overtuigend.

Met zijn oorspronkelijke gedachte leek geen meerderheid te verkrijgen in deze Kamer, zo stelt hij. Wij betreuren het dat al in zo'n vroeg stadium ervan is afgezien, werkelijk te trachten zulk een meerderheid tot stand te brengen, want nu blijven wij

zitten met de vraag, wat er nu zo speciaal is aan het eerstegraadsgebied dat de opleiding daarvoor niet gegeven zou moeten worden binnen een opleiding tot leraar, maar als aanvulling op een los daarvan staande opleiding tot deskundige in een bepaald vakgebied. Wij kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat de sterke hiërarchische opbouw van ons onderwijs de minister hier parten heeft gespeeld. Het kan toch niet zo zijn dat leraren die via het middelbaar en het hoger beroepsonderwijs hun bevoegdheid halen, zoveel minder aanleg hebben voor het vak en dus een aantal jaren lerarenopleiding nodig hebben, en dat hun collega's die via de universiteit de lerarenopleiding bereiken, zo begenadigd zijn dat zij slechts aan één jaar gerichte lerarenopleiding genoeg hebben?

Zeker, het wetsvoorstel schept tal van voorzieningen om de onderlinge afstemming van de HBO- en WO-lerarenopleidingen te verbeteren. Wij verwelkomen die, maar dit doet aan het in stand houden van twee onderscheiden routes voor een opleiding tot hetzelfde vak, namelijk leraar, niets af. Wij betreuren het vasthouden aan deze o.i. achterhaalde tweedeling, vooral omdat daarmee kansen gemist worden om de opleiding tot leraar beter af te stemmen op de ingrijpende veranderingen die zich in het voortgezet onderwijs zullen voltrekken. Een opleiding tot leraar als afronding van een wetenschappelijke opleiding in één vak lijkt voorbij te gaan aan de veel bepleite noodzaak, vakgebieden samen te laten vloeien tot leergebieden, waardoor voor de leerlingen een meer aansprekende en herkenbare indeling van de leerstof kan ontstaan.

Het zal op wat langere termijn ook in de tweede fase van het voortgezet onderwijs aantrekkelijk zijn, meer samenhang in het aanbod van de leerstof te brengen. Een universitaire lerarenopleiding als vervolg op een opleiding in één vakgebied, kan in dat proces snel een remmende factor worden. Het blijft de vraag of, ondanks de goede samenwerkingsbedoelingen van dit wetsvoorstel, niet bij voorbaat doublures worden gecreëerd, als het gaat om de deskundigheid die nodig is om iemand tot leraar op te leiden.

Kort en goed: het was ons een lief ding waard geweest, als het voorstel was gedaan om de nieuwe lerarenopleiding ten minste ook te belasten met de eindverantwoordelijkheid

voor de opleiding tot eerstegraadsleraar; dit uiteraard met een behoorlijke inbreng van de vakdeskundigen vanuit de universiteit. Dit zou passen in een nieuw hoger-onderwijsbestel, waarbij ook de elementen vanuit de universiteiten die in feite een beroepsgerichte opleiding leveren, worden ondergebracht in het HBO-deel van het hoger onderwijs. Wij geven dit concept vandaag voor de langere termijn niet op, ook al beperken wij ons tot een constructieve bespreking van dit wetsvoorstel.

De overheid staat in een speciale verhouding tot deze tweede-faseopleiding tot leraar. Enerzijds geldt dat op grond van de twee-fasenwetgeving een zekere afstandelijkheid is geboden. Anderzijds is de overheid als afnemer van leraren in hoge mate geïnteresseerd in omvang en kwaliteit van de opleiding. Ik vraag mij af of die twee relaties in dit wetsvoorstel voldoende worden onderscheiden. De overheid bemoeit zich vrij diepgaand met de opbouw en de inrichting van de programma's, terwijl dat voor vele andere tweede-faseopleidingen niet het geval is. Hoewel de gedachte toch was dat de markt de opleiding sterker zou moeten bepalen, lijkt de overheid als medewetgever tevens als marktpartij op te treden. Dat leidt tot meer gedetailleerde regelgeving dan in de filosofie van de tweede fase wenselijk lijkt. Het meest kan deze bemoeienis nog gebillikt worden, als het erom gaat te waarborgen dat de opleiding voldoende kwaliteit heeft. Daarmee is immers rechtstreeks het belang van de kwaliteit van het onderwijs in het geding. Veel minder overtuigend is die bemoeienis daar, waar een nieuw planningsmechanisme wordt ontwikkeld. Ik kom daarover nog te spreken.

Met het gekozen accent op de training in de praktijk kunnen wij instemmen. Dat lijkt de enige manier om van de meer theoretische oriëntatie van de eerste fase af te komen en om de vaardigheden te ontwikkelen die het werken met kinderen en adolescenten nu eenmaal vraagt. Of dat allemaal in één jaar kan, blijft de vraag. Wie ziet hoe weinig aandacht in de studieprogramma's tot en met het doctoraal wordt besteed aan alles wat met het geven van onderwijs te maken heeft, ziet de bui al hangen. Het geheel houdt het karakter van een spoedcursus onderwijs geven. Ook in dat opzicht bieden de NLO's,

de lerarenopleidingen in het hoger beroepsonderwijs, meer mogelijkheden.

Dat is gekozen voor een zekere flexibiliteit bij de instroom door wijziging van artikel 95 van het Academisch Statuut, waardoor men ook met een doctoraal examen in een ander vak toelating kan krijgen tot deze opleiding, spreekt ons zeer aan. Wij zouden zelfs die individuele toetsing wel achterwege willen laten, ervan uitgaande dat de markt uiteindelijk de plaatsingskansen zal bepalen.

De samenwerkingsovereenkomst in dit wetsvoorstel is de brug die de minister wil slaan tussen de lerarenopleidingen in het beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs. Het spreekt vanzelf dat wij, hoewel wij verder hadden willen gaan, blij zijn met een zo nadrukkelijke poging om de expertises aan beide zijden van de streep te bundelen. Wij wensen die poging ook niet te kleineren. Echte samenwerking is belangrijk en het wetsvoorstel geeft aan dat de overheid het serieus bedoelt. Wel valt het op dat de voorwaarden tot samenwerking slaan op de instellingen en hun docenten, maar niet op de rechten van studenten, bij voorbeeld op het volgen van colleges en praktika aan de belerende instellingen. Ik zou het op prijs stellen, wanneer alsnog voor studenten in de eerste fase van het wetenschappelijk onderwijs de toegang tot activiteiten van de lerarenopleidingen werd verzekerd en dat ook omgekeerd ten minste een procedure werd gestimuleerd die het NLO-studenten mogelijk maakt, van de vakinhoudelijke gebieden in het wetenschappelijk onderwijs gebruik te maken. Er is toch alle aanleiding, als de wet op tal van punten de richting van de samenwerking aangeeft, voor studenten die openheid van de instellingen ook te vragen. Graag verneem ik de visie van de minister. Ik sluit niet uit dat wij op dit punt alsnog met een amendement komen, al zag ik liever een nota van wijziging van de minister op dit punt.

Van groot belang voor een zo nauw mogelijke samenhang tussen de HBO- en de WO-opleidingen tot leraar lijkt mij, naast de formele toegankelijkheid voor studenten, ook de mogelijkheid om delen van het studieprogramma over en weer te volgen en binnen de eigen opleiding gehonoreerd te krijgen in studiepun-

ten. Nu het idee van een knipkaart kennelijk brede steun krijgt, is het goed, te beseffen dat het aardige van een strippenkaart is dat je er zowel in het stads- als in het streekvervoer mee terecht kunt. Het wederzijds "crediteren" van de lerarenopleidingen en de eerste-faseopleiding maakt dat de tweede fase straks studenten krijgt die al meer van het geven van onderwijs weten dan nu het geval is. Hoe beoordeelt de minister deze verdere flexibilisering? Meent hij dat dit wetsvoorstel hiervoor een goede basis biedt?

Mijnheer de Voorzitter! Ik gaf reeds aan dat wij onderwijskundig het belang van stagescholen zeker onderschrijven. Dat wil niet zeggen dat wij menen dat uit het oogpunt van planning de stageschool zo centraal moet staan. En zeker niet de scheiding tussen een openbare en een bijzondere stageschool. Daarmee wordt namelijk een starheid in het systeem gebracht die niet nodig is en die wij voor openbaar en bijzonder onderwijs niet wenselijk vinden. Eerst de meer principiële kant; wij leiden mensen op tot leraar, niet tot openbaar of bijzonder leraar. Het staat studenten in beginsel vrij, zelf een denominatie te kiezen. Het staat later de schoolbesturen vrij, bij hun personeelskeuze de kleur van de opleiding van de leraar wel of geen rol te laten spelen. Deze vrije keuze van de student kan er bij voorbeeld toe leiden dat meer studenten voor de lerarenopleiding van de Vrije Universiteit kiezen dan er stageplaatsen in het protestants-christelijk voortgezet onderwijs beschikbaar zijn. Moet de lerarenopleiding van de VU in zo'n situatie worden gedwongen minder studenten op te nemen of kan zij in overleg met de studenten en het gehele voortgezet onderwijs bezien of voor deze studenten elders een stageplaats kan worden gevonden? Door de denominatieve verdeling zo te koppelen aan de opnamecapaciteit van het voortgezet onderwijs van de eigen denominatie ontstaat makkelijk het misverstand dat het hier om gesloten circuits gaat. Niets is echter minder waar. Ik heb in een vorige betrekking, namelijk als wethouder te Groningen, voor het openbaar onderwijs menig docent met een diploma van een bijzondere lerarenopleiding aangenoemen. En menig bestuur van een bijzondere school neemt mensen in dienst die aan een openbare opleiding hebben gestudeerd.

Kwaliteit heeft voor steeds meer mensen de voorkeur boven identiteit.

Vanuit de overheid bezien zijn er nog enkele kanttekeningen te maken bij de gekozen planningssystematiek. Wij kennen autonome instellingen die in beginsel in onderling overleg in staat geacht moeten worden, zelf de maatschappelijke behoefte in kaart te brengen. Die rol hebben wij in de WWO en in de Wet twee-fasenstructuur ook nadrukkelijk daar gelegd. De rijksoverheid heeft voor de eerste fase van het wetenschappelijk onderwijs de mogelijkheid, de capaciteit te beperken, onder strikte en in de wet opgenomen randvoorwaarden. Wij zien eigenlijk geen reden om voor de universitaire lerarenopleidingen een andere planningssystematiek te volgen. In de toelichting op het wetsvoorstel wordt gedetailleerd beschreven hoe de rijksoverheid de feitelijke capaciteitsplanning ter hand neemt. Het weekblad van het Nederlands Genootschap van Leraren noemde deze aanpak onlangs "een ongelooflijk en onzinnig staaltje bureaucratie". Zonder in dit uitbundige taalgebruik te vervallen, kan worden vastgesteld dat de overheid zich hier wel heel dik maakt, maar dat de motivering daarvoor heel dun is. Zeker, deze opleidingen hebben stageplaatsen nodig. Dus mag worden aangenomen dat de instellingen met de aanwezigheid ervan rekening houden. Maar ze zullen ook proberen, de keuze van de studenten te honoreren en ze zullen vooral proberen, de maatschappelijke behoefte goed te peilen. Die behoefte wordt straks groter dan het aantal arbeidsplaatsen in het voor 100% gesubsidieerde onderwijs. Wie de ontwikkeling van de particuliere markt beziet en wie ziet hoe krachtige concerns, zoals Vendex, zich op de educatiemarkt gaan bewegen, die beseft dat er straks meer docenten nodig zijn dan er stageplaatsen in het gesubsidieerde circuit voorhanden zijn. Daarom is het onverstandig, in de planning de verdeling van de stageplaatsen en daarmee de denominatieve verdeling zo centraal te stellen als nu gebeurt. Gegeven de verhoudingen tussen de universiteiten, mag worden aangenomen dat in hun planning de gelijkwaardige ontwikkelingskansen van de instellingen een belangrijke rol zullen spelen. Het lijkt dan ook niet nodig, van de relatie tussen openbare en bijzondere instellingen een apart punt te maken

in de wet. Als de instellingen gezamenlijk tot een te hoge instroom besluiten, moet de overheid de mogelijkheid hebben om in te grijpen. Vandaar dat wij in een amendement de systematiek van de numerusfixuswetgeving voor de eerste fase hebben ingebouwd in dit wetsontwerp. Voor alle instellingen geldt dat zij tegen zo'n capaciteitsbeperkende maatregel beroep kunnen instellen bij de AROB-rechter, waarbij vooral de gelijkwaardige ontwikkelingsmogelijkheid van de instelling een zwaarwegend argument kan zijn. Maar de insnoering vooraf, door randvoorwaarden voor planning te geven — in afwijking van het afstandelijke bestuur, dat voor de tweede fase in het vooruitzicht is gesteld — lijkt ons niet verstandig en niet nodig.

Mijn opmerkingen over de bekostiging en de planning afrondend, neem ik aan dat het feit dat de minister de planningsprocedure om der tijds wille al heeft gestart, op geen enkele wijze de vrijheid van de medewetgever tot het doen van een andere keus belemmert.

Het valt op dat tijdens het overleg over de beleidsnota een duidelijkere plaats voor de zogenaamde kleine vakken, waarvan het belang heel groot kan zijn, werd bepleit dan nu in de uiteindelijke wetstekst is voorzien. Ik vraag de minister, nog eens uiteen te zetten welke garanties in het voorgestelde systeem zitten dat ook leraren die een vak geven waarvoor maar weinig uren beschikbaar zijn, een adequate opleiding verkrijgen. Ik neig er nog steeds toe, door middel van een taakverdelingsafspraken een doelmatige toedeling van echte opleidingsplaatsen voor de kleine vakken tot stand te brengen, maar sta open voor de argumenten van de minister.

Het college van bestuur van de technische universiteit Eindhoven heeft zich tot deze Kamer gewend met een pleidooi voor het opnemen van een overgangsbepaling in het wetsvoorstel die aan het college van bestuur de bevoegdheid geeft, in bijzondere gevallen tot uiterlijk 1 september 1988 studenten de gelegenheid te bieden, het examen verbonden aan de opleiding tot leraar zoals bedoeld in artikel 419 van het Academisch Statuut, af te leggen. Zonder een dergelijke overgangsbepaling dreigen studenten die voor 1 september 1986 aan een lerarenopleiding-oude-stijl begonnen, gedu-

peerd te worden. Van deze studenten hebben sommigen de lerarenopleiding al volledig afgerond; zij zijn alleen niet erin geslaagd, voor 1 september 1987 af te studeren en lopen hiermee hun onderwijsbevoegdheid mis. Anderen zijn meestal al zover gevorderd dat zij enkel nog de hospiteerfase met een duur van drie maanden moeten doen. Volgens de huidige overgangsregeling moeten deze studenten nog een vol jaar de nadoctorale lerarenopleiding volgen. Dit betekent een extra belasting van negen maanden en ook, lijkt mij, een extra overheidsuitgave voor een groep waarvoor het niet echt nodig is. Ik vraag de minister of hij ertoe bereid is, door middel van een nota van wijziging de uitzonderingsmogelijkheid aan colleges van bestuur te geven waarom het Eindhovense college heeft gevraagd. Ik wijs erop dat het om een in de tijd begrensde mogelijkheid gaat.

Het wetsontwerp gaat ons wat de structuur betreft, niet ver genoeg en wat de planning betreft, te ver. Ons spreekt echter de poging, de expertise aan beide zijden van de streep van HBO en WO te bundelen, aan. Dit wordt dus een lastige afweging, als het om ons stemgedrag gaat.

□

De heer **Franssen** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Tijdens de behandeling van de Wet twee-fasenstructuur, waarmee een scheiding werd aangebracht tussen datgene wat van overheidswege in de opleidingen in de eerste en de tweede fase gegarandeerd diende te worden, is voor de invulling van sommige tweede-faseopleidingen een duidelijke keuze gedaan voor een bijzondere verantwoordelijkheid van overheidswege. De lerarenopleidingen vormen hiervan een onderdeel, waarmee de regering en de Staten-Generaal tot uitdrukking brachten dat een specifieke verantwoordelijkheid bestond en bestaat voor de opleiding van eerstegraadsleraren. Vanuit deze gedachtengang hebben wij ons van meet af aan sterk betrokken gevoeld bij een keuze die erop terechtkwam dat het zwaartepunt van de opleiding diende te liggen bij de universiteiten, al krijgt de verantwoordelijkheid mede perspectief in de vorm van een samenwerkingsovereenkomst tussen

de universiteiten en de nieuwe lerarenopleidingen.

Naar mijn gevoel is er niet alleen vanuit de behandeling van de Wet twee-fasenstructuur veel voor te zeggen dat deze keuze is gedaan, maar is er ook vanuit de behandeling van de HOS-nota een goede overweging om de verantwoordelijkheid aldus te leggen. In de discussie over de HOS-nota is een onderwijsinhoudelijke afweging gemaakt tussen de zwaartepunten die gelden voor eerstegraads- en tweedegraadsopleidingen. In de eerstegraadsopleidingen diende het accent te liggen op de vakinhoudelijke component, zonder de pedagogisch-didactische bekwaamheden van de eerstegraadsdocenten te veronachtzamen. Daarbij zij aangetekend dat ook wij de opvatting hebben dat die pedagogisch-didactische kennis van eerstegraadsleraren verbetering behoeft. De structuur die nu is gekozen, moet daarvoor aanknopingspunten bieden. Bij de tweedegraadsopleidingen dienen de accenten nadrukkelijker gelegd te worden op pedagogisch-didactische bekwaamheden. Juist in de samenhang die nu in het wetsvoorstel is aangebracht, zien wij een goede garantie voor een afgewogen ontwikkeling.

Wij zijn met de behandeling van dit wetsvoorstel geruime tijd bezig geweest. In januari 1985 hebben wij mondeling overleg gevoerd, waarbij principiële keuzes zijn gemaakt. Na de indiening van het wetsvoorstel is er een vrij intensief schriftelijk contact geweest tussen de regering en de Kamer. Ik wil gezegd hebben dat wij het waarderen dat de minister in de loop van de gedachtenwisseling — ook nadat het mondeling overleg had plaatsgehad — op een aantal punten naar de argumenten van de Kamer heeft geluisterd en op onderdelen tot bijstelling is overgegaan.

Een belangrijke concretisering van hetgeen nu in de wetgeving zal worden neergelegd, is nog eens geëxpliciteerd in het advies van de zogenaamde raamprogrammacommissie. Ik ben blij dat de minister een kwaliteitstoets voor de toelating tot de lerarenopleiding als belangrijkste criterium heeft aangepakt en niet het advies heeft opgevolgd om met loting te werken. Het laten varen van onderscheid in de vakken, is op zichzelf een positief punt. De vraag die zich aandient is echter: wat is er nu op dit punt voor zekerheid

geboden? De minister stelt in de tweede nota van wijziging: De universiteiten kunnen opleidingen tot leraar in het voortgezet onderwijs instellen voor vakken van voortgezet onderwijs waarvoor bij de algemene maatregel van bestuur, bedoeld in artikel 34, tweede lid, van de Wet op het voortgezet onderwijs, een getuigschrift als bedoeld in artikel 18, derde lid, van deze wet als bewijs van bekwaamheid van de eerste graad is aangewezen. De instellingen hebben de verantwoordelijkheid om te bezien hoe aan de opleidingen in de "kleine vakken" vorm moet worden gegeven. Ook als er niet voldoende capaciteit is, zal de instelling de verantwoordelijkheid hebben om de opleiding op een andere wijze vorm te geven. Op zichzelf heb ik hiervoor begrip. Echter, de vraag dient zich dan aan welke garanties vanuit die nieuwe systematiek gegeven zijn dat er een voldoende opleiding — op welke manier dan ook ingevuld — voor de kleine vakken zal blijven bestaan. Deze vraag leg ik de minister nadrukkelijk voor.

Dan kom ik te spreken over de rechtspositie van de stagiaire. In een eerder verband is de discussie aan de orde geweest over de vraag of wij de stagiaires eenzelfde rechtspositie moeten geven als de AIO's. Ik wil niet zeggen dat die rechtspositie een vetpot betekent. Echter, er is in de loop van de discussie op dit punt geen nadere duidelijkheid gekomen. In hoeverre is er nu op dit punt duidelijkheid?

Het punt dat politiek gesproken het meest fundamenteel is in de discussie, is de planvorming. In de memorie van toelichting op pagina 7 staat:

"Wat betreft de planvorming inzake de lerarenopleiding wordt de verantwoordelijkheid in grote mate bij het onderwijsveld zelf gelegd. Het wordt mogelijk gemaakt dat zich een proces ontwikkelt, waarbij de rol van de overheid is beperkt tot het jaarlijks herijken van de randvoorwaarden inzake de capaciteit. Aldus wordt in het wetsvoorstel ernst gemaakt met het streven naar een meer afstandelijke rol van de overheid."

Voorzitter! Wij hebben ons in die benadering kunnen vinden. Wij gaan ervan uit dat in de prognoses die op macro-niveau worden gemaakt ook de denominatieve behoefte voldoende tot gelding komt. Bij de verdeling over de instellingen voor weten-

schappelijk onderwijs moet men daarmee ook rekening houden. Er zit aan de planvorming een kwantitatief en een kwalitatief aspect. Wat het kwantitatieve aspect betreft, roep ik in herinnering het harde commentaar op de vaststelling van de capaciteit in het weekblad van het NGL eind januari. Per simpele brief, zo luidt het citaat, met één kantje bijlage liet minister in augustus 1986 aan de WO-overlegkamer weten hoe hij zich het aantal studenten en de verdeling daarvan voor de eerstegraadslerarenopleidingen voor het jaar 1987/1988 had gedacht. Conform de systematiek van het voorstel van wet, behelzende aanpassing regelgeving universitaire lerarenopleiding, heeft de minister de verdeling gebaseerd op de door het Nederlands Economisch Instituut berekende behoefte aan leraren voor 1988. Dit instituut, dat nog nooit van deeltijdwerkers in het onderwijs gehoord lijkt te hebben, zoals zal blijken uit kille cijfers en tamelijk blinde berekeningswijzen, is uitgekomen op totaal 700 afgestudeerden voor het jaar 1988 voor het hele land. De minister heeft daar vervolgens 1.000 van gemaakt en uit de berichtgeving van de laatste tijd maak ik op dat het nu definitief 1.050 is geworden. Ik zie dat de minister zijn hoofd schudt. In ieder geval wil ik hem vragen om bij zijn antwoord nog eens nadrukkelijk op de berekeningswijze van die capaciteit in te gaan, met name waar het de aspecten van de deeltijdwerkers betreft, omdat er in het onderwijs een grote ervaring en behoefte is aan werken in deeltijd. Het zou onjuist zijn bij de prognoses van toekomstige aantallen leraren daarmee geen rekening te houden.

Dan de kwalitatieve kant. Het is duidelijk dat in de coalitie op dat punt van meet af aan verschillen van mening hebben bestaan, omdat wij vinden dat aan een universitaire instelling een leraar als leraar wordt opgeleid en daarmee basta! Wil dat nu vervolgens zeggen dat er met de denominatieve aspecten geen rekening moet worden gehouden? Wel degelijk. Ik sluit mij echter aan bij hetgeen de minister in de memorie van antwoord hierover zegt, namelijk dat de verantwoordelijkheid voor de denominatieve aspecten in de opleiding en de beroepsuitoefening primair een zaak is van overleg tussen de universitaire lerarenopleidingen en de ontvangende stagescholen, wat de invulling in de

stageperiode betreft. Vervolgens is het de verantwoordelijkheid van de schoolbesturen bij hun personeelsbeleid — ik hoop dat echt — de denominatieve verantwoordelijkheid nadrukkelijk een punt van overweging te maken.

Suggesties die gedaan zijn in de loop van deze behandeling, om in het wetsontwerp nog verdere aanscherpingen mogelijk te maken in de zin dat in de landelijke verdeling nog verder met denominatieve aspecten rekening moet worden gehouden, zullen daarom niet op onze steun kunnen rekenen.

Ik wil hiermee mijn beschouwing in eerste termijn afronden. Wij hebben een lange behandeling achter de rug. Via goed overleg zijn wij tot elkaar gekomen en wij hopen dat dit wetsontwerp nu snel, voor het nieuwe cursusjaar, het Staatsblad mag bereiken.

De heer **Beinema** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De beleidsvoornemens van de minister van Onderwijs en Wetenschappen en natuurlijk ook die van de minister van Landbouw en Visserij met betrekking tot de universitaire lerarenopleiding werden 1 november 1984 gepubliceerd. Het oorspronkelijke voorstel van wet dateert van 18 december 1985, het gewijzigde en onzes inziens zeker ook verbeterde voorstel, zoals dat nu ter bespreking en afdoening voor ons ligt, verscheen 12 februari van dit jaar. Dat is voor een betrekkelijk klein wetsontwerp een tamelijk lange wordingsgeschiedenis. De bewindsman is, als ik mij in deze eerste lenteweek van het jaar een kille vergelijking mag veroorloven, niet over één nacht ijs gegaan. Hij heeft ruim tijd genomen, niet alleen voor overleg met de betrokkenen in het onderwijsveld en de Kamer maar kennelijk ook voor bezinning en verbetering. Het resultaat daarvan stemt mijn fractie tot tevredenheid. Ik heb daarom geen behoefte om in den brede terug te blikken op al wat aan stuk nr. 19360, nr. 12 is voorafgegaan. De eindverantwoordelijkheid voor de universitaire lerarenopleidingen wordt gelegd bij universitaire instellingen. Ik begrijp dat collega Wallage met die structuur enige moeite heeft. Maar voor iemand als hij, die terecht zegt dat wij voor het ondefinieerbare wat een onderwijzer tot een goede maakt, geen opleidin-

gen hebben en ook geen opleidingen kunnen maken, kan een dergelijke moeite toch nooit van overwegend belang zijn.

Het aanvankelijk gemaakte onderscheid tussen de grote ofwel verplichte en de kleine ofwel keuzevakken is vervallen. Indien de instellingen er niet in slagen overeenstemming te bereiken over de onderlinge verdeling van de landelijke capaciteit, zal de minister ingrijpen en de juiste spreiding over de afzonderlijke instellingen en denominaties vaststellen. Dat zijn allemaal hoofdpunten waarmee wij volgaarne instemmen. Slechts op een enkel punt vragen wij de minister volledigheds- en zekerheidshalve nog een bevestiging van onze interpretatie of willen wij door amendering een verduidelijking bewerkstelligen.

Dat betreft allereerst artikel 176a, leden 2 en 3. De minister stelt de verdeling van de capaciteit vast, "indien de instellingen er niet in slagen om te komen tot een onderlinge verdeling van de landelijk vastgestelde capaciteit". Dat staat in de toelichting op de tweede nota van wijziging. Mogen wij dit zo begrijpen, dat die onderlinge verdeling slechts in eenstemmigheid kan worden vastgesteld en niet door een meerderheid van de betrokken instellingen? Kunnen de belanghebbende instellingen tegen een ministeriële beslissing ex lid 3 een beroep bij de AROB-rechter instellen?

Tegen intrekking van een bekostigingsverklaring is ex artikel 184 een beroep op de Kroon mogelijk. Maar voor die beroepsmogelijkheid lijkt de dwingend formulering van het voorgestelde artikel 183a strikt genomen geen ruimte te bieden. Daarom stellen wij hier een "kan-bepaling" voor.

Meer principieel is het ontbreken van de mogelijkheid dat een instelling, los van de rijksbijdrage, uit eigen middelen aanvullende onderwijs capaciteit financiert. Wij willen deze mogelijkheid, die elders in de onderwijswetgeving niet ontbreekt, ook hier niet laten vervallen.

De ministers van Onderwijs en Wetenschappen en van Landbouw en Visserij beogen in dit voorstel van wet, getrouwd aan de Grondwet, evenwichtig rekening te houden met de gerechtvaardigde belangen van het openbaar en van het bijzonder onderwijs. De universiteiten moeten volgens dit voorstel van wet de

capaciteit onderling verdelen, "rekening houdende" — ik citeer inmiddels artikel 176a, lid 2 — "met de onderscheiden aspecten van openbaar en bijzonder onderwijs van de behoefte aan leraren in het voortgezet onderwijs". Afgezien van de wat gewrongen constructie van deze formulering met zijn opeenstapeling van voorzetsels, ontbreken hierbij ook een breder kader en een normering. Wij pleiten ervoor, dit aan te vullen en te verduidelijken door de leden 2 en 3 expliciet te plaatsen in het kader van de gelijkwaardige ontwikkelingskansen voor openbaar en bijzonder onderwijs. Dat geeft geen rekenkundige — dat hoeft en kan ook niet — maar wel een intentionele norm.

Mijnheer de Voorzitter! Dit en andere verlangens onzerzijds zijn in twee amendementen verwoord. De aanvaarding daarvan zal een goed voorstel van wet nog beter maken.

De vergadering wordt van 15.40 uur tot 15.45 uur geschorst.

□

Minister **Deetman**: Mijnheer de Voorzitter! Er zijn woorden van waardering gesproken. Daar ben ik erkentelijk voor. Dit wetsvoorstel heeft inderdaad een lange voorgeschiedenis. Al weer geruime tijd geleden hebben wij in deze Kamer een mondeling overleg gehad over de beleidsvoornemens. Als ik het goed zie, is er tijdens dat mondeling overleg over de aanpak en de hoofdlijnen overeenstemming bereikt op één onderdeel na, namelijk het onderdeel planning in verband met de denominatie. Ik dacht dat de andere punten in dat mondeling overleg geen geschilpunten hebben opgeleverd. Dit laat onverlet dat wij ook toen gesproken hebben — ik kom nu bij de eerste opmerking van de heer Wallage — over de structuur en de aanpak. De discussie ging er in feite over of ik mijn aanvankelijke gedachte om de eerstegraads universitaire lerarenopleiding over te hevelen naar de nieuwe lerarenopleiding, overeind had moeten houden dan wel met een oplossing had moeten komen, zoals thans is voorgesteld. Ik wil nog eens benadrukken dat de overwegingen waarom ik mijn voornemen heb losgelaten, berusten op een inschatting van standpunten die in deze Kamer zouden worden ingenomen.

Dit tegen de achtergrond dat er reeds een voorlopige voorziening was getroffen om tot de invulling van de tweede fase van de lerarenopleidingen te komen — ik was niet zo gelukkig met die invulling en velen met mij — en tegen de achtergrond dat wij met betrekking tot de universitaire lerarenopleidingen duidelijkheid moesten verschaffen. De wet twee-fasenstructuur noopte daartoe. Met andere woorden, er was geen tijd om pakweg een paar jaar gedegen te discussiëren over wat nu de meest wenselijke structuur zou zijn.

Welnu, daarom heb ik overwogen dat het beter was om aan de bezwaren die naar voren zijn gebracht, tegemoet te komen. Ik zeg erbij dat ik deze niet volledig heb gehonoreerd. In mijn aanvankelijke voorstel kwam de eindverantwoordelijkheid bij de nieuwe lerarenopleiding te liggen. Als de opleiding zou samenwerken met de universiteiten, kon zij op bekostiging rekenen. Nu is de situatie omgekeerd. De eindverantwoordelijkheid ligt bij de universiteiten. De bekostiging vindt alleen plaats, wanneer er samenwerking is met een nieuwe lerarenopleiding. Tegen die achtergrond leek mij de voorgestelde benadering acceptabel, zij het dat er in zekere mate gas wordt teruggenomen ten opzichte van mijn aanvankelijke voornemen. Gelet op de wijze waarop in het afgelopen jaar in de hoger-onderwijskamer is gesproken over de lerarenopleiding, ook wat de capaciteitsverdeling en de bekostiging van de activiteiten van de universitaire lerarenopleiding betreft, heb ik hoop en vertrouwen dat er, los van de formele eindverantwoordelijkheid, samenwerking zal ontstaan tussen de NLO en de universiteit, zodat er een inhoudelijk goede opleiding zal komen.

Voorzitter! Ik zei zoëven dat ik enige haast had. Ik had niet alleen haast, omdat de tweede fase moest worden ingevuld en er duidelijkheid moest worden verschaft aan de studenten over de lerarenopleiding, maar ook omdat er al een invulling lag voor de universitaire lerarenopleiding. Deze was heel mager wat de professionele training als leraar betreft. Die professionele training zou enkele maanden aan het eind van de eerste fase en enkele maanden daarna plaatsvinden. Dat was het. Het had juist mijn voorkeur om, gegeven het feit dat er na de eerste

fase een lerarenopleiding op eerstegraadsniveau zou kunnen worden gevolgd, te komen tot een heel goede aanpak voor de universitaire lerarenopleiding, waarbij de pedagogisch-didactische training in de beschouwing zou worden betrokken en waarbij de professionalisering van het lerarenambt ook voluit ruimte zou krijgen. Ik heb daarbij niet voor een theoretische benadering gekozen, maar voor de benadering van training in de klas, zij het dat ook nog bij de NLO of de universiteit, afhankelijk van de invulling en de uitwerking van de samenwerking, college's zullen kunnen en wellicht ook moeten worden gevolgd. Ik wil dus uitdrukkelijk zeggen dat als het wetsvoorstel het Staatsblad bereikt, het erop aankomt dat er samenwerkingsovereenkomsten komen die recht doen aan de deskundigheid binnen de universiteit en binnen de nieuwe lerarenopleiding. De onderscheiden deskundigheden moeten met elkaar in verband worden gebracht, niet alleen in verband met de training van de leraren, maar ook in verband met een wat verdergaande samenwerking. In de samenwerkingsovereenkomst zou ook iets gezegd kunnen worden over het onderzoek naar onderwijskundige vragen bij de universiteit. Het lijkt mij goed dat daarbij ook vanuit de nieuwe lerarenopleiding betrokkenheid is.

De heer Wallage heeft een punt ten aanzien van de studenten genoemd. In de samenwerkingsovereenkomst wordt geregeld wat er volgens de wet in ieder geval in moet voorkomen. Het gaat daarbij echter niet om een limitatieve opsomming. Tal van andere punten kunnen ook aan de orde komen. Ik juich het toe indien in samenwerkingsovereenkomsten het idee van de heer Wallage dat studenten al eerder een deel van een studie, hetzij bij de NLO hetzij bij de universiteiten kunnen volgen, wordt opgenomen, zodat dit tot de mogelijkheden zal behoren. Daarmee wordt aan de samenwerking een krachtige stimulans gegeven zonder dat kwaliteitsverlies kan en zal plaatsvinden.

Men kan zich afvragen of zo'n mogelijkheid, zonder dat men zich verder over de invulling uitlaat, in een wet moet worden vastgelegd. Het zou hierbij dan gaan om artikel 177a. Ik aarzel op dit punt. Ik bewandel liever de nu voorgestelde weg. Ik zeg gaarne toe dat ik op dit punt de

vinger aan de pols zal houden in het overleg dat veelvuldig met de universiteiten en de HBO-instellingen plaatsvindt. Indien mocht blijken dat het idee van samenwerking gebaseerd op de samenwerkingsovereenkomst, niet tot volle wasdom kan komen, zullen wij naar mijn oordeel ten principale voor de vraag komen te staan of wij deze weg moeten vervolgen op de wijze die is uitgestippeld in het wetsvoorstel of dat andere methoden en technieken moeten worden gehanteerd. Ik vind het nog te vroeg daarover uitspraken te doen, want op grond van hetgeen ik tot nu toe heb gezien, heb ik het volste vertrouwen in het van de grond komen van goede samenwerking. Ik teken daarbij aan dat op dit punt in het kader van de kwaliteitsbewaking en van de discussies die eens in de een of twee jaar plaatsvinden met instellingen voor hoger onderwijs, de overheid de vinger aan de pols moet houden. De overheid moet bezien of de onderscheiden deskundigheden tot voldoende samenwerking worden gebracht en ook of men van elkaars specialiteiten in voldoende mate gebruik maakt. Ik wil deze weg graag bewandelen. Als men immers slechts zegt dat er over en weer toegang is, praat men over een formele bepaling die invulling behoeft. Dat laatste regelen wij nu juist niet centraal. Ik wil benadrukken dat samenwerking het mogelijk maakt het voorstel van de heer Wallage te realiseren.

Er zijn opmerkingen gemaakt over de vakken, met name de kleinere vakken. Aanvankelijk heb ik gezegd dat bij de vakken waarvoor wij geringe aantallen docenten nodig hebben, het uit budgettaire overwegingen niet verantwoord kan zijn dat er aparte lerarenopleidingen op universitair niveau in samenwerking met de NLO worden gestart. Daarvoor zal een ander type voorzieningen moeten worden getroffen. Destijds heeft de Kamer geen "neen" gezegd tegen dit punt, maar wel gevraagd hier kritisch naar te kijken. Vooral het overleg met de instellingen heeft mij duidelijk gemaakt dat daar een zekere bereidheid bestaat om in deze behoefte te voorzien. Dat betekent wellicht waar nodig ook een element van taakverdeling en concentratie. Dat maakte het voor mij gemakkelijker op dit punt mijn aanvankelijke voornemen los te laten. Wij moeten er dan overigens wel op toezien dat de instellingen waar

maken wat zij denken te kunnen waar maken. Ik teken daar nog bij aan dat het desalniettemin denkbaar is dat er vakken zijn met een zo gering aantal docenten, dat je je moet afvragen of het wel verstandig is daarvoor een aparte lerarenopleiding mogelijk te maken. Nogmaals, de instellingen van WO hebben er de voorkeur aan gegeven op dat punt niet een bepaalde grens te trekken, maar een zekere ruimte te laten. Ik vind dat niet onredelijk. Wij zullen een en ander dan ook moeten afwachten.

De heer **Franssen** (VVD): In de nota naar aanleiding van het eindverslag schrijft de minister dat in het Academisch Statuut zal worden voorzien in de mogelijkheid van vervangende voorzieningen zoals een instituutspacmum en een stage in een verwant vak. Houdt dit nu een randvoorwaarde in dat er voor die vakken hoe dan ook een voorziening moet worden getroffen? Of opent deze bepaling in het statuut ook de mogelijkheid dat er voor een aantal kleine vakken überhaupt niets gebeurt?

Minister **Deetman**: Ik denk hierbij ook nog aan een heel andere voorziening die wij wel eens hebben besproken in verband met bevoegdheden voor het HBO: men kan aan de slag en men moet zien dat men binnen een bepaalde tijd een getuigschrift van voldoende pedagogisch-didactische kennis en vaardigheid heeft. Dat is echter een andere aanpak dan hier wordt voorgesteld. Dat is nu net de reden waarom ik meen dat, gelet op wat de instellingen mogelijk waar kunnen maken, de aanvankelijke opmerking dat de behoefte voor een aantal vakken zo gering is dat het budgettair niet verantwoord is daarvoor een aparte opleiding te creëren, wat kan worden gerelativeerd.

De heer **Franssen** (VVD): U heeft dus niet de garantie dat er voor elk vak hoe dan ook een voorziening komt?

Minister **Deetman**: Het punt waarom het gaat is, dat er voldoende middelen moeten zijn om voor welk vak dan ook de voorziening waarom u vraagt, te creëren. In het overleg met de instellingen heb ik begrepen dat men wil proberen dat waar te maken. Wij zullen dat dan ook moeten afwachten. Om die reden

heb ik wat betreft dat aanvankelijk onderscheid tussen grote en kleine vakken gezegd: nou, laat dat maar.

De heer **Wallage** (PvdA): Ik vind het belangrijk om te weten of, wanneer wordt afgesproken dat er voor een bepaald klein vak een x-aantal docenten wordt voorzien, ook vastgesteld kan worden of dat aantal is gerealiseerd. Als je via de taakverdelingsweg een heel beperkt aantal plaatsen heel gericht toewijst, weet je zeker dat je er een x-aantal hebt na een jaar. In de methodiek die u nu lijkt voor te stellen laat u het in beginsel open op welke manier aan die hele kleine behoefte tegemoet wordt gekomen. Hoe kunt u dan nog garanderen dat u na verloop van tijd voor die kleine vakken een voldoende aantal opgeleide docenten hebt?

Minister **Deetman**: Nadat per vak de capaciteit is vastgesteld, gelet op de afspraken die met de instellingen over de te verrichten taken worden gemaakt, weten wij natuurlijk wat er gebeurt. Dat is een kwestie van overleg.

De heer **Wallage** (PvdA): Dat betekent dat het wel in uw voorneemen ligt om binnen uw methodiek aan te geven hoeveel docenten u per klein vak nodig heeft?

Minister **Deetman**: Ja. Het kan natuurlijk ook zijn dat het aantal zo gering is dat de instellingen die niet apart kunnen verzorgen. Ik denk dat je daar een zekere souplesse bij in acht moet nemen. U had het al over de bureaucratie. Welnu, het aantal vakken is zo groot als gegeven kan worden. Van de stelling dat er voor ieder vak een dergelijke opleiding moet komen, moet in rede gezegd worden dat dit niet altijd zo kan zijn. Als er een voorziening is doordat men bepaalde aanpakken combineert, dan mag je dat natuurlijk niet op voorhand uitsluiten.

De heer **Wallage** (PvdA): Dat dit voor een halve docent geldt, kan ik mij voorstellen. Het gaat erom of op enig moment een overzicht gegeven kan worden van wat u nodig vindt per klein vak. Anders kun je in uw systematiek niet checken of een en ander ook werkelijk gebeurt.

Minister **Deetman**: Een kenmerk van de door mij vastgestelde planningsmethodiek is dat op enig moment per

vak wordt vastgesteld hoe de vlag er bij hangt. Dat is duidelijk. Anders komen de instellingen onderling niet tot een verdeling.

De heer Wallage heeft over de evaluatie gesproken. Die moet natuurlijk plaatsvinden. Wij zullen op dat punt de vinger aan de pols moeten houden.

Mijnheer de Voorzitter! Het lijkt mij goed om nu in te gaan op de kwestie van de planningssystematiek. Daarover is door alle drie de woordvoerders gesproken. Wat was nu de benadering? Wij kennen normaal een planning voor lerarenopleidingen waarbij gerekend wordt naar de behoefte per denominatie, zodat het in beginsel mogelijk is dat er voor de onderscheiden richtingen — en daarbinnen de onderscheiden vakken — voldoende docenten kunnen worden opgeleid. Wij hebben discussies gevoerd over de nieuwe lerarenopleidingen, mede in verband met de spreiding en de capaciteit van de PABO's. Bij de universiteiten is het altijd anders gegaan. Daar is nooit die stringente koppeling geweest met de denominatie. Er waren opleidingen. De universiteiten hadden het recht om, nadat men de opleiding had voltooid, de mogelijkheid van een universitaire lerarenopleiding te verschaffen.

Voorzitter! Door de Wet twee-fasenstructuur en door het feit dat het element van de professionalisering heel sterk in het geding is gebracht, is de behoefte van de onderscheiden denominaties naar voren gekomen. Welke benadering heb ik hier nu bij gekozen? Niet de benadering van hoe kom ik tot een verdeling van de richtingen over de universitaire instellingen die wij hebben, al dan niet in samenwerking met een bepaalde lerarenopleiding.

Die lijn hadden wij kunnen volgen. Wij hebben echter gekozen voor het voor een groot deel plaats laten vinden van de training in de scholen. Het gaat erom dat er voor de scholen per richting een zekere capaciteit moet worden vastgesteld. In ieder geval moet het minimum worden gegarandeerd. Vervolgens gaat het erom dat de universitaire instellingen, zowel met de NLO, als met de desbetreffende scholen tot samenwerking komen. In die constructie is het dus mogelijk om voldoende spreiding over het land te verkrijgen.

Ik neem als voorbeeld Groningen. De heer Wallage noemde dat voorbeeld ook. Het is zeer wel

denkbaar dat scholen van verschillende denominatie met de universiteit in Groningen samenwerken en dat dat allemaal uitstekend verloopt, net zo goed als het voor de VU in Amsterdam mogelijk is om samen te werken met scholen van verschillende denominatie. Die scholen moeten dat echter willen. Dat is een heel gezonde benadering. Indien beide partijen dat een goede zaak vinden en denken daaraan op een goede wijze vorm te kunnen geven, is daar verder niets op tegen.

Dat was de invalshoek. Ik denk dat ik daarmee een evenwicht heb kunnen vinden tussen de traditionele methodiek en aanpak bij de universiteiten en hetgeen wij in het kader van de planning voortgezet onderwijs ook traditioneel gewoon waren. Alleen ging het om twee systemen die nimmer aan elkaar gekoppeld waren. Op deze wijze is er een wat open benadering gecreëerd, waarbij niemand kan zeggen: ik kom niet aan mijn recht.

Nu heeft de heer Wallage gezegd, dat wij beter de kwestie van de capaciteitsplanning kunnen loslaten. Als je een capaciteitsplanning wilt toepassen, zou op dat moment de bestaande wetgeving voor de eerste fase ook voor de tweede van toepassing kunnen worden verklaard.

Voorzitter! Ik heb daar een aantal kanttekeningen bij waarom ik denk dat wij die kant niet uitmoeten. Ten eerste kent de tweede fase nu eenmaal niet het beginsel van een onbeperkte toelating. Dat is destijds bij de Wet twee-fasenstructuur nadrukkelijk aan de orde geweest, ook bij de financiering ervan. Men kan natuurlijk wel zeggen dat er een onbeperkte toelating moet plaatsvinden, maar dat zou betekenen dat universiteiten gehouden zijn om die taken te vervullen en dat zij daarvoor ook middelen moeten krijgen. Daarvan is destijds bij de Wet twee-fasenstructuur niet uitgegaan.

Ten tweede behoeft dat op zichzelf nog geen reden te zijn, ondanks het feit dat er geen onbeperkte toelating is, om allerlei nadere voorzieningen te treffen. De belangstelling kan bij voorbeeld zo gering zijn, dat het een vreugdevolle gebeurtenis is als iemand zich meldt, zodat wij zo iemand moeten toelaten. Maar die situatie doet zich niet voor.

Ten derde verkeren wij wat de lerarenopleiding betreft zeker nog in de situatie dat er een capaciteitsbeperking moet worden aangebracht.

Dat komt doordat de universiteiten in dezen met beperkte middelen moeten omgaan. Dit is mede een gevolg van de wijze waarop de nieuwe lerarenopleiding eerste graad wordt ingevuld: training in de school en faciliteiten voor de school. Bij de NLO moeten er ook voorzieningen worden getroffen. Dat zijn allemaal zaken die niet zo maar op hun beloop gelaten kunnen worden. Volgens de prognoses zal de behoefte aan nieuwe docenten in de komende jaren heel gering zijn in verband met het teruglopen van het leerlingenaantal. Desalniettemin ben ik op een vrij hoog niveau gaan zitten in vergelijking met wat wij nodig hebben, zoals ik tijdens het mondeling overleg toegelicht heb. Er is een forse overcapaciteit om voldoende opleidingscapaciteit bij de onderscheiden vakken te kunnen behouden — redelijk verspreid over het land — en om het mogelijk te maken dat mensen na hun lerarenopleiding toch een ander vak kiezen. Er zullen dan geen tekorten ontstaan en scholen blijven een redelijke keuze houden. De strakke aanpak die mij destijds voor ogen stond in verband met het aantal van 1000 heb ik losgelaten. Voor 1987/1988 geldt een totaal van 1150 + 50 voor de kleine vakken. Voor 1988 en volgende jaren is er een inspanningsverplichting overeengekomen met de universiteiten om zich tot 1000 te beperken. Let wel, het is een inspanningsverplichting. Dat betekent dat, gelet op de feitelijke behoefte die ver onder de 1000 ligt, er een behoorlijke overcapaciteit is.

Ik ben niet zo'n voorstander van het systeem van de heer Wallage, maar als ik het overneem, dan kom je toch in een situatie waarin je bij voortdurende de bepalingen van de wet moet toepassen. Dit nog afgezien van het feit dat dit administratief en bestuurlijk jaarlijks veel trammelant geeft. Ik zit nu op een tweejaarlijkse cyclus in de planning. De numerus fixus is toch een jaarlijks gebeuren. Als je weet dat een bepaalde bevoegdheid regelmatig moet worden toegepast, lijkt het mij beter het geheel ordelijk te regelen. In de wet zijn de numeri fixi voor sommige studierichtingen een terugkerend gebeuren gedurende een lange reeks van jaren. Dit dienen wij niet na te sterven en wij proberen daar ook van af te komen.

Het is ook mogelijk nog even af te wachten. Je moet weliswaar met het

huidige systeem een opleidingscapaciteit vaststellen, maar de belangstelling kan van dien aard zijn dat de maximum capaciteit nimmer wordt overschreden. In dat geval is er geen probleem.

Ik voorzie echter dat het voor de komende tien jaar nodig is om jaarlijks de capaciteit vast te stellen. Het is een capaciteit in lijn met de benadering die wij bij de Machtingswet ter beperking van de instroom in verband met de maatschappelijke behoefte hebben gekozen. Er moet een behoorlijke overcapaciteit zijn — en ik heb zoëven de cijfers genoemd — waar dat uit blijkt.

Als wij het niet doen lopen wij ook budgettair vast, omdat nu eenmaal de Wet twee-fasenstructuur uitgaat van een beperkte toestroom.

Wanneer dit systeem enige jaren werkt, waarbij je voortbouwt op de Wet twee-fasenstructuur, is het mogelijk dat een grotere terughoudendheid tot de mogelijkheden behoort. Ik wil dit zeker in de beschouwingen betrekken, maar lettend op het voorstel van de heer Wallage denk ik dat ik jaarlijks tot exercities moet komen die misschien meer, maar in elk geval niet minder zijn dan wat ik nu voorstel.

De heer Franssen stelde nog een vraag over de prognose. De raming van het NEI is goed, maar zij is niet meer dan een indicatie die door mij is gehanteerd door er bij de minimumcapaciteit een forse kop op te zetten. Ik heb mij niet strikt laten leiden door een bepaald cijfer uit de raming. Er is juist een behoorlijke overcapaciteit gecreëerd. Het rapport van het NEI is tot stand gekomen met de nodige begeleiding van Onderwijs en Wetenschappen en organisaties. Het is volstrekt legitiem daarvan gebruik te maken. Men kan het met onderdelen niet eens zijn, maar dat speelt pas een rol wanneer je de raming strikt als uitgangspunt hanteert.

De instellingen voor WO hebben zelf met betrekking tot de aantallen, opvattingen naar voren gebracht. Daarom hanteer ik voor 1987/1988 die 1150 + 50 met de al eerder genoemde inspanningsverplichting.

De heer **Franssen** (VVD): Dit betekent dus dat er geen onderbouwde becijfering ten grondslag ligt aan de "kop", die b.v. in verband met de deeltijdarbeid van toepassing is.

Minister **Deetman**: Ik heb royaal aan

de veilige kant willen blijven, omdat ik weet dat prognoses tal van onzekerheidsmarges kunnen bevatten, die pas blijken op het moment waarop de voorspelde situatie werkelijkheid wordt, en omdat, zelfs al zou de raming juist zijn, mensen ook na hun studie van voorkeur kunnen veranderen. Wij hebben altijd gezegd dat, ook al beperken wij met het oog op de maatschappelijke behoefte de opleidingscapaciteit, er altijd nog een flinke "plus" moet zijn, opdat aan het element van de keuzevrijheid recht wordt gedaan. Lettend op de terugloop van het leerlingenaantal in de komende jaren en op de overcapaciteit die er nu in zit, meen ik dat dit een heel prudente benadering is.

De heer **Wallage** (PvdA): Voorzitter! Zou de minister in dit verband willen ingaan op mijn opmerking dat een deel van de markt voor leraren geleidelijk aan verschuift naar buiten het gebied van het voor 100% gesubsidieerde onderwijs, zodat men bij de capaciteitsberekeningen vroeger of later toch rekening zal moeten houden met het feit dat er een groeiend aanbod is van volwasseneducatie, waarbij ook eerste-graadsleraren een positie kunnen krijgen? Dit wordt door anderen gefinancierd, maar wij moeten er wel voor opleiden.

Minister **Deetman**: Deze dingen worden allemaal in de beschouwingen betrokken, maar ik heb er nu geen grote verwachtingen van. Afgezien van het feit dat er dan misschien ook lerarenopleidingen kunnen komen die privaats gefinancierd worden, wil ik aansluiten bij de opmerking van de heer Wallage zelf. Stel nu dat wij op enig moment voor de volwasseneducatie zouden moeten vaststellen dat er grotere aantallen universitair opgeleide leraren worden ingeschakeld dan thans het geval is. Dan behoort dit naar mijn opvatting bij de raming te worden meegenomen, afgezien van de noodzaak om er een kop bovenop te zetten. Op dit soort dingen moet je alert zijn; dat ben ik met de heer Wallage eens. Anders maken wij grote fouten.

De heer **Wallage** (PvdA): Mijn opmerking sloeg op de redenering dat wij de komende jaren, hoe dan ook, rekening moeten houden met een flink over-aanbod van docenten.

Die zou ik iets willen nuanceren op grond van de verwachting dat de behoefte aan scholing, zeker op wat hoger niveau, ook in de particuliere sector, geweldig lijkt aan te trekken op dit moment.

Minister **Deetman**: Dat is zo, ofschoon men in de particuliere sector niet altijd vraagt om eerste-graads opgeleide leraren. Het gaat soms ook nog om specialisten, die op een bepaald terrein grote kennis van zaken hebben en dan in het particulier-onderwijscircuit terechtkomen. Verder zou ik hierbij de kanttekening willen maken dat, indien de opleidingen waarop de heer Wallage doelt, een grote vlucht nemen, de vraag zou kunnen worden gesteld of die particuliere onderwijsinstututen misschien in de kosten van die lerarenopleidingen een bijdrage zouden moeten leveren. Het is althans een vraag die men in de beschouwingen kan betrekken. Los van de vraag of het nu om door de overheid gesubsidieerde of niet dan wel gedeeltelijk door de overheid gesubsidieerde instellingen gaat: deze aspecten moeten natuurlijk wel in de ramingstechniek worden betrokken. Ik zeg echter nogmaals: ik dacht dat ik volstrekt aan de veilige kant zat, maar je moet natuurlijk wel de vinger aan de pols houden en daarom is het goed een extern bureau in te schakelen om dit soort ramingen te maken. Ik zeg de heer Wallage graag toe, daarop alert te zullen zijn en te zullen bevorderen dat deze aspecten niet onder de tafel verdwijnen.

Het punt van de planning c.a. samenvattend, zou ik de heer Wallage willen vragen, zijn amendement op dit punt nog eens te overwegen. Ik meen dat wat ik nu heb gedaan, evenwichtig is binnen de verhoudingen in ons onderwijsbestel en voldoende open. Tezelfder tijd lettend op de situatie waarvoor wij de komende jaren staan, is het naar mijn mening ook een praktische werkwijze. Blijkt in de komende jaren dat verdere globalisering geboden is dan vind ik dat dit zal moeten gebeuren.

Dan kom ik bij de kwestie van het overgangsrecht, waarover de heer Wallage heeft gesproken. Daarbij doet zich het volgende probleem voor. Ik zou graag zo snel mogelijk met de nieuwe lerarenopleiding willen starten, omdat het om een keuze gaat tussen — en nu zeg ik het maar huiselijk — twee maanden of

twalf maanden. Degenen die afstuderen en leraar willen worden, zullen liever de opleiding van twalf maanden dan die van twee maanden hebben. Bij mij overheerst dus een zekere druk — vandaar ook de interim-regeling — in deze zin: hoe eerder wij de nieuwe opzet kunnen realiseren, des te beter het is. Het hangt immers mede, niet uitsluitend maar mede, samen met de kwaliteit van het onderwijs. Als wij zeggen dat zij dit tot 1 augustus 1988 mogen doen, dan is de keuze voor de studenten: ga ik een opleiding voor twee of een voor twalf maanden volgen? Bij die nieuwe aanpak is natuurlijk het wezenlijke element dat men tot een verbetering van die opleiding wil komen.

Nu kan ik mij indenken dat er studenten zijn die bijna zijn afgestudeerd, die voor die pedagogisch-didactische vaardigheden al de nodige cursussen hebben gevolgd maar het door omstandigheden net niet op tijd redden. Het kan daarbij om een enkeling gaan. Ik kan nu niet overzien of je dit moet regelen in de wet of in de desbetreffende AMvB op basis van de interim-regeling. Ik wil de heer Wallage en de Kamer graag toezeggen, dat ik dit nog eens zal overdenken. Deze week zal ik de Kamer laten weten of ik op dit punt, dat is aangedragen door de universiteit van Eindhoven, moet ingaan of niet. Beide mogelijkheden wil ik openhouden. Als ik er wel op inga, rijst de vraag hoe dit kan worden opgelost zonder dat de nieuwe aanpak, die beter is, wordt uitgesteld. Het gaat om de gevallen waarin mensen die hun opleiding bijna hebben afgerond, worden geconfronteerd met het feit dat zij nog een deel van de opleiding moeten volgen. Ik wil hierover nog nadenken. Daarbij is dan ook de vraag aan de orde of het moet worden geregeld in de wet of in de AMvB op basis van de interim-regeling. Dat is echter een kwestie van techniek.

De heer **Franssen** (VVD): Ik ben de minister erkentelijk voor deze toezegging. Dit punt was mij even ontgaan, maar gelukkig heeft collega Wallage het wel aan de orde gesteld. Als u geen overgangsregeling kunt of wilt treffen, moet onzerzijds ook de mogelijkheid worden gezien of wij niet via amendementen de Kamer nadere voorstellen moeten doen.

Minister **Deetman**: Dat is duidelijk. De vraag is of er een algemene overgangsregeling moet komen, met het grote nadeel dat een betere regeling later in werking treedt. Ik ben daar niet voor. Ook een amendering in die richting moet ik ontraden. In situaties zoals ik zojuist heb beschreven, gaat het om de vraag hoe je enig soelaas kunt bieden en of je dit moet doen via de wet of via de AMvB die geldt voor de interim-regeling. Dit is echter een technische kwestie. Ik zal de Kamer daarover deze week informeren. Ik moet dit probleem nader verkennen. Ik heb daarvoor ook externe informatie nodig.

De heer **Franssen** (VVD): U kunt ook een hardheidsclausule overwegen.

Minister **Deetman**: Hardheidsclausules kunnen soms heel nuttige instrumenten zijn.

De heer Wallage heeft nog een vraag gesteld in verband met de toepassing van artikel 95 van het Academisch Statuut. Hij heeft gevraagd of de individuele toetsing achterwege kan worden gelaten indien de desbetreffende bepaling wordt toegepast. Het lijkt mij verstandig om de bestaande individuele toetsing te handhaven. Wij voeren een discussie over dereguleren, terugdringing van de bureaucratie etcetera. In de komende jaren zullen wij op een aantal momenten moeten zeggen, dat wij regelingen globaler kunnen maken. Op dit moment kan ik echter de effecten van het achterwege laten van de individuele toetsing niet overzien. Gezien de wijze waarop artikel 95 van het Academisch Statuut is geredigeerd, ben ik van mening dat deze bepaling voor de instellingen voldoende ruimte laat.

De heer **Wallage** (PvdA): Het was meer een vorm van logica uit de provincie. Wij praten nu over mensen die zijn afgestudeerd, die hun doctoraal examen hebben gedaan. Zij vragen toelating voor een ander vak dan zij hebben gestudeerd. Dan zijn er twee mogelijkheden. De eerste is dat de optelsom van eerste fase en tweede fase hun in de praktijk absoluut geen baan oplevert en ook zonder perspectief is. Die afweging moeten zij naar mijn mening dan in eerste instantie zelf maken. De tweede is dat het een aardige combinatie is, die ook kansen geeft.

Ik vind het een vervelend idee, dat de afweging niet aan de betrokkene wordt overgelaten, maar aan anderen. Ik vroeg mij af of dit nu moest. De minister heeft gezegd dat hij niet alle consequenties kan overzien. Ik moet toegeven dat ik dat ook niet kan.

Minister **Deetman**: Ik vind dat de instelling die de opleiding moet verzorgen, daar ook een verantwoordelijkheid voor heeft. Je kunt natuurlijk zeggen dat de betrokkene een absoluut recht heeft, wat dan een gegeven is voor de instelling. Ik kan mij echter ook indenken dat een instelling, gelet op het vakkenpakket van betrokkene, toelating tot de lerarenopleiding niet verantwoord vindt. Je kunt het ook anders zeggen: op de instelling die met iemand in zee gaat, zoals geldt voor opleidingen in de tweede fase, rust de plicht om ervoor te zorgen dat de opleiding tot een goed einde wordt gebracht. Het is dan niet meer een vrijblijvende toelating, zoals tot een school voor voortgezet onderwijs. Betrokkene moet zelf een afweging maken, maar de instelling kan zich ook niet meer vrijblijvend opstellen. Dat is de kern van de toelating tot de tweede fase. Ik houd eraan vast dat er voor de instelling de verantwoordelijkheid is om te zeggen dat zij het aandurft en dat er een gereede kans is dat de opleiding tot een goed einde wordt gebracht.

Door de heren Wallage en Beinema is gesproken over de AROB-rechter. Ik bevestig opnieuw dat er de mogelijkheid is van beroep op de AROB-rechter.

In dit verband zal ik ook ingaan op de opmerking van de heer Beinema over artikel 183a, waarin naar zijn mening voor de minister de mogelijkheid van een discretionaire beslissingsbevoegdheid moet worden geopend. De huidige situatie is dat in bepaalde omstandigheden de verklaring van bekostiging vervalt. Dat is dan een volstrekt duidelijke zaak. Men kan ook zeggen dat bepaalde omstandigheden ertoe zouden kunnen leiden dat er iets gebeurt met de bekostiging. Dat is echter geen goede zaak. Waar de vraag van de bekostiging in het geding is, moet er ook in de wet een zo groot mogelijke duidelijkheid voor worden gegeven. Stel dat dit gebeurt in verband met de aantallen, dus in verband met de capaciteit. Dat is denkbaar. In dat geval kan men de

motieven aanvechten die ten grondslag liggen aan een beslissing. Men kan dan zeggen dat de berekeningen niet kloppen of dat de verkeerde uitgangspunten zijn gekozen. Ik aarzel dus om een kan-bepaling op te nemen in dezen. Ik wil van meet af aan duidelijkheid bieden in de wet.

Ik kom tot enkele suggesties die de heer Beinema in zijn amendement heeft opgenomen. Hij heeft daarover zojuist in algemene zin gesproken. Ik begrijp zijn opmerkingen zeer wel. Hij heeft er zorgen over dat de onderscheiden richtingen in het voortgezet onderwijs in staat zullen blijven, leraren op te leiden die de desbetreffende ideeën willen steunen en willen uitdragen in de scholen. Hij wil die steun en dat uitdragen verzekerd weten in de lerarenopleiding. In de door de heer Beinema ingediende amendementen valt mij op dat ook hij in dezen niet tot absolute eisen en criteria komt. Daarmee heeft hij het spanningsveld aangegeven, dat ik aan het begin van mijn antwoord heb geschetst. Als wij het er in deze Kamer over eens zijn dat de onderscheiden richtingen in het voortgezet onderwijs uiteraard in staat moeten zijn om docenten aan te trekken die instemmen met de richting van die scholen, en als wij het erover eens zijn dat het redelijk is dat er opleidingen zijn die aansluiten bij de onderscheiden richtingen, dan doet zich de vraag voor, of je een systematiek moet volgen van training in de scholen. Daar is dan per richting een minimumcapaciteit voor. Verder moet er dan wat de universiteiten betreft een zekere openheid zijn. Dat moet men ook onderling bespreken. Daarbij kan zich de situatie voordoen dat in Groningen verschillende scholen zeggen dat zij met de Groningse universiteit willen samenwerken. Hetzelfde kan in Amsterdam, Nijmegen of Tilburg voorkomen. Als je het op die wijze benadert, is het de vraag of je de zaak voldoende in evenwicht hebt gebracht, ook met alle bepalingen die in de wet zijn opgenomen. Ik zie de amendementen en de opmerkingen van de heer Beinema eigenlijk als een ondersteuning van mijn streven om niet te vervallen in een absoluut of rigide systeem, want met zo'n systeem zou bij de universiteiten een breuk worden gecreëerd ten opzichte van de bestaande traditie. Aan de andere kant wil ik een aantal op zich

zelf legitieme eisen inpassen, waarbij deze tegen elkaar worden afgewogen.

De heer Franssen heeft een opmerking gemaakt over de rechtspositie van de stagiaires. Op dit punt zal het regime van de studiefinanciering gelden. Ik overweeg nu nog niet, een rechtspositie à la de AIO's toe te passen. Ik zeg niet dat dit nooit zal gebeuren, maar er zijn enkele motieven die ervoor pleiten om het nu niet te entameren.

Ik ben al ingegaan op de verantwoordelijkheid van de instellingen voor de vakken. De heer Franssen heeft gesproken over de kwantitatieve en de kwalitatieve elementen. Ik meen dat ik hierop zoëven ook ben ingegaan.

De heer Beinema heeft een vraag gesteld over artikel 167a, lid 1 tot en met 3. Wat doen wij als de verdeling niet eenstemmig tot stand komt en één instelling uit de boot valt? Op dat moment moet de minister natuurlijk al een besluit nemen. Als er geen eenstemmig voorstel van de instellingen komt, maar een meerderheidsvoorstel en een minderheidsvoorstel, kan de minister niet zeggen dat hij met het minderheidsvoorstel niets van doen heeft. Dit zou al te gek zijn, want de instellingen hebben ook een afzonderlijke relatie met de overheid. Ik ga ervan uit, en het is ook altijd zo opgevat, dat de instellingen onderling tot eenstemmigheid komen.

Ik zeg hierbij dat eenstemmigheid soms een concessie van overheidswege tot gevolg kan hebben. Wij spraken eerder deze middag over de capaciteit. De instellingen zijn het, naar ik heb begrepen, na veel discussie en onderling touwtrekken eens geworden over 1150 plus 50, dus in feite 1200 plaatsen, terwijl ik op 1000 zat. De vraag was wat er zou gebeuren, als wij het aantal van 1000 zouden handhaven. Zou het eenstemmige front dan worden doorbroken, met als gevolg dat de minister de capaciteit zou hebben moeten vaststellen? Of moesten wij de eenstemmigheid accepteren, omdat het voorstel aanvaardbaar was? Ik heb in dit verband voor het laatste gekozen, overwegende dat een andere benadering zou leiden tot vaststelling van de capaciteit door de minister van Onderwijs en Wetenschappen. Lettend op de geringe afwijking, vond ik het niet de moeite waard, een eenstemmig oordeel van alle instellingen te doorbreken.

Dit is een voorbeeld van hoe de eenstemmigheid werkt. Zij kan een goed en reëel drukmiddel zijn in het overleg met de overheid. Als het al te gek wordt, kan het gebeuren dat de minister moet ingrijpen.

Natuurlijk kunnen en mogen instellingen een en ander uit de eigen middelen doen. Dit geldt zeker voor de universiteiten. Ik aarzel sterk bij het amendement van de heer Beinema, omdat ik mij afvraag of het element van de eigen middelen moet worden geïntroduceerd, waar beperkingen aan de capaciteit worden gesteld. In de eerste plaats kan er een complicatie zijn in het verschil tussen de bijzondere en de openbare instellingen.

In de tweede plaats is het niet een kwestie van een capaciteit bij een universiteit. Het gaat evenzeer om de vraag of de bijzondere en openbare scholen voor voortgezet onderwijs faciliteiten kunnen krijgen om de niet met overheidsmiddelen door de universiteiten opgeleide docenten gedurende een groot deel van een jaar te ontvangen en te begeleiden. Het gaat ook om de faciliteiten bij de nieuwe lerarenopleiding zelf. Met andere woorden: de situatie is uitermate gecompliceerd. Het is daarom de vraag of wij een voorziening moeten treffen zoals door de heer Beinema wordt voorgesteld. Als men tot een geheel zelf bekostigde opleiding wil komen, die overigens voldoet aan de eisen die de wetgever stelt aan een opleiding die door de overheid wordt bekostigd, moet deze naar mijn mening in een aparte rechtspersoon ordelijk worden ondergebracht. Ik kan deze complicatie niet overzien. Het mag niet gebeuren dat leraren aan de universiteiten worden opgeleid die vervolgens bij de andere instellingen niet voldoende uit de voeten kunnen. Hiermee wedden wij op het verkeerde paard.

Zie ik het goed, dan ben ik hiermee ingegaan op de opmerkingen die in eerste termijn zijn gemaakt.

□

De heer **Wallage** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de minister voor de gegeven antwoorden. Hij heeft zeer open gesproken over de ontstaansgeschiedenis van het wetsontwerp. Ik ben hem er erkentelijk voor dat hij heeft getracht om wat de toekomst betreft tot enige gezamenlijkheid te komen. Ik ben erg

blij met de opmerkingen van de minister over de studenten en de mogelijkheden die gecreëerd kunnen worden. De minister verzocht mij om nu niet alles te willen regelen. Wij moeten eerst bezien hoe het allemaal loopt.

Mijn benadering kwam voort uit het volgende. In de wet wordt over de samenwerkingsovereenkomst nu het nodige gesteld. Wij geven als wetgever aan wat in elk geval geregeld moet worden. Wij zeggen niet wat inhoudelijk moet worden geregeld. Wij geven de onderwerpen aan waarvoor iets geregeld moet worden. Als wij die openheid voor de studenten voor beide stelsels een belangrijk gegeven vinden, moeten dan de nadere regelingen omtrent de positie van studenten niet als eenzelfde "agendapunt" worden meegegeven aan het samenwerkingsoverleg? Ik verneem graag alsnog het oordeel van de minister over deze benadering. Hij heeft duidelijk aangegeven dat hij dit in de toekomst een belangrijk ijkpunt acht bij de evaluatie van deze aanpak. Dat stelt mij gerust. Als wij het daarover eens zijn, is het de vraag of zo'n zwaarwegend punt niet expliciet kan worden genoemd.

Voorzitter! De minister heeft gezegd dat de bedoelingen die wij allen hebben ook in realiteit omgezet moeten worden. Hij wil zien dat die samenwerking echt gestalte krijgt. Als dat niet lukt, moet volgens de minister wel degelijk naar de constructie worden gekeken. Dan komt de oude discussie weer om de hoek kijken. De minister zei dat er geen meerderheid was. De legitimiteit van dat standpunt wil ik niet bestrijden. Ministers moeten ervoor zorgen dat voor hun ideeën in deze Kamer een meerderheid bestaat. Als die meerderheid er niet is, is het op zichzelf legitiem om daaruit een conclusie te trekken. Ik had liever gehad — dat is echter achteraf praten — dat wij de discussie in deze Kamer één fase verder hadden kunnen voeren, ook met het oog op de toekomst. Ik houd de noodzaak overeind om leraren gezamenlijk als leraar op te leiden, ongeacht het niveau waarop wordt gefunctioneerd. Voor de wat langere termijn is de eenheid in het onderwijzen van leraren voor de PvdA-fractie een belangrijk gegeven. Ik laat het lange-termijnperspectief niet lopen, ook al beperk ik mij verder tot de

praktische uitwerking van dit wetsontwerp.

De minister is niet ingegaan op mijn opmerking over de relatie tussen herstructurering van de eerste fase voortgezet onderwijs en de inhoud van de lerarenopleiding. Toch is dat heel belangrijk, zeker ook omdat de tweede fase voor eerstegraadsleraars een reeks van wijzigingen met zich zal brengen. De minister en collega Franssen hebben geconstateerd dat op pedagogisch-didactisch gebied het nodige aangereikt moet worden aan mensen die een universitaire opleiding hebben gehad. Die eisen zullen zich in de toekomst versterken, gegeven de vrij ingrijpende veranderingen in het voortgezet onderwijs. Ik zie dat als een extra noodzaak om het niet tot de geschieden ontwikkelingsgang te laten komen waarvoor nu is gekozen.

Sprekend over de planning heeft de minister uiteengezet waarom hij dit voorstel heeft gedaan. Over het amendement wil ik toch nog enkele opmerkingen maken. Ik maak een onderscheid tussen de verhouding overheid/instellingen en de positie openbaar en bijzonder onderwijs. Het laatste aspect vind ik een apart agendapunt. Ik ga echter allereerst in op het eerste aspect. De overheid is niet alleen financier van het tweede-faseonderwijs. Zij is ook klant, zij is de afnemer van docenten. In die rol is de redenering van de minister inzake de "manpower-planning" — planning van behoefte aan menskracht — de grondtoon van de wet geworden. De minister zegt: ik heb zoveel mensen nodig en die mogen jullie opleiden. Als afnemer in het tweede-faseonderwijs is het best gerechtvaardigd om zo te spreken. Echter, tegelijkertijd wordt gezegd dat de instellingen zelf de markt moeten verkennen. Zij moeten zichzelf leren verhouden tot allerlei marktpartijen. De overheid mag tevoren niet te regulerend optreden. Die gedachtengang onderschrijven wij. Echter, botst dat niet met de gedachtengang dat wij van tevoren exact willen bepalen hoeveel mensen worden opgeleid? Dan moet je kiezen. De minister kiest duidelijk. Hij zegt dat hij geen risico wil lopen. Hij wil echter de kaders waarbinnen een ander zich beweegt, van te voren vastgelegd hebben. Wij kiezen voor het andere standpunt. Onzes inziens moet de minister kunnen ingrijpen. Er is een gemeenschapsbelang in het geding als veel te veel mensen

worden opgeleid. Daarover is geen misverstand. Wij bepleiten absoluut niet dat de instellingen maar raak kunnen opleiden. Het gaat echter om het moment en de manier waarop je ingrijpt. Het gaat bij voorbeeld om de vraag of mensen door hun opleiding zodanig eigen ideeën en eigen kwaliteit kunnen aandragen dat de kans op werk voor de afgestudeerden, hoger dan een gemiddeld nationaal getal, aanwezig is. Dat kan tot flexibiliteit in de planning leiden. Dat is het eerste punt.

Het tweede punt heeft iets te maken met een langdurige slijtage-slag.

Minister Deetman: Mijnheer de Voorzitter! De heer Wallage zei dat instellingen de markt moeten verkennen. Die markt is er echter toch niet als je zegt, dat er in beginsel onbeperkt wordt toegelaten tot de tweede fase van de lerarenopleiding en dat er wordt ingegrepen als het te gek wordt? Wat wordt er dan nog verkend?

De heer **Wallage** (PvdA): Er is een verschil of je van de overheid van tevoren op een briefje krijgt hoeveel plaatsen je mag invullen en verdelen of dat je als instelling om de tafel gaat zitten, tal van gegevens bestudeert en verkent wat de maatschappelijke behoefte aan docenten is. De verantwoordelijkheid voor een aantal planningsbesluiten komt dan in eerste instantie bij de instellingen te liggen en in laatste instantie bij de minister.

Minister Deetman: Dat is duidelijk. Er is echter een capaciteit aangegeven. Ik moest het aantal van 1.000 verhogen tot 1.200. Dat is illustratief. Waarom moest ik dat doen? Omdat de instellingen met een aantal voor hen relevante feiten kwamen in verband met die markt. Ik kon het daarmee overigens al dan niet eens zijn. Dit betekent met andere woorden dat er op dat moment overleg mogelijk was. Wij verschillen hierover toch niet wezenlijk van mening?

De heer **Wallage** (PvdA): Neen, u hebt nu niet van tevoren keihard de randvoorwaarden geformuleerd. U hebt hierdoor beleidsmatig in de geest van mijn voorstel gehandeld. De vraag is echter aan de orde wat je qua wetgeving de meest wenselijke procedure vindt. Wij vinden het het

meest wenselijk dat de instelling in beginsel verantwoordelijk blijft voor de planning. Er moet echter openge-laten worden dat de overheid ingrijpt. Ik heb hiervoor een tweede argu-ment. Door de jaren heen — ik heb daarvan maar een klein deel meege-maakt — was er een behoorlijke slijtageslag tussen Kamer en regering over de numerus-fixus-wetgeving. De achtergrond daarvan was dat de Kamer steeds heeft gezegd dat als de overheid een individu zou beperken in zijn kansen om een bepaalde onderwijsroute te volgen, dit een buitengewoon zware ingreep is. Wij beperken dit dan ook door een behoorlijk stevig wettelijk kader. Als wij die uiterste omzichtigheid bij numerus-fixus-wetgeving voor de eerste fase hanteren, dan zie ik niet waarom wij dat ook niet doen in de tweede fase. Iemand heeft een doctoralexamen in een bepaald vak gedaan en wil graag leraar worden, omdat het bij voorbeeld om een eenjarige en relatief goedkope opleiding gaat en ook om een opleiding die buiten het onderwijs groeiende interesse heeft. De wisselwerking tussen individuen en de overheid is te vergelijken met de capaciteitsbeperking in de eerste fase. Ik zie verschillen, maar mijns inziens is de parallelie groter. Dat is dan ook een pleidooi om te zeggen: als u meent dat u om nationale overwegingen moet ingrijpen, doe dat dan tegenover de planning van de betrokkene en doe dit op grond van dezelfde overwegingen die gelden voor de eerste fase.

Er is echter een tweede discussie-punt. Ik heb dat niet gekoppeld aan het eerste punt, omdat dit op zich staat. De vraag rijst in welke mate je in die planning de relatie tussen openbaar en bijzonder onderwijs een plaats moet geven. Ik zou het begrijpelijk hebben gevonden als de minister zou hebben gezegd dat er voor leraren in het Nederlands onderwijs een plaats moet zijn en dat de opnamecapaciteit van het Nederlands onderwijs een gegeven moet zijn in die planning. Ik zou dat een acceptabele formulering hebben gevonden. De minister zegt echter dat rekening moet worden gehouden met de verhouding tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Ik formuleer dat nu voorzichtig. In artikel 76, tweede lid, staat dat er rekening moet worden gehouden met de onderscheiden aspecten van openbaar en bijzonder onderwijs. Het

is nu maar net de vraag, of dit op deze wijze als een wettelijk criterium in de planning moet worden inge-bouwd. Er wordt immers van uitgegaan, dat als het ware voor het bijzonder onderwijs in beginsel docenten worden opgeleid aan een bijzondere opleiding en dat voor het openbaar onderwijs docenten worden opgeleid aan een openbare opleiding. Ik moet zeggen, dat ik dat in de praktijk niet zo zwart/wit zie. Ik vind wel dat de instellingen gelijke kansen moeten hebben. Maar dat is een gegeven, dat in de Grondwet en in de WVO is opgenomen. Met andere woorden: er is een algemene verplichting voor de overheid dat, heel concreet gezegd, de lerarenop-leidingen aan de VU, in Tilburg en in Nijmegen zich in verhouding tot de volumes van het openbaar onderwijs moeten ontwikkelen. Maar dat is een gegeven. Ik zie geen reden om dat heel specifiek op dit punt erin te vlechten, te meer niet omdat in de toekomst de kwaliteit van de opleiding voor de studenten wel eens steeds meer een factor zou kunnen worden. Dan is er weliswaar denominatie, maar in de praktijk speelt zij dan in de feitelijke keuze voor de opleiding een veel geringere rol. Het is onverstandig om, als je de mogelijkheid al hebt, meer toe te voegen dan het in de Grondwet en de WVO opgenomen gegeven. Daarom pleit ik ervoor, dat in de onderhavige wet niet als een apart punt te vermelden.

Ik kom thans op de kwestie Eindhoven. Ik ben de minister erkentelijk voor het feit dat hij nog eens goed zal bezien, hoe hij dat probleem moet "tackelen". Ik ben het met hem eens, dat dit niet een soort algemene clause moet zijn waardoor je plotseling ziet dat de invoering van het systeem gevaar loopt. Dat lijkt mij een terechte randvoorwaarde. Ik had het eigenlijk zo begrepen dat op het moment dat je een college van bestuur nauw omschreven uitzonderingsbevoegd-heden geeft, dit college er geen enkel belang bij heeft, gegeven de opkomst van deze universitaire lerarenopleiding nieuwe stijl, om daarmee erg royaal te zijn. Ik denk dus dat je met de aard van die clause al de garantie hebt dat zij slechts in een enkel geval, zoals wij hier op het oog hebben, zal worden gebruikt. Maar goed, de minister denkt erover na en ik wacht dat graag af.

Ik heb nagedacht over de vraag, hoeveel gevaar de gemeenschap op het punt van de individuele toetsing loopt. Op het moment dat een volledig opgeleide basisarts zich meldt om zich in een jaar tot een docent in een geheel ander vak te mogen scholen, kun je je afvragen of dit zinnig is. Ik vind het best een punt, als de minister zegt dat daar sprake is van enige verantwoordelijk-heid. Maar je moet toch rekening houden met het feit dat soms heel interessante en rare combinaties van eerste en tweede fase tot zeer succesvolle loopbanen kunnen leiden. Onorthodoxe keuzen moeten dus niet bij voorbaat worden geblokkeerd. Er liggen allerlei voorbeelden voor de hand, maar die zal ik niet gebruiken.

Tot slot kom ik op de amendemen-ten. Of gaan wij die nog apart behandelen, mijnheer de Voorzitter?

De **Voorzitter**: Ik doe wat de Kamer wil.

De heer **Wallage** (PvdA): Ik kan mij dan beperken tot een enkele opmerking. Ik heb dan althans geen behoefte meer aan een artikelsgewij-ze behandeling.

Mijn opmerking heeft in feite betrekking op beide amendementen van collega Beinema. Op het eerste gezicht vond ik zijn gedachtengang "eigen financiering moet toch altijd kunnen" sympathiek, omdat er inderdaad een verschil is tussen overheids- en eigen financiering. Hierover wil ik nog eens goed nadenken. De opmerking van de minister over nationale capaciteitsbe-paling snijdt ook wel hout, al moet ik er wel op wijzen dat die opmerking meer hout snijdt naarmate een en ander een echter numerus-fixus-ka-rakter heeft. Ik zeg dat niet om vervelend te zijn.

□

De heer **Franssen** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Onder dankzegging voor de antwoorden van de minister resten mij nog slechts een paar punten in tweede instantie.

Ik wil de minister vragen, welk leven het advies van de raampro-gramma-adviescommissie nu precies gaat leiden. Is dat een verdere handreiking in de richting van de instellingen of vloeien hieruit zijnerzijds nog beleidsnotities of beleidsstandpunten voort?

Mijn tweede vraag is: op welke wijze en binnen welke termijn wil de minister vorm geven aan de evaluatie? Het derde punt betreft de planning. Dit kan haast niet anders, gelet op het hoofdpunt van de discussie.

Ter bepaling van een nader standpunt heb ik de volgende vraag aan de minister. Wat is nu precies de aard van het besluit dat hij neemt, voordat hij de instellingen confronteert met een capaciteitsraming? Welke globale dan wel gedetailleerde elementen zitten daar nu in, aan de hand waarvan de instellingen vervolgens tot een verdeling moeten komen? Laat het de instellingen nu inderdaad een ruime mate van eigen verantwoordelijkheid — een belangrijk element in de gedachtvorming van de heer Wallage in zijn amendering — of zit daar een grote mate van detaillering in? Ik heb de reactie van de minister op de amendementen van de heer Beinema zo opgevat dat hetgeen de heer Beinema formeel vraagt, materieel al in de bejegening van de instellingen opgesloten ligt. Ik denk dat dit van betekenis is voor de afweging van de beide wijzigingsvoorstellen. Het is niet zo dat ik geen sympathie heb voor de gedachte die de minister in het wetsvoorstel heeft neergelegd. Dat is al bij eerdere gelegenheden gebleken. Ik wil echter wel absolute duidelijkheid hebben over de vraag hoe die bevoegdheden nu worden uitgeoefend. De ene amendering gaat namelijk uit van een benadering achteraf. Ik vind dat de minister op dat punt een aantal argumenten in de contrasfeer heeft genoemd, die bepaald hout snijden. Ik noem het feit dat voor de plancyclus in het hoger onderwijs wordt uitgegaan van twee jaar en dat de heer Wallage nu een planperiode van een jaar — als je dat ten minste zo mag noemen — introduceert, terwijl de heer Beinema in zijn amendering juist uitdrukkelijk met bepaalde garanties vooraf komt aandragen. Ik wil niet zeggen dat het mogelijk zou zijn — ik zou dit ook niet wenselijk vinden — om die twee benaderingen in elkaar te schuiven. Het hangt er echter sterk van af hoe de minister zijn beleid precies invulling zal geven.

□

De heer **Beinema** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ook ik dank de minister voor zijn beantwoording. Hij

heeft daarin — hij deed dat ook al in de schriftelijke gedachtenwisseling — met betrekking tot de vraag over de denominaties nogal de nadruk gelegd op de stagefase aan de scholen. Nu valt natuurlijk niet te ontkennen — ik zal ook niet pogen dat te doen — dat het denominatieve aspect met name in de stageperiode een rol speelt en aan de orde moet komen. Dit neemt echter niet weg dat dit aspect ook tijdens de aan de stage voorafgaande periode bij de instellingen een rol zal kunnen en moeten spelen, althans voor zover die instellingen bijzonder pretenderen te zijn. Overigens heeft de minister dit gelukkig niet ontkend, toen hij in latere passages van zijn bijdrage in eerste termijn op mijn amenderingen inging. Hij heeft in dat verband gevraagd of, als wij het nu hierover eens zijn, de zaak al niet in voldoende evenwicht is en of er nog wel amendering nodig is. Nu is het natuurlijk erg mooi, als wij het hierover eens zouden zijn. Dat geef ik de minister toe. Het gaat er echter om, bepaalde aspecten in de wet zelf zo duidelijk mogelijk te verantwoorden. Bovendien — dit is zeker zo belangrijk — moeten wij de beroepsmogelijkheden die in de wet zijn aangebracht, zo goed mogelijk laten functioneren. Dat vergt meer dan enige overeenstemming hier. Dat vergt een tekst in de wet die men kan hanteren en waarop men zich kan baseren. Met name die laatste overweging geeft mij aanleiding niet op de suggestie van de minister in te gaan om mijn amendement in te trekken.

De heer **Franssen** (VVD): Moet ik uit de benadering van de heer Beinema afleiden dat hij de garanties vooraf voor de instellingen van wetenschappelijk onderwijs en voor het ontvangende denominatief gekleurde onderwijsveld, het meest essentiële element vindt?

De heer **Beinema** (CDA): Ik ben van mening dat het woord "garanties" hierbij niet helemaal van toepassing is. Ik heb al gezegd dat ik niet een of andere rekenkundige norm inbouw. Het gaat om de intentie die erin wordt gelegd. De minister heeft terecht aangegeven dat daar een zekere spanning in kan zitten. Van garantie op zichzelf is geen sprake. Wel worden bij aanneming van mijn amendering de instellingen en de minister gehouden met dat aspect

rekening te houden. Een bepaalde uitkomst wordt echter zeker niet gegarandeerd. Dat kan op dit punt niet. Voorts vroeg de heer Franssen of ik deze systematiek vooraf of achteraf wil. Ik heb het voorstel van wet van de minister willen amenderen en daarin gebeurt het vooraf. Los van een oordeel over de voorgestelde amendering van de heer Wallage, kan ik mij heel wel voorstellen dat binnen die systematiek dezelfde intentie wordt ingebouwd. Dat zou mij niet onwelkom zijn.

De heer **Franssen** (VVD): U bedoelt dus te zeggen dat het u even goed is als u een constructie als van de heer Wallage kan krijgen met garanties voor het bijzonder onderwijs achteraf.

De heer **Beinema** (CDA): U blijft hardnekkig het woord "garanties" gebruiken.

De heer **Franssen** (VVD): U mag het ook hebben over "met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid".

De heer **Beinema** (CDA): Neen, zo ver gaat dat niet. De heer Franssen vraagt of het in die andere systematiek ook mogelijk en denkbaar is. Inderdaad, dat is daarbij ook mogelijk en denkbaar.

De heer **Wallage** (PvdA): Sterker nog, is het bij de numerus-fixus-wetgeving in de eerste fase niet zo dat op het moment dat de minister een numerus fixus vaststelt waarbij de gelijkwaardige ontwikkelingsmogelijkheden van instellingen worden geschonden, doordat een bepaalde instelling nul plaatsen krijgt in de toegestane numerus fixus, er op grond van de WWO de mogelijkheid is om te zeggen dat de overheid dat op die wijze niet behoort te doen gegeven de verhouding tussen openbaar en bijzonder onderwijs? Dat is nu toch al bij de numerus-fixus-wetgeving de situatie.

De heer **Beinema** (CDA): Dit wordt aardig, Voorzitter, want eerst probeert de minister mij op grond van zijn systematiek duidelijk maken dat mijn amendering overbodig is en daarna probeert de heer Wallage vanuit een andere systematiek hetzelfde te suggereren. Ik waardeer de poging, maar ben het niet met hem eens. Hij verwijst eigenlijk met zoveel woorden naar artikel 4 van de

wet. Daar staat inderdaad dat de regering zorgdraagt voor gelijkwaardige ontwikkelingsmogelijkheden. Er staat in dat artikel echter nog een tweede volzin, namelijk dat daarbij het vereiste van een redelijke taakverdeling tussen instellingen in acht moet worden genomen. Dat is een heel globale bepaling die op vele wijzen invulbaar is, waarbij dit in een aantal situaties kan betekenen dat een bepaald vak of specialisatie wel aan openbare instellingen wordt gegeven en niet aan bijzondere of andersom. Dergelijke situaties zijn denkbaar. Bij de lerarenopleiding hebben wij met een heel aparte sector te maken. De heren Franssen en Wallage hebben daar beiden ook op gewezen. Ik denk dat het niet overbodig is om het in de artikelen die op die sector zelf slaan nog eens expliciet op te nemen.

De heer **Wallage** (PvdA): De principiële vraag is of je de grondrechten zoals gegeven in dit verband — ik noem de WWO — nu extra kracht moet bijzetten door in gedetailleerde wetgeving dit als het ware opnieuw te willen verankeren of dat je uitgaat van de bestaande verhouding tussen openbaar en bijzonder onderwijs, waarbij je zegt dat geen minister het zich kan permitteren bij de vaststelling van de numerus fixus of bij het proces van taakverdeling die fatsoenlijke relatie te veronachtzamen. Ik vraag mij werkelijk af wat de winst is, ook op langere termijn, als je probeert dit gedetailleerd vast te leggen.

De heer **Beinema** (CDA): Ik ben mij er niet van bewust dat ik dat gedetailleerd doe. Ik ben mij er wel van bewust dat ik het in deze artikelen herhaal en dat ik wat impliciet aanwezig is, expliciteer. Dat is waar. Ik vind dat wenselijk vanwege het bijzondere gewicht dat deze sector heeft. Juist vanuit de lerarenopleiding wordt het voortgezet bijzonder onderwijs gevoed en mogelijk gemaakt. Dat vergt een grote zorgvuldigheid, die ik tracht te bereiken via genoemde amendering.

Een ander punt betreft de eigen middelen. De minister heeft gezegd dat wanneer het amendement ter zake zou worden aangenomen, er een heel gecompliceerde situatie ontstaat. Hij heeft gezegd dat de instellingen uit eigen middelen het een en ander mogen doen, maar hij vroeg zich daarbij af of je dat moet

introduceren bij een capaciteitsbeperking. Het is niet onvriendelijk bedoeld, maar dat is eigenlijk de omgekeerde wereld. Gelet op het feit dat die mogelijkheid in het geheel van de onderwijswetgeving veelal niet wordt uitgesloten, lijkt het mij meer, dat het de minister is die introduceert. Ik ben het wel met hem eens dat toepassing in de praktijk een gecompliceerde situatie kan doen ontstaan. Ik voorzie ook niet dat toepassing snel zal plaatsvinden. Dat lijkt mij ook niet wenselijk. Het gaat mij om het principiële dat deze mogelijkheid, ook als die beter niet gebruikt kan worden, aanwezig moet zijn. De weg die die de minister wijst, waarbij te werk kan worden gegaan via een aparte rechtspersoon, betekent voor de instelling die ermee te maken heeft een schizofrene werkwijze. Dit is voor mij dan ook aanleiding om dit amendement te handhaven.

De heer **Wallage** (PvdA): Betekent deze stellingname nu ook dat, wanneer instellingen een tweede-faseopleiding tot leraar gefinancierd krijgen via derden, daarvoor dan niet de nationale capaciteitsbepaling zou moeten gelden?

De heer **Beinema** (CDA): De mogelijkheid die u nu noemt, is eigenlijk met zoveel woorden door de minister genoemd. Ik heb al gezegd dat niet als een ideale situatie te zien. Ik ben daar niet op uit. In mijn toelichting heb ik ook bewust gesproken van het uit eigen middelen aanvullen van de onderwijscapaciteit. Het gaat dus niet om de gehele capaciteit voor een bepaald vak. Ik heb het beperkt tot aanvullend. Ik heb dat gedaan, niet vanuit de wens dat het snel en onvoorzichtig in praktijk moet worden gebracht, maar vanuit de wens om het principe van de mogelijkheid om met eigen middelen te werken te handhaven.

□

Minister **Deetman**: Mijnheer de Voorzitter! Ik ga graag in op hetgeen de heer Wallage naar voren heeft gebracht. Hij sprak over de planningssystematiek en noemde daarbij het verkennen van een markt. Ik ben erkentelijk voor de verduidelijking, maar ik denk dat zich op dit punt toch wat problemen voordoen. Een markt doet zich voor als er ook een prijs is. Als er een prijs is, zou ook

hier een kostendekking moeten gelden vanwege de student. Dat kan niet anders, tenzij de overheid dan toch weer een rol speelt, maar dat is dan een rol zoals in het wetsvoorstel is geschetst. Dan komen er natuurlijk weer financieringsvragen naar voren.

Ik zeg dit omdat er zich een markt moet voordoen als de heer Wallage spreekt van een verkenning van een markt. Ik betoog dat die markt er niet is. Met andere woorden: de minister van Onderwijs en Wetenschappen ontkomt er niet aan, zoals ook bij tal van andere beroepsgroepen het geval is, zich de vraag te stellen of de opleidingscapaciteit een toereikende is, omdat hij nu eenmaal ook verantwoordelijk is voor de lerarenopleidingen en de taak heeft om te bevorderen dat er voldoende leraren worden opgeleid. Wat moet daaraan gebeuren?

Hierbij is nu niet meer en niet minder aan de hand dan dat de minister van Onderwijs en Wetenschappen zegt, dat er één keer per twee jaar een capaciteit wordt vastgesteld, op grond waarvan hij vindt dat de instellingen een verdeling zouden moeten maken. Dan krijg je een vervolg van de procedure. Als de instellingen om hen moverende redenen van die capaciteit — ik kom straks op de nadere specificaties terug — af willen wijken, is er niet eens een plicht maar een mogelijkheid voor een minister om een nadere verdeling vast te stellen. Instellingen hebben dus volstrekt de ruimte om die markt te verkennen. Ik denk echter dat de minister van Onderwijs op dat punt duidelijk moet maken hoe de vlag erbij hangt. Ik zal ook uitleggen waarom.

De financiering is wel in het geding. Je kan niet zo maar 1500 of 1600 studenten toelaten, zonder dat dit voor de financiering verder gevolgen heeft. Je kunt wel zeggen dat je het budget absoluut bezien onverlet laat, maar dat betekent dan automatisch dat er minder kosten per student worden gemaakt. Dat is vaak aantrekkelijk. Het kan echter ook betekenen dat daardoor zaken niet plaatsvinden die wel moeten gebeuren in de opleiding. Dat is het punt. Men moet zich daarbij ook afvragen of de kwaliteit niet in het geding is. Dus wanneer een bepaalde capaciteit wordt vastgesteld, gebeurt dat ook tegen de achtergrond van de beschikbare middelen en de zorg die een minister van Onderwijs nu

Minister Deetman luistert onder het genot van een kopje koffie

eenmaal in de Wet twee-fasenstructuur heeft om aan te geven wat die capaciteit moet zijn en wat de mogelijkheden moeten zijn. Die mogelijkheden gelden voor de universiteiten, NLO's en de scholen waar de stages worden gelopen.

De heer **Wallage** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Dat betekent dat er nu inmiddels twee argumenten zijn waarom de minister meent vooraf de capaciteit te moeten aangeven. De ene is zijn behoefte aan docenten in zijn onderwijssysteem later. Het tweede argument wat hij nu toevoegt, is dat hij vindt dat de landelijke overheid om kostenbeheersingsredenen van te voren de capaciteit moet inschatten. Dat staat niet op die manier in de Wet twee-fasenstructuur. Daar staat dat de instellingen bezien hoe zij in de praktijk hun fundering vinden voor het aanbod dat zij doen. Dan heeft de minister in één opzicht gelijk. Hij is hier financier en afnemer tegelijk. Mijn pleidooi is er nu juist op gericht om die twee rollen duidelijk te scheiden.

Minister **Deetman**: Mijnheer de Voorzitter! Dat neemt niet weg dat er een afspraak met de instellingen moet worden gemaakt. Dat betreft dan uiteindelijk een afspraak die wordt vastgelegd in het overleg dat met de instellingen wordt gevoerd op het punt van de capaciteit en de

financiering en de verdeling daarvan. Dat hangt met elkaar samen. Waarom is er een paar jaar geleden in de onderwijsbegroting een prioriteit opgenomen voor de universitaire lerarenopleiding? Dat is gedaan om er zorg voor te dragen dat er een goede lerarenopleiding zou kunnen komen. Daarbij is natuurlijk een schatting gemaakt. Dat gaat in verband met de aard van de opleiding niet om één of twee studenten nauwkeurig, maar om de vraag hoe op de langere termijn de kosten ongeveer zouden kunnen zijn. Dat kan dus niet onbeperkt zijn.

In dit verband wil ik nog iets anders zeggen. Indien een capaciteit door de minister wordt aangegeven en men vindt die capaciteit niet redelijk, dan kan men de AROB-rechter invoeren en tegen de minister zeggen dat hij het op dat punt niet goed heeft gedaan, omdat hij er zelf op gewezen heeft en anderen erop gewezen hebben. Ik wijs nadrukkelijk op de systematiek in de wet. De minister geeft aan — wij komen hiermee bij art. 176a — wat de capaciteit is. Er staat dat de vaststelling voor alle opleidingen die op hetzelfde schoolvak zijn gericht gezamenlijk geschiedt. Er moet vanzelfsprekend rekening worden gehouden met voorzieningen in de deeltijdse vorm. Vervolgens wordt tegen de instellingen gezegd, dat zij een verdeling moeten maken. De

instellingen kunnen op dat moment zeggen — dat komt in het multilaterale overleg aan de orde — dat zij met de capaciteit die de minister aangeeft niet akkoord gaan. Zij kunnen zelfs nog naar de AROB-rechter stappen.

Als duidelijk is met welke capaciteit wordt gewerkt, komt men vanzelf bij de verdeling over de instellingen. Gelet op het mondeling overleg is daarbij bewust de lijn gekozen, dat de instellingen rekening moeten houden met de verhouding tussen openbaar en bijzonder onderwijs zoals het in de wet is geformuleerd. Waarom is het aan de instellingen overgelaten? Zodra wij een stringente verdeling tussen openbaar en bijzonder onderwijs maken, maken wij een breuk ten opzichte van de traditionele gang van zaken bij de universitaire lerarenopleiding als het gaat om de verdeling tussen de bijzondere instellingen en de rijksinstellingen. Het is de vraag of om zo'n breuk wordt gevraagd. In de wet staat dat er rekening mee moet worden gehouden.

Het kan worden bezien tegen de achtergrond van de scholen, die moeten worden ingeschakeld voor de stage. Er zit enorm veel flexibiliteit in. Ik kom overigens nog op de inhoud van de stage terug. Het is niet zo maar een stage.

De heer **Beinema** (CDA): Geeft het rekening houden met de denominatieve vraag niet tegelijkertijd een benedengrens in de zin, dat het geven van gelijke ontwikkelingskansen per definitie inhoudt, dat alle hoofdvakken, alle verplichte vakken, ook aan de bijzondere instellingen moeten worden gedoceerd?

Minister **Deetman**: Het curieuze feit doet zich voor, dat de bijzondere instellingen niet altijd alle hoofdvakken willen geven. Op dat punt doen zij ook wel eens een keuze. Daarom is de formulering die hier is gebruikt een goede. Er is niet alleen een wissel getrokken op de verdeling over de instellingen. Er is ook gezegd dat een training in de scholen plaatsvindt. Dat is een belangrijk punt. Er zit een zekere ruimte en flexibiliteit in.

Men kan terecht verlangen, dat men per richting voldoende leraren opgeleid kan krijgen. Dat is in een zeker evenwicht gekomen met de wijze waarop dat traditioneel gebeurde vanuit de universiteiten. De

laatste keer, toen de instellingen een verdeling moesten maken, is dat ook duidelijk geworden. Wij hebben toen gezegd, dat het van grote betekenis was indien zij gezamenlijk tot een voorstel kwamen. De heer Franssen vroeg naar de gang van zaken. Allereerst geldt wat in lid 1 van art. 176a is vermeld. Vervolgens komt men bij de toepassing van lid 2. Aan die gang wil ik ook vasthouden. Dat lijkt mij een goede benadering.

Ik geloof niet dat wij de lijn van de heer Wallage moeten volgen. Dan loop je enerzijds de kans dat je jaarlijks met numerus fixi moet gaan werken. Het voordeel van deze benadering is, dat de instellingen de ruimte hebben om tot een verdeling te komen van het getal dat is genoemd. De numerus fixus wordt per saldo vastgesteld voor de desbetreffende instelling. Nu kunnen de instellingen een voorstel voor een verdeling aan de minister doen.

De heer **Wallage** (PvdA): De minister heeft in dit verband de kwestie van een of twee jaar aan de orde gesteld. Het spreekt vanzelf dat ik zal nadenken over de vraag, of dat ook nog in het amendement moet worden verwerkt. Het is een technisch punt. De minister heeft wat mij betreft gelijk. Het doet echter niets af aan de vraag, of men in de planning eerst de instellingen aan bod moet laten komen, dan wel de overheid de randvoorwaarden moet laten formuleren.

Minister **Deetman**: Er is bij mij een hardnekkig streven om brede overeenstemming te bereiken, zij het niet onder alle omstandigheden. Ik vind het voorstel dat de heer Wallage heeft gedaan niet goed. Hij zegt dat het maar om één punt gaat, namelijk dat de instellingen een keer mogen zeggen wat de capaciteit is. Dat is mijn probleem echter niet. Wanneer een verdeling wordt gemaakt, moet over de totale capaciteit duidelijkheid bestaan. Wanneer men het niet met elkaar eens is, kan een bekende weg worden bewandeld: men verhoogt de totale capaciteit en dan wordt men het wel eens. Dit wordt echter door niemand beoogd. Het gaat erom dat met de beschikbare middelen een maximale output wordt bereikt.

De heer **Wallage** (PvdA): Het gaat vooral om de vraag of het principiële middel van de capaciteitsbeperking zo zwaar is dat dit in beginsel

achteraf moet worden toegepast of mag je als het ware op deze wijze randvoorwaarden voor planning meegeven aan de instellingen? Ik heb dan een voorkeur voor achteraf, gegeven het feit dat de overheid altijd achteraf ingrijpt ten aanzien van planningsbeslissingen van de instellingen.

Minister **Deetman**: Neen, niet voor de tweede fase. Ik wijs op de toewijzing van de AIO's, de beroepsopleidingen en de lerarenopleidingen. Daarbij is de onbeperkte doorstroming nooit uitgangspunt geweest. Een minister van Onderwijs en Wetenschappen moet de capaciteit aangeven. Die uitspraak is niet absoluut, maar dat signaleerde u zelf al toen u over de AROB-rechter sprak.

Er is nog gevraagd of de studenten opgenomen moeten worden in artikel 177. Als je dit daarin opneemt, kan vanaf dat moment van alles worden afgesproken. Ik laat nog even in het midden wat de inhoud van die afspraken is. Ik vraag mij af of dat moet. De wens van de heer Wallage ten aanzien van de onderlinge uitwisselbaarheid van onderdelen van curricula spreekt mij aan, maar dan moeten organisatorisch en onderwijskundig zaken worden geregeld. Daarom wil ik de weg van evaluatie en overleg met de instellingen bewandelen om te bekijken of dit bevorderd kan worden. In het huidige stadium waarin wij verkeren met betrekking tot de ontwikkeling van universitaire lerarenopleidingen is dat het meest verantwoord, niet in de laatste plaats omdat wij zo spoedig mogelijk tot een regeling moeten komen. Dit laat onverlet dat ik blijf bij mijn toezegging dat ik de vinger aan de pols zal houden.

De heer Beinema sprak over het karakter van de stages. Het zijn geen stages, het is een vorm van een inservice-opleiding. Het hart van de universitaire lerarenopleiding is die stage. Dat is het kernpunt. Er zullen nog wel colleges moeten worden gelopen, maar de training in de klas onder begeleiding is zeer belangrijk. Die weg is bewust gekozen. Om die reden krijgen de scholen voor voortgezet onderwijs ook enige faciliteiten.

De heer **Beinema** (CDA): Ik heb dat niet ontkend. Ik heb beklemtoond dat ook de voorafgaande jaren aan een

universiteit een bepaald stempel op iemand kunnen drukken.

Minister **Deetman**: Op dat punt verschillen wij niet van mening.

De heer Franssen stelde nog een vraag over de verdere adviezen van raamprogramma-commissies. Ik moet mij nog beraden op dit punt. Ik denk dat het van belang is voor de instellingen zelf. Wanneer wij tweejaarlijks spreken over het inhoudelijke beleid en de financiering daarvan kunnen wij dit punt daarbij betrekken.

Ik kan geen concrete mededelingen doen over de evaluatie. Het lijkt mij echter dat het in de rede ligt dat de Inspectie voor het hoger onderwijs die complementair ten opzichte van de instellingen belast is met de evaluatie dit punt op haar programma zet.

Ik heb al gesproken over de planning. Ik ben het eens met de heer Beinema dat je niet alleen naar de inservice-opleiding en de stages kunt kijken. Ik benadruk wel dat het essentiële zaken zijn.

Met betrekking tot de eigen middelen heb ik niet veel toe te voegen aan wat ik daarover in eerste termijn heb gezegd.

De heer Beinema wil de verhouding tussen openbaar en bijzonder onderwijs en de verhouding tussen de richtingen in het bijzonder onderwijs in de wettekst nader reliëf geven. Ik wil er van mijn kant de nadruk op leggen dat ten gevolge van de systematiek van de Wet twee-fasenstructuur, waar geen onbeperkte doorstroom naar de tweede fase bestaat, wij voor het probleem stonden om de traditie van de universiteiten en datgene wat normaal is bij de planning in het voortgezet onderwijs, met een zeer strikte verdeling naar richting, op een soepele en evenwichtige wijze met elkaar in verband te brengen. Ik heb gepoogd hieraan in het wetsvoorstel vorm te geven. De toekomst zal leren of ik op dit punt een goede weg ben ingeslagen. Ik dacht dat bij de instellingen, en ook bij het afnemend onderwijsveld zelf, met de bepalingen die nu in de wet zijn vastgelegd aan diverse aspecten voldoende recht kan worden gedaan, zonder dat de overheid – want dit was het punt – altijd en op voorhand met bepaalde directieven moet komen.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, aanstaande dinsdag te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de behandeling van het wetsvoorstel **Wijziging van de Interimwet op het speciaal onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs in verband met wijziging van de teldatum (19862)**.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

De heer **Huys** (PvdA): Voorzitter! Dit wetsvoorstel is een gevolg van het amendement-Hermes/Franssen, ingediend bij de behandeling van de begroting van onderwijs voor 1987. De Tweede Kamer was in haar geheel zeer ontevreden over de voorstellen van de regering inzake de rigoureuze maatregelen ter beperking van de groei van het speciaal en het voortgezet speciaal onderwijs. Ondanks het feit dat onderzoek naar de oorzaken van die groei noodzakelijk werd geacht, besloten de coalitiepartners CDA en VVD alvast maar een voorschot te nemen door enkele ingrijpende maatregelen voor te stellen, die tot en met 1990 een flink bedrag aan bezuinigingen moesten opleveren.

De regeringsfracties verdedigen vaak hun maatregel met de stelling dat op speciaal onderwijs de afgelopen jaren nauwelijks is bezuinigd. Alsof dat op zichzelf een verdienste is! De regering heeft zich zonder al te veel weerstand neergelegd bij het alternatief, hoewel de minister uitdrukkelijk vond dat het regeringsvoorstel beter was en ondanks het feit dat de voorgenomen flankerende maatregelen in het reguliere onderwijs mede verdwenen. Daarmee verdween ook elke schijn van onderwijskundige onderbouwing, maar het ontbreken daarvan betekent niet dat er geen onderwijskundige effecten optreden bij deze wetswijziging.

Het oogt wellicht onschuldig: de teldatum verschuiven van 1 april tot 16 januari. De minister schrijft in de memorie van antwoord dat "de onderwijskundige gevolgen van de voorgestelde maatregelen uiteraard zorgvuldig in de beschouwing dienen te worden betrokken". De minister

acht deze onderwijskundige gevolgen aanvaardbaar, "mede ingegeven door de overtuiging dat de nu gemaakte keuze nauwelijks onderwijskundige veranderingen tot gevolg zal hebben".

Deze stelling nu lijkt uiterst aanvechtbaar en niet staande te houden op grond van de feiten. Immers, tot nu toe was er een onbeperkte instroom en telden alle leerlingen die op 1 april op school zaten, mee voor de formatie en voor de berekening van de materiële kosten. Zeker, de onbeperkte instroom blijft, maar leerlingen die niet op 16 januari op school zijn ingeschreven en na die datum binnenkomen, tellen niet meer mee voor de formatie en de materiële bekostiging. Ervaringscijfers leren dat tussen 1 januari en 1 april ongeveer 2000 nieuwe leerlingen in het speciaal en voortgezet speciaal onderwijs worden toegelaten. Het moge duidelijk zijn dat het overgrote deel van die 2000 terecht komt op de scholen voor moeilijk lerende kinderen, scholen voor kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden en scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen, zowel in de primaire als in de voortgezette varianten.

Een directeur van een school voor moeilijk lerende kinderen liet mij desgevraagd weten dat op zijn kleine school van rond 50 leerlingen in de periode van 16 januari tot 1 maart 1987 acht aanmeldingen plaatsvonden. Dit betekent per groep twee leerlingen erbij. Zou dit geen onderwijskundige gevolgen hebben? Zeer ingrijpende zelfs! En wat te denken van de vele tussentijdse instromers bij het ZMOK-onderwijs? Daar zijn de instromers, zeker bij het voortgezet ZMOK-onderwijs, toch vaak de uitvallers van het reguliere onderwijs. En stel dat voor die leerlingen de deur gesloten blijft na 16 januari. Dan leidt dat toch tot een toename van de maatschappelijke problemen, zoals spijbelen, kleine criminaliteit en aanraking met politie en justitie? Vooral deze jongeren lopen een groot risico om verder aan de rand van de samenleving terecht te komen. Een aangepaste onderwijsvoorziening is broodnodig. En wie durft te beweren dat deze wijziging van de teldatum geen onderwijskundige gevolgen heeft? De regering heeft natuurlijk het grootste gelijk als zij in de memorie van antwoord schrijft: "Juist de geëngageerdheid met de problematiek van de individu-

ele leerling, die vooropstaat, doet ons veronderstellen dat leerlingen voor wie dat echt nodig is zeker een plaats kunnen vinden in het (voortgezet) speciaal onderwijs, ongeacht het moment waarop deze noodzaak wordt aangetoond."

Inderdaad die 2000 tussentijdse instromers zullen voor een groot deel hun plaats in het speciaal onderwijs wel krijgen. De regering, het CDA en de VVD trekken echter wel een zware wissel op het onderwijzend personeel van die scholen: een kleinere formatie, minder materiële voorzieningen en grotere klassen. Zij trekken een zware wissel op de gemotiveerdheid van de onderwijskrachten. Dit zal zeker onderwijskundige gevolgen hebben.

Een ander aspect waarop ik na de schriftelijke voorbereiding wil terugkomen, betreft de tijdelijkheid van deze maatregel. Op grond van het lopende onderzoek naar de groei van het speciaal onderwijs en gezien de behandeling van dit onderwerp bij de begroting, mag verondersteld worden dat deze maatregel slechts een tijdelijk karakter draagt. Het onderzoek kan immers leiden tot volstrekt andere of wellicht minder ingrijpende maatregelen. Dan is het toch alleszins logisch om aan de onderhavige wetswijziging een termijn of einddatum te verbinden? In verband daarmee verzoek ik de minister, aan de inspectie opdracht te geven om een onderzoek in te stellen naar de gevolgen van de wijziging van de teldatum, zowel voor de betrokken leerlingen als voor de gevende en ontvangende scholen.

Slechts enkele weken geleden besprak de commissie voor onderwijs met de staatssecretaris de ontwikkelingen binnen het speciaal onderwijs, mede aan de hand van de ARBO-/APVO-adviezen en de standpunten en maatregelen van de regering. Opvallend was de grote betrokkenheid en de waardering voor het speciaal onderwijs. Opvallend was ook de vrij grote eensgezindheid tussen de staatssecretaris en de Kamer over de ontwikkelingen en de wijze om daarop in te spelen. Des te triester is het om te moeten constateren, dat de vandaag te bespreken wetswijziging in combinatie met de overige bezuinigingen op het speciaal onderwijs een ernstige aantasting van de gewenste ontwikkeling is. Was het toen slechts een lippendienst? Het speciaal onderwijs

wordt daarmee in elk geval een slechte dienst bewezen.

De heer **Frissen** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Het onderhavige wetsvoorstel tot wijziging van de Interimwet op het speciaal onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs is een logisch gevolg van het amendement-Hermes/Franssen, dat is ingediend tijdens de behandeling van de onderwijsbegroting voor 1987. Daarmee werd beoogd de voorstellen tot beperking van de groei van het voortgezet speciaal onderwijs, zoals aangegeven in de memorie van toelichting bij de begroting van Onderwijs en Wetenschappen, ongedaan te maken.

Mijn fractie blijft veel waarde hechten aan de resultaten van het onderzoek. In juni 1987 wordt een eerste rapportage verwacht op grond van een te verrichten literatuurstudie. De staatssecretaris heeft in haar memorie van antwoord geschreven, dat deze rapportage in het najaar van 1987 zal worden gevolgd door een tweede rapportage. Daarin zal verslag worden gedaan van de resultaten van diepte-interviews met deskundigen in deze problematiek. In mijn visie ligt deze tweede rapportage duidelijk in het verlengde van de eerste. Gaarne verneem ik van de minister of en in hoeverre dit onderzoek aansluit op een empirisch onderzoek, dat naar de mening van mijn fractie noodzakelijk is. Dit is een aantal weken geleden al naar voren gebracht in het mondeling overleg met de staatssecretaris over de beperking van de groei. Mijn fractie wil in elk geval vasthouden aan het vastgestelde tijdpad voor het onderzoek.

Het is bekend dat inschrijving en toelating tot het speciaal onderwijs gedurende het gehele schooljaar kunnen plaatsvinden. Dit formaliseert een langzame instroom van leerlingen. Bij mijn fractie is niet de indruk weggenomen, dat door de verschuiving van de teldatum een wachtkamerdilemma kan ontstaan. De staatssecretaris gaat ervan uit dat de bereidheid om de instroom van leerlingen tussentijds op te vangen juist altijd kenmerkend is geweest voor het speciaal onderwijs. Dat zal ik niet in twijfel trekken. Het probleem doet zich echter voor dat de instroom van leerlingen niet proportioneel gespreid is over de verschillen-

de onderwijstypen. Wellicht is de minister in staat, op grond van feitelijke indicaties aan te geven dat er geen sprake is van een disproportionaliteit van de instroom na 16 januari over de verschillende typen van het speciaal onderwijs. Gaarne verneem ik van de minister, of hij bereid is, indien er sprake is van een onevenredigheid, artikel 23 van de Wet ISOVSO ruimhartig toe te passen.

Op grond van ervaringsgegevens geeft de staatssecretaris aan dat in de periode van 1 januari tot 1 april ongeveer 2000 leerlingen in het speciaal onderwijs instromen. Ik vraag mij af, in hoeverre op grond van deze ervaringsgegevens de uiteindelijke taakstelling van f 22 miljoen per jaar kwantificeerbaar is.

Ik rond af. Het is begrijpelijk dat vanuit het veld argwanend wordt gekeken naar de maatregelen die worden genomen als alternatief voor de oorspronkelijke maatregel ter beperking van de groei. Onze fractie heeft tijdens de behandeling van de begroting voor Onderwijs en Wetenschappen in december hieraan voorshand de voorkeur gegeven, afhankelijk van de resultaten van het onderzoek naar de groei. Deze resultaten zullen over enige tijd in deze Kamer worden behandeld. Voor de CDA-fractie betekent dit dat het niet geheel onmogelijk is dat het onderzoek te zijner tijd tot maatregelen leidt die geheel of gedeeltelijk in de plaats treden van de thans voorgestelde alternatieve maatregelen, die het gevolg zijn van de motie-Hermes/Franssen.

De heer **Nuis** (D66): Mijnheer de Voorzitter! Na alles wat er over de bezuinigingen in het speciaal onderwijs gezegd en geschreven is, moet de hoop op wederzijds overtuigen worden opgegeven. Ik zal mij daarom beperken tot de kwestie van de rol van de Raad van State, want op dat terrein heb ik nog niet alle hoop laten varen. Ik kom niet terug op de vergelijking van de handelwijze van de regering in dit geval en in het geval van de "kleutermaatregel", want ook daarover worden wij het niet eens. Vandaag zal ik mij beperken tot één punt, namelijk het niet publiceren door de regering van het advies van de Raad van State bij het oorspronkelijke regeringsvoornemen, niettegensta-

de het feit dat de raad er uitdrukkelijk van uitging dat dit eerdere advies tegelijk met het nieuwe advies ter kennis van de Kamer zou worden gebracht. De Raad van State zei dat niet zomaar. Uit de opmerking van de raad volgt dat hij kennelijk van mening was dat er in het oude advies behartigenswaardige dingen stonden, ook met betrekking tot het nieuwe voornemen, maar dat die niet behoeften te worden herhaald, omdat de raad ervan uitging dat de Kamer daarvan kennis kon nemen door gelijktijdige publikatie van beide adviezen. Als ik iemand een advies geef en als ik daarbij opmerk dat ik ervan uitga dat hij een ander advies van mij kent, dan geef ik daarmee te kennen dat het andere advies onderdeel uitmaakt van mijn advies in de nieuwe zaak. Met andere woorden, door het eerdere advies niet te publiceren heeft de regering de Kamer informatie onthouden die in ieder geval volgens de Raad van State relevant was voor het onderhavige wetsontwerp. Daarom ben ik uiteraard niet tevreden met de belofte van de minister dat hij het oorspronkelijke advies, met zijn rapport, "op korte termijn" alsnog zal publiceren. Mij dunkt dat de Kamer nu recht heeft op die informatie. Ik zou hebben kunnen vragen, de plenaire behandeling van dit wetsontwerp uit te stellen, totdat de stukken ook in dit opzicht compleet waren. Ik denk dat ik daar sterke formele argumenten voor zou hebben gehad. Ik heb het niet willen doen, maar ik vraag de minister wel, ons nu in te lichten over de inhoud van het advies, doch in elk geval voordat het wetsontwerp hier in stemming komt. Zorgvuldige procedures zijn van belang in een democratie. Ze zijn bij uitstek van belang in zaken die erg omstreden zijn en die sterk van belang zijn voor een bijzonder kwetsbare groep in de samenleving.

Mevrouw **Jorritsma-Lebbink** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik kan uitermate kort zijn over dit wetsontwerp om de doodeenvoudige reden dat tijdens de behandeling van de begroting van Onderwijs en Wetenschappen voor dit jaar het amendement van mijn collega's Hermes en Franssen dat inhoudelijk het onderhavige wetsontwerp reeds behandelde, uitvoerig besproken is.

De regering heeft het amendement goed uitgevoerd en het wetsontwerp is dus ook zodanig.

Natuurlijk moet ik constateren dat het wetsontwerp niet geboren is uit rijkdom. Dit weten wij heel goed, maar toch is mijn fractie van mening dat het een betere invulling is van de noodzakelijke bezuinigingen dan de oorspronkelijke voorstellen van de regering.

Ik heb slechts één vraag te stellen. De minister schrijft in de memorie van antwoord naar aanleiding van een vraag van de fractie van het CDA dat het bestaan van drie teldata geen budgettaire gevolgen heeft en dat het effect hiervan gelijk is aan het bestaan van één teldatum. Geldt dit ook voor het reguliere basisonderwijs en waarom hanteren wij dan hierin nog steeds drie teldata? Dit geeft toch ook veel administratieve rompslomp? Misschien kan de regering overwegen, ook hiervoor tot één teldatum over te gaan. Dan hebben wij iets van de ver gaande regulering, waarover wij het vaker gehad hebben, weggehaald. Ik hoor graag de mening van de minister hierover.

Terecht is deze bijzondere en belangrijke vorm van onderwijs sterk ontzien in de bezuinigingsoperatie. Het is heel belangrijk dat ons speciale onderwijs de kans krijgt, zich goed te ontwikkelen. Het gaat mij veel te ver wat de heer Huys zegt, namelijk dat met deze maatregel alle ontwikkelingen die wij bij voorbeeld veertien dagen hebben besproken in een mondeling overleg over de ARBO- en APVO-adviezen, ongedaan worden gemaakt. Sterker nog, ik meen dat deze ingreep heel beperkt is en zeer wel te verdedigen is. Wij kunnen niet ontkennen dat ook in het speciale onderwijs iets moet worden gedaan.

Natuurlijk vinden ook wij dat de wet een heroverweging waard is, indien de uitkomsten van het onderzoek naar de oorzaken van de groei hiertoe aanleiding geven. Als men nu zegt dat in de wet een horizonbepaling moet worden ingebouwd, hoor ik graag welke termijn hierin moet staan. Ik ken veel wetgeving waarvan de fractie van de VVD heeft gezegd dat zij een horizonbepaling zou moeten hebben, maar waarbij ik de fractie van de PvdA hierop niet heb kunnen betrappen.

De heer **Huys** (PvdA): Mag ik u voor

alle duidelijkheid vragen of deze wet nu wel of niet tijdelijk is?

Mevrouw **Jorritsma-Lebbink** (VVD): Zij kan tijdelijk zijn, maar behoeft het niet te zijn. Wij hebben duidelijk aangegeven dat de uitkomsten van het onderzoek naar de groei aanleiding kunnen zijn tot heroverweging van de wet. Dan moet hiertoe ook de bereidheid bestaan. Omdat echter kan blijken dat deze maatregel heel wel erin past, staat het naar mijn mening niet bij voorbaat vast dat de wet zal verdwijnen.

De heer **Huys** (PvdA): Het onderzoek kan allerlei maatregelen tot gevolg hebben. Dit betekent dat deze wet in ieder geval ten principale tijdelijk is.

Mevrouw **Jorritsma-Lebbink** (VVD): De wet komt ongetwijfeld ter discussie, maar dit betekent niet dat wij nu al zeker weten dat zij zal verdwijnen. Nu er vele wetten zijn waarvan het duidelijk is dat hun werking op een gegeven moment afloopt, vind ik het niet redelijk dat juist in een wet waarvan dit helemaal niet zeker is, plotseling een horizonbepaling moet worden opgenomen.

□

Minister **Deetman**: Mijnheer de Voorzitter! De heer Huys is nog eens ingegaan op de mogelijke onderwijskundige gevolgen van de bezuinigingsmaatregelen. Uit onderwijskundig oogpunt zijn de voorgestelde maatregelen naar mijn oordeel zonder meer te verdedigen. Met zijn opmerking dat de maatregelen onderwijskundig niet zijn onderbouwd, gaat de heer Huys voorbij aan de discussie die zich verleden jaar heeft voltrokken. Hierin hebben wij allereerst vastgesteld dat het speciale onderwijs in de afgelopen jaren zeer fors is gegroeid. Vervolgens hebben wij vastgesteld dat deze groei, die veel groter was dan was voorzien, op gespannen voet staat met het streven naar zorgverbreding in het reguliere onderwijs. De vraag was of je niet op een bepaald moment de puntjes op de "i" zou moeten zetten. Toen is vanuit de Kamer gezegd dat er eerst een onderzoek moest komen. Er zouden alvast enkele maatregelen genomen worden. Die maatregelen hadden wel een financiële beperking tot gevolg. Gezegd kan worden dat vorig jaar enkele onderwijskundige overwegin-

gen een rol hebben gespeeld in het totaal. Wat de bezuinigingen betreft, heb ik meer dan eens gezegd dat ik niet met een onderwijskundige motivering kom. In dit verband wil ik echter niet de onderwijskundige achtergrond buiten beschouwing laten. Dat zou te ver voeren.

Op dit punt is het betoog van de heer Huys innerlijk tegenstrijdig. Hij wil een horizonbepaling opnemen vanuit de idee dat het onderzoek ooit zal leiden tot maatregelen met een zodanig financieel gevolg dat de thans aan de orde zijnde ombuigingen ongedaan worden gemaakt. Anders zou het element van de horizonbepaling wel erg merkwaardig overkomen. Ik vind het niet juist om nu een horizonbepaling in het wetsvoorstel op te nemen. Ik wijs op hetgeen vorig jaar is afgesproken. Er komt een onderzoek dat kan leiden tot maatregelen die een financieel gevolg kunnen hebben. Allereerst moet worden nagegaan of binnen de budgettaire kaders wordt gebleven. Hoe gaat het met de groei? Loopt het aantal terug? Als er een opbrengst is en er is binnen de budgettaire kaders gebleven, dan moeten de voorstellen die vanuit de Kamer zijn gedaan om de ombuigingen te realiseren in een bepaalde volgorde ongedaan worden gemaakt. Daaraan wil ik vasthouden. Het spreekt vanzelf dat er te zijner tijd een wetsvoorstel kan komen om het huidige ongedaan te maken. Echter, dan zijn wij al een zekere weg met elkaar gegaan.

De heer Frissen heeft een opmerking gemaakt over het onderzoek. Ik wil herinneren aan hetgeen de staatssecretaris in het mondeling overleg heeft gezegd over het empirisch onderzoek. Dat overleg vond plaats naar aanleiding van een brief van de staatssecretaris. In die brief en in het overleg is gesteld dat wij behoefte hadden aan een literatuuronderzoek om een bepaald tijdpad in acht te kunnen nemen. Wij moeten dat onderzoek afwachten en vervolgens bezien of er resultaten zijn met een bruikbaar effect. Ik kan de vraag van de heer Frissen dus niet beantwoorden. Als ik dat wel doe, kan dat ertoe leiden dat in september een nieuw onderzoek nodig is. Het is de vraag of dat echt nodig is. Een literatuuronderzoek lijkt mij voldoende.

De heer **Frissen** (CDA): In de memorie van antwoord spreekt de staatssecretaris over twee soorten

onderzoeken. De eerste soort slaat inderdaad op het literatuuronderzoek. De tweede soort slaat op onderzoek in het kader van diepte-interviews. Mijn vrees is dat het onderzoek met betrekking tot de diepte-interviews hetzelfde is als het empirisch onderzoek dat aan de orde was in het mondeling overleg.

Minister Deetman: Wij hebben gekozen voor de literatuurstudie. Dat is ons uitgangspunt. Die studie kan op een bepaald moment zijn afgerond. Daaraan wil ik vasthouden. Als er daarna nog op andere wijzen onderzoekresultaten worden verkregen, is dat een voordeel. Ik wil echter vasthouden aan hetgeen eerder is overeengekomen.

Dan kom ik bij de vraag over de toepassing van artikel 23 van de interimwet speciaal onderwijs. Deze vraag is in ieder geval op korte termijn niet aan de orde, vanwege de boventaligenregeling die in dezen geldt. Ik weet niet of wij op lange termijn de coulançe moeten betrachten waarom is gevraagd. Laten wij eerst maar eens kijken hoe wij in de komende jaren exerceren, ook in verband met de resultaten van dat onderzoek. Het kan niet zo zijn dat door toepassing van artikel 23, de door de Kamer voorgestelde ombuiging weer ongedaan wordt gemaakt. Dan zijn wij weer terug bij af. Dat moeten wij toch ook vermijden.

De heer Nuis heeft een vraag gesteld over de publikatie van het advies van de Raad van State. De procedure loopt. Het is geen onwil om de zaak niet te publiceren. Er moet echter een nader rapport komen. In dat rapport moet worden uiteengezet waarom niet tot indiening van het wetsvoorstel wordt overgegaan. Dat is overigens medegegeeld. Als dat allemaal achter de rug is, kan publikatie plaatsvinden. Nogmaals, die procedure loopt. Dat heeft men kunnen waarnemen. Als deze is voltooid, zal onmiddellijk publikatie plaatsvinden. Ik kan de zaak nu echter niet sneller afdoen dan destijds is aangegeven.

De heer Nuis (D66): Voorzitter! De gedachtengang die ik heb ontvouwd, is dat dit advies bij deze behandeling hoort.

Minister Deetman: Neen, Voorzitter! Het gaat om twee totaal, maar dan

ook totaal verschillende voorstellen. Als ik kijk naar hetgeen in dit wetsvoorstel inhoudelijk in het geding is en wat er in het andere wetsvoorstel aan de orde is, dan is er zeer veel fantasie nodig om daarin onderling verband te kunnen brengen. Ik kan dat oordeel hier ook geven. Nogmaals, het gaat om twee totaal verschillende zaken. De heer Nuis opperde, dat dit niet gepubliceerd zal worden. Ook hier zal de normale procedure worden gevolgd. Het gaat bij dit wetsvoorstel wel om een tijdige afhandeling van die zaken waarover de Kamer het vorige jaar december heeft besloten.

De heer Nuis (D66): Voorzitter! Ik constateer dat de Raad van State blijkbaar uitdrukkelijk van mening is dat zijn eerste advies in ieder geval samen gelezen diende te worden met dit advies. Het mogen dan wel verschillende beleidsvoornemens zijn geweest, maar de Raad van State heeft uitgesproken dat zijn eerste advies te maken heeft met het latere advies. Daarom moet dit hierbij betrokken worden en zouden wij daarvan kennis moeten kunnen nemen.

Minister Deetman: Neen, Voorzitter! Het advies van destijds heeft betrekking op een materie die totaal anders is dan de materie die wij nu bespreken. Dat is het hele punt. Je kunt niet het ene advies bij het andere betrekken. De problematiek die hier aan de orde is, is totaal anders. Dat is namelijk de weg die de Kamer heeft gekozen. Wij hebben destijds een gans ander voorstel gedaan met tal van meer principiële aspecten. Wat hier aan de orde is, is dat er iets met de teldata gebeurt. Dat hebben wij destijds niet voorgesteld. Hetgeen geadviseerd is, zal bekend worden gemaakt.

De heer Huys vroeg of ik bereid ben de inspectie te vragen, een onderzoek te doen naar de gevolgen van de wijziging van de teldata. Zo keek de inspectie al vier jaar geleden — maar ook nu nog — naar de gevolgen van de ombuigingen. Ik heb hierdoor iedere keer de euvele moed gehad, te zeggen dat de kwaliteit van het onderwijs niet door de ombuigingen is aangetast.

Mevrouw Jorritsma vroeg in verband met de drie teldata of men in het basisonderwijs ook niet tot één teldata zou moeten komen. Natuurlijk kan men, budgettair

neutraal, proberen tot één teldata te komen. Ik kan daarover nu geen eindoordeel geven. Het kan een vereenvoudiging betekenen maar er kleven bezwaren aan. Het nadeel is namelijk dat bij een tussentijdse instroom, deze niet kan worden verwerkt, tenzij deze voor de desbetreffende teldata valt. Je zou nu bij voorbeeld ook één teldata kunnen invullen voor het basisonderwijs en daarbij niet de randvoorwaarden budgettair-neutraal betrekken. Op die wijze wordt dan ook een ombuiging gerealiseerd. Die zaak is op het eerste gezicht wat complexer dan het lijkt. Er moet rekenwerk worden verricht. Het bezwaar dat door sommigen wordt gevoeld, geldt ook dan voor het basisonderwijs. Dit laat onverlet dat er een vereenvoudiging is.

Mevrouw Jorritsma-Lebbink (VVD): Ik heb niet gesproken over budgettair neutraal. In de memorie van antwoord zegt u, dat het effect van de drie teldata of 16 januari voor het speciale onderwijs hetzelfde zal zijn. Dat is nog sterker. Dan vraag ik of dat effect in het reguliere onderwijs ook gelijk is. Als dat zo is, waarom hebben wij dan in vredesnaam drie teldata in het reguliere basisonderwijs?

Minister Deetman: Dat is om rekening te houden met de tussentijdse instroom, waarmee dan in de formatie rekening kan worden gehouden.

Mevrouw Jorritsma-Lebbink (VVD): Maar de tussentijdse instroom is daar veel geringer dan in het speciaal onderwijs, namelijk bijna nihil. Bovendien zijn er een vroegere en een latere instroom, die elkaar natuurlijk toch weer ongeveer opheffen.

Minister Deetman: Ik heb gezegd, dat wij dit punt binnen een aantal randvoorwaarden zeker kunnen bestuderen. Als dat tot een vereenvoudiging leidt, dan is dat wenselijk. Maar de huidige systematiek heeft ook een aantal voordelen. Ik geloof niet, dat wij de deregulering alleen en uitsluitend moeten toespitsen op de kwestie van drie teldata naar één teldata. Maar één teldata maakt het iets simpeler, althans in de controle.

De heer **Huys** (PvdA): Voorzitter! Ik dank de minister voor zijn beantwoording. Desalniettemin ben ik het niet helemaal met hem eens.

De heer Frissen heeft de zogenaamde wachtkamerproblematiek benadrukt. Ik wijs erop, dat in het ZMOK-onderwijs en zeker in het voortgezet ZMOK-onderwijs een groot deel van de leerlingen juist in de tweede helft van het jaar op die school komen, gezien de problemen die zij hebben op andere scholen. Het voortgezet speciaal onderwijs vangt die leerlingen op om hun nog enig adequaat onderwijs te kunnen geven. Het is bijzonder triest dat die problemen nu helemaal op het conto van de school zelf terecht komen. Ik ben het eens met de minister, zoals in de memorie van antwoord wordt gesteld, dat de leerkrachten zich tot het uiterste zullen inspannen om die leerlingen op te vangen. Maar dat trekt wel een onverantwoord zware wissel op dat onderwijs en op die leerkrachten.

Mevrouw Jorritsma zei, dat het speciaal onderwijs heel aardig was ontzien in de bezuinigingen. Ik wijs erop dat het toch nog altijd gaat om 90 mln. Dat betreft niet alleen de teldata, want dat is maar een klein stuk. De overlapformatie, waarover wij het vorige week hebben gehad, is natuurlijk ook een zware aanslag. Bovendien is een voorschot genomen op de Londo-systematiek.

Ik begrijp dat de minister de horizonbepaling nu niet aan de orde wil hebben. Als onderzoek de noodzaak daarvan uitwijst, wil hij het alsnog overwegen. Voor ons zal dat op dat moment in ieder geval één van de punten zijn die wij willen heroverwegen.

Tot slot ga ik in op de onderwijskundige onderbouwing van het wetsvoorstel. Ik wijs erop dat de regering zelf in de memorie van antwoord zegt, dat er eigenlijk geen onderwijskundige onderbouwing aan het voorstel te geven is. Ik citeer:

"Aangezien met de thans voorliggende voorstellen geen onderwijskundige veranderingen worden beoogd, ligt het niet in de rede aan de voorstellen een onderwijskundige onderbouwing ten grondslag te leggen".

Ik wijs ook op het advies van de Onderwijsraad, waarin wordt geconstateerd dat aan de aanvalkelijke voorstellen van de minister wel

een onderwijskundige onderbouwing ten grondslag lag. Los van de vraag hoe je die waardeert, er lag een onderwijskundige onderbouwing. Zeker het flankerend beleid sprak ons daarin aan. Ik constateer vandaag dat de minister wel spreekt over het gegeven dat het voorstel onderwijskundig te verdedigen is, maar inhoudelijk hoor ik hem die onderwijskundige verdediging niet geven. Ik ben er dus benieuwd naar, wat de onderwijskundige onderbouwing van dit voorstel is. Als de minister wil terugkomen op hetgeen in de memorie van antwoord is geschreven, dan ben ik daar ook erg benieuwd naar.

De heer **Nuis** (D66): Voorzitter! Ook bij mij gaat de dank voor het antwoord niet helemaal gepaard met diepe tevredenheid. Ik constateer dat de Raad van State van mening was dat het advies waarover wij het nu hebben, maar dat de Kamer niet kent, gelijktijdig gepubliceerd zou worden. Ik heb gevraagd om dat advies in ieder geval op een zodanige wijze te publiceren dat wij er bij de behandeling van dit wetsontwerp iets aan zouden hebben. De minister heeft gezegd: neen, dat doe ik niet, want u heeft er niets aan voor de behandeling van dit wetsontwerp; ik heb erin gekeken en ik kan u verzekeren dat het daar niet van belang voor is; het is wel voor iets anders van belang, maar dat zult u straks wel zien als het gepubliceerd is. Nu wil ik dat niet betwijfelen. Wij zullen straks inderdaad wel zien of de minister daar ongelijk in heeft gehad. Zoiets is altijd een kwestie van interpretatie. Ik wil echter wel aannemen dat het zo is. Het lijkt mij alleen dat het niet juist is dat de minister bepaalt wanneer wij kennis nemen van adviezen van de Raad van State. Ik constateer nog eens — ik heb dat ook al gedaan ten aanzien van de kleutermaatregel — dat wij hier een grijs gebied in ons staatsrecht op een niet verantwoorde manier telkens groter maken. Dit is de algemene teneur die in mijn opmerkingen zit. Ik wil dit op zijn minst toch ook nog eens aan de minister ter overweging meegeven. Wellicht komen zulke gevallen vaker voor. Verder denk ik dat hij dit gesprek, zoals dat de staatssecretaris vanmorgen is overkomen, aan de overkant wellicht nog eens zal

moeten voeren met mijn politieke vriend de heer Vis.

Minister **Deetman**: Voorzitter! De heer Huys heeft gesproken over de wachtkamerproblematiek. Ik verwacht dat de tussentijdse instroom niet tot problemen aanleiding zal geven. De vraag is of het juist is dat scholen op dit punt een wachtlijst zouden gaan aanleggen vanwege het feit dat de klassen dan misschien tijdelijk wat groter zouden worden. Ik zeg dit zo nadrukkelijk, omdat er altijd een tussentijdse instroom plaatsvindt, ook wanneer de laatste teldatum is verstreken.

Ik kom dan op de onderwijskundige onderbouwing. Ik heb bewust gesproken over de onderwijskundige achtergrond van dit voorstel. Wij zijn juist met bezuinigingsvoorstellen voor het speciaal onderwijs gekomen, omdat wij vonden dat er onderwijskundige motieven waren om een aantal beperkingen aan te leggen in verband met de groei. Toen is er een discussie gevoerd, in die zin dat dit wel zo kon zijn, maar dat wij er nog eens goed over moesten praten en dat er nog nader onderzoek moest plaatsvinden. Inmiddels is er een aantal andere voorzieningen getroffen. Overigens is het bedrag waarover wij nu spreken — dit geldt überhaupt voor het bedrag in de sfeer van het speciaal onderwijs — lager dan destijds door het kabinet is voorgesteld. Daarmee wordt ook aangegeven dat de lijn die wij destijds gekozen hebben, niet is aanvaard en dat men tijdelijk andere voorzieningen heeft willen treffen. De onderwijskundige achtergrond, waaraan ik toch heb willen refereren, laat echter onverlet dat, wanneer er een keuze als deze wordt gedaan, ik mij er niet toe zal zetten om te zeggen dat dit een onderwijskundige onderbouwing heeft. De aanleiding is echter niet puur en alleen door de bezuinigingen gevormd. Ik heb vorig jaar al eens gezegd dat ook zonder de bezuinigingen de vraag aan de orde is of dit zo moet doorgaan. Die vraag is heel klemmend.

Ik heb gezegd dat hetgeen nu gedaan wordt, te verdedigen is uit onderwijskundige overwegingen. Ik bedoel daar het volgende mee. Naar mijn oordeel wordt weliswaar een grotere inzet van docenten gevraagd, maar behoeft het onderwijs hierdoor niet geschaad te worden. Dit is ook

het geval geweest met andere ombuigingen in de afgelopen jaren. Natuurlijk heeft het een aantal nadelen. Meestal zijn dit nadelen in de zin van een grotere inzet van betrokkenen.

Ik kan over de publicatie niets anders zeggen dan ik in eerste termijn heb gedaan. Ik weet niet of de discussie aan de overzijde zal worden voortgezet. Het is namelijk denkbaar dat voor die tijd de publicatie heeft plaatsgevonden. Wij moeten een zekere procedure doorlopen. Daar komt nog bij dat je bij de behandeling van dit soort wetsvoorstellen onder enige tijdsdruk moet werken als je de zaak tijdig rond wilt krijgen en ook de scholen daarover in formele zin tijdig wilt informeren. Wij zullen dus moeten afwachten hoe het in de Eerste Kamer gaat.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, aanstaande dinsdag te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

De vergadering wordt van 18.00 uur tot 19.30 uur geschorst.

Aan de orde is de behandeling van het voorstel van rijkswet **Verandering in de Grondwet van bepalingen inzake de verdediging (1954, R 1308)**.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **De Vries** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Bij de behandeling in eerste lezing van het thans voorliggende wetsvoorstel heeft mijn fractie ertegen gestemd wegens de onwelwillende opstelling van de regering en kamermeerderheid tegen een door ons ingediend amendement. Wat stelden wij voor? Wij stelden voor dat artikel 99 van de Grondwet aldus zou komen te luiden: "Een verdrag betreffende het stationeren van troepen van vreemde mogendheden binnen het Koninkrijk wordt gesloten onder de voorwaarde dat het met inachtneming van een opzegtermijn van twee jaar kan worden beëindigd."

De huidige Grondwet bepaalt dat

vreemde troepen niet dan krachtens een wet in dienst genomen kunnen worden. Deze verouderde bepaling moet, zo meent mijn fractie, worden vervangen door een nieuwe bepaling ter zake van het verblijf van vreemde troepen in ons land. Mijn fractie is niet tegen het verblijf van vreemde troepen in ons land. Zij is echter van mening dat deze troepen hier alleen moeten kunnen verblijven zolang regering en Kamer hun aanwezigheid gewenst achten. Zij is tegen de aanwezigheid van vreemde troepen in ons land als regering en Kamer deze aanwezigheid niet meer op prijs stellen.

Ik heb mij er toen en bij nadere bestudering van de stukken wederom over verbaasd dat deze opvatting niet unaniem door Kamer en regering onderschreven is.

Het recht van vreemde troepen om in ons land te verblijven, wordt naar de huidige praktijk bij verdrag geregeld. Dit recht kan voor langere of kortere tijd worden verleend. Daarbij is in de discussie rond het laatste verdrag, het verdrag met betrekking tot de stationering van kruisraketten, moeiteloos door zeer vooraanstaande politici, leden van dit huis, gesproken over termijnen van 25 jaar of langer. In theorie zou een verdrag zelfs kunnen bepalen dat het nooit mag worden opgezegd. Zoals wij allen weten: pacta sunt servanda.

In zo'n geval zouden vreemde troepen hier zeer lang of altijd moeten kunnen blijven. De regering heeft deze opvatting tot op heden consequent en bij herhaling verdeeld. Zelfs als regering en Staten-Generaal gedurende de looptijd van het verdrag tot de conclusie zouden komen dat zodanige stationering in strijd zou zijn met het belang van onze staat, dan nog zou Nederland gebonden zijn aan de bepalingen van het verdrag, dus aan de stationering.

Alsof dit nog niet absurd genoeg zou zijn, blijkt de regering ook van mening dat een staat die hier troepen legt tegen onze zin, die troepen niet mag terugtrekken als het verdrag daarin niet voorziet. Men leze de nota naar aanleiding van het eindverslag van 22 november 1985 nog eens door.

In eerste lezing heeft de regering erop gewezen dat als de Kamer het niet met een in een verdrag vastgestelde looptijd eens zou zijn, men de goedkeuringswet zou kunnen verwerpen. Dat is juist. Daar is geen speld tussen te krijgen, maar deze

mogelijkheid komt echter maar één maal aan de Kamer toe, dat wil zeggen aan een kleine of grote kamermeerderheid en daarna nooit meer.

Een goedkeuringswet is dan ook een bijzondere wet. Normale wetgeving kan in een democratie en dus in Nederland altijd weer ter discussie worden gesteld. Elke wet kan worden gewijzigd of ingetrokken. Na elke verkiezing kan een regering en een Kamer van opvatting veranderen. Dat is eigenlijk ook de reden waarom er verkiezingen in dit land worden gehouden. Maar met de goedkeuringswet van een verdrag kan de Staten-Generaal volgende regeringen en Kamer volstrekt buitenspel zetten. Dit kan grote spanningen opleveren met onze democratische rechtsstaat. Regeringen en Kamers moeten de rechten van toekomstige regeringen en Kamers respecteren en zo veel mogelijk intact laten. Ook in ons land wordt dit principiële uitgangspunt onvoldoende onderkend. Nog bij de behandeling van het kruisrakettenverdrag heeft de regering meegedeeld dat de looptijd van dat verdrag mede bedoeld was om een komende regering en Kamer, die er wellicht anders over zouden denken, hun zeggensmacht te ontnemen.

De enige mogelijkheid die de Kamer heeft om de volksvertegenwoordiging in de toekomst haar macht te gunnen, is derhalve de regering door een grondwettelijke bepaling te verplichten, in elk verdrag terzake van de stationering van vreemde troepen de mogelijkheid van een eenzijdige opzegging op te nemen: opzegging door het stationerende land en opzegging door het land waar gestationeerd wordt. Dit alles vanuit het concept dat een stationering alleen in het belang kan zijn van beide partijen.

Mijnheer de Voorzitter! De PvdA — ik zei het al aan het begin van mijn betoeg — is niet tegen de stationering van vreemde troepen in ons land. Wij willen dat zodanige stationering alleen kan voortduren als regering en Staten-Generaal haar blijven steunen. Daarin onderscheidden wij ons in eerste lezing van kabinet en coalitie.

De regering heeft in eerste lezing nog gesteld, dat als eenzijdige opzegging van een verdrag mogelijk zou zijn, sommige landen hier wellicht geen troepen zouden willen stationeren. Dat zou dus volgens de

regering een bezwaar zijn. De regering is bang dat landen die hun troepen in ons land willen houden tegen de wens van de Nederlandse regering en van de Nederlandse Staten-Generaal hier niet meer zouden willen komen. Mijn fractie acht dat geen bezwaar, eerder een voordeel. Aan vreemde troepen die ons land niet willen verlaten als de Nederlandse regering en de Staten-Generaal dat wel willen, hebben wij geen enkele behoefte.

Men zou kunnen vragen of zo'n verblijf in bondgenootschappelijk overleg — in dat kader vinden stationeringen tegenwoordig plaats — niet op een redelijke wijze kan worden beëindigd. Ik hoop van wel en ik heb in eerste lezing ook uitvoerig betoogd dat dat mijn voorkeur zou zijn. Natuurlijk moet men proberen om iets wat men in onderlinge overeenstemming is aangegaan ook in onderlinge overeenstemming te beëindigen. De vraag is echter of dat altijd zal lukken. Misschien kan het wel en misschien kan het niet.

De regering verwacht daar nogal wat van. Maar wij behandelen nu niet het realiteitsgehalte van de gedragsverwachtingen van de regering, maar de Nederlandse Grondwet. Het gaat vandaag om rechtsregels. Wederom zeg ik: *pacta sunt servanda*. Daarom moet er via de Grondwet voor gezorgd worden dat onze relaties met andere landen juridisch correct worden geregeld.

Mijnheer de Voorzitter! De regering heeft in eerste lezing nog gesteld, dat in het systeem van onze Grondwet geen bepalingen staan die inhoudelijk het recht van de regering om verdragen te sluiten beperken. Dat is een juiste opmerking. Wellicht zou de macht van de regering ter zake in het algemeen moeten worden beperkt. Het lijkt mij na zoveel jaren de moeite waard om daar eens een goede discussie over te hebben. Het is zeer de vraag of de volksvertegenwoordiging in dit land in voldoende mate aan haar trekken komt, als zij in een situatie komt van "take it or leave it". Dat is de situatie waarin een Eerste Kamer zich bevindt bij wetgeving. De Tweede Kamer daarentegen heeft geen enkele invloed op de inhoud van verdragen en dat verhoudt zich in het geheel niet met de positie die deze Kamer ten aanzien van wetgeving in het algemeen inneemt, terwijl het

verdrag toch een hogere gelding heeft dan wetgeving.

Maar afgezien van wat in het algemeen wellicht kan worden overwogen, is het onze opvatting dat zulks ten minste op één onderdeel zou moeten worden veranderd. Het legeren van vreemde troepen in ons land heeft zo ingrijpend met nationale zeggenschap over ons territorium te maken, dat zij ook bij voortdurend van nationale zeggenschap afhankelijk moet zijn. Nu de regering geweigerd heeft een voorstel tot verandering terzake positief te bejegenen, neigt mijn fractie er niet toe om het aanhangig wetsvoorstel positief te bejegenen. Een enkele archaische bepaling in een vernieuwde Grondwet zal de gedachtvorming op dit punt in de komende jaren, naar ik oprecht hoop, kunnen bevorderen.

Voorzitter! In een laat stadium heeft ons een voorstel bereikt van een aantal collega's tot splitsing van het voorliggend wetsontwerp. Een zodanig splitsingsvoorstel kan ons bereiken door of vanwege de Koning. De Koning heeft het niet gedaan. Misschien was hij het van plan, maar hij heeft het niet gedaan en dus heeft de VVD het wel gedaan. Het CDA heeft het ook niet gedaan. Ik heb de indruk dat het CDA daar geen zin in had. In ieder geval ligt hier een voorstel voor ons, ondertekend door een aantal collega's en de Kamer zou met tweederde van de stemmen kunnen beslissen of zij met zo'n splitsingsvoorstel akkoord gaat. De bepaling van artikel 100 van de Grondwet wordt op deze wijze uit het voor ons liggende ontwerp gelicht. Ik ben geneigd te zeggen — ik heb het voorstel niet in mijn fractie kunnen bespreken — dat ik het voorstel zonder enig voorbehoud positief tegemoet kan treden.

Bij voorgaande gelegenheden heb ik herhaaldelijk opgemerkt, dat wij tegen de bepalingen van het voor ons liggende wetsontwerp geen enkel bezwaar hebben. Ons bezwaar — ik heb het expliciet gezegd — gold het feit, dat dit voorstel een onvolledig, niet adequaat voorstel was ter vervanging van de bepalingen die op het ogenblik in de Grondwet staan met betrekking tot de defensie. Dat bezwaar heeft met name betrekking op artikel 100, waarin een bepaling staat over vreemde troepen. Naar onze mening behoort de Grondwet terzake een bepaling te bevatten. De oude bepaling terzake zal ook niet kunnen verdwijnen voordat dit

bevredigend is geregeld. Onze bezwaren betroffen niet de overige bepalingen die, als het voorstel van de VVD door de Kamer met tweederde meerderheid wordt aangenomen, een plaats in de Grondwet zouden kunnen krijgen.

Het gevolg daarvan zou zijn, dat het huidige artikel 100, waarvan ik, zoals ik in het begin van mijn betoog heb uiteengezet, geen bewonderaar ben, wel in de Grondwet zou kunnen blijven staan als meer dan een derde van de kamer zich tegen schrapping verzet. Het zou daar staan als een gedenkteken voor het feit, dat in de kamer grote onenigheid bestaat op een tamelijk vitaal punt. Het zou een ieder die de Grondwet leest eraan kunnen herinneren, dat er in de kamer groot verschil van mening bestaat over de vraag, of in dit land vreemde troepen kunnen verblijven als kamer, Staten-Generaal en regering eigenlijk vinden dat het niet meer zou moeten, zelfs als het in strijd met het landsbelang zou zijn. Het standpunt van mijn fractie is, dat dit niet zou moeten kunnen.

□

De heer **Wiebenga** (VVD): Voorzitter! De bepalingen in het wetsvoorstel dat wij vandaag bespreken, inhoudende modernisering van de defensieparagraaf in onze Grondwet, hebben een trieste voorgeschiedenis. Het lijkt mij goed, even te memoreren, dat een eerste voorstel tot modernisering van de defensieparagraaf in onze Grondwet in 1981 in de Eerste Kamer werd verworpen, voornamelijk omdat de krijgsmacht niet meer in de nieuwe tekst was vermeld. Sommigen herinneren zich wellicht dat ik toen lid was van de Eerste Kamer. Om misverstanden te voorkomen, deel ik mede dat ik niet bij die stemming aanwezig was en dus ook niet aan de verwerping heb deelgenomen.

Daarna kwam er een aanpassingswet die al evenzeer een interessante politieke discussie heeft te weeg gebracht. Zij ging over de vraag of het oppergezag des konings — door de verwerping was het in de Grondwet blijven staan — kon worden gecorrigeerd tot: het oppergezag van de regering. Daaraan heeft mijn fractie in dit huis, evenals de geestverwante fractie aan de overzijde, indertijd haar steun gegeven. Staatsrechtelijk ging het ook om synoniemen.

Vervolgens ligt er een tweede poging tot modernisering van de defensieparagraaf in onze Grondwet. Zoals de heer De Vries heeft gezegd, is er in de eerste lezing fors over gediscussieerd, mede naar aanleiding van een amendement van de zijde van zijn fractie. Destijds heeft mijn fractie tegen dat amendement van de PvdA gestemd. Ons standpunt is op dit punt niet gewijzigd. Wij delen de toen uitgewisselde argumenten, met name van regeringszijde. Zowel om formele als om inhoudelijke redenen hadden en hebben wij bezwaar tegen een dergelijke gedachtengang. Om formele redenen, omdat de Grondwet algemene bepalingen over het sluiten van verdragen bevat, bepalingen over de procedures maar niet over de inhoud ervan. Wij hebben er in het geheel geen behoefte aan, voor één soort verdragen dat grondwettelijk systeem te doorbreken.

Inhoudelijk was een bezwaar dat wellicht door zo'n grondwettelijke bepaling, die in de Grondwet zou zijn opgenomen als het amendement was aanvaard, de regering, die immers in eerste instantie moet onderhandelen over de totstandkoming van verdragen, dat met de handen op de rug zou moeten doen. Wij zijn van mening dat met name een verplichte korte opzegtermijn niet in alle gevallen wenselijk zou hoeven te zijn.

Mijn fractie is na eerste lezing, en nu ook, voorstander van de nieuwe bepalingen in hun huidige vorm. De krijgsmacht en het oppergezag daarover staan in de nieuwe defensiebepalingen in dit wetsvoorstel op een goede wijze vermeld. De opgenomen taakomschrijving van de krijgsmacht waarbij ik noem de verdediging van het rijk, de internationale taken en de hulpverlening door militairen, en de andere voorgestelde bepalingen zijn zonder meer verbeteringen vergeleken bij de vorige 19de eeuwse redactie van de defensieparagraaf.

Hier aangekomen, doet zich een dilemma voor. Ik heb goed naar de heer De Vries geluisterd. Duidelijk is nu naar voren gebracht — en dat gebeurde ook bij de eerste lezing, waarbij ik verwijs naar de Handelingen — dat het risico bestaat dat de fractie van de PvdA, en misschien nog een paar andere kleinere fracties, tegen deze moderniseringsbepalingen zal stemmen, omdat een

onderdeel daarvan op grote bezwaren stuit.

Mijn fractie heeft bekeken of niet een mogelijke uitweg uit deze impasse kon worden gevonden, waardoor voorkomen wordt dat onze krijgsmacht tot in lengte der jaren moet opereren op grond van 19de eeuwse constitutionele grondslag. Daarom heb ik mede namens vier fractiegenoten een voorstel ingediend om het aanhangige regeringswetsvoorstel te splitsen op basis van artikel 137, lid 5, van de Grondwet. In één wetsvoorstel wordt dan opgenomen de omstreden oude bepaling inzake vreemde troepen en in het andere wetsvoorstel staan alle door ons gewenste moderne bepalingen. Dat houdt in dat de bezwaren die bij een fors deel van dit huis leven tegen een onderdeel van het totale complex dat de regering aan ons heeft voorgelegd, niet hoeven te betekenen dat de modernisering van de grondwetsbepaling wordt geblokkeerd. Wij denken inderdaad dat daarmee een heel interessante mogelijkheid is benut die sinds kort op basis van artikel 137, lid 5, in onze nieuwe Grondwet is opengesteld. Het is een staatsrechtelijk novum.

Ik doe met een gerust hart een beroep op de fractie van de PvdA om dit splitsingsvoorstel, dat wij niet doen omdat wij artikel 100 in de oude stijl zo goed vinden, welwillend te bezien. Ik doe evenzeer een dergelijk beroep op de fractie van het CDA. Nogmaals, wij doen dit voorstel niet, omdat wij artikel 100 zo mooi vinden, maar omdat wij graag willen dat een nieuwe constitutionele basis voor het opereren van onze krijgsmacht in de toekomst mogelijk wordt.

Ik vraag ten slotte graag een reactie van de regering op dit voorstel. Ik ben daar uiteraard zeer benieuwd naar.

□

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Het gebeurt niet zo vaak dat minderheden in deze Kamer bepalen of een besluit tot stand komt. Vandaag doet zich deze situatie voor. En ik realiseer mij daarbij dat er ook wat dit betreft verschil blijft tussen de ene minderheid en de andere.

De heer **De Vries** (PvdA): Vooral in omvang!

De heer **Schutte** (PV): En in effect, blijkbaar.

In ons staatsrecht is een fractie die eenderde van het aantal leden van de Kamer telt bij machte de totstandkoming van een grondwetsherziening te voorkomen. Gezien de betekenis van de Grondwet vind ik dit een goede zaak. Uiteraard legt dit wel een bijzondere verantwoordelijkheid bij zo'n minderheid. Dat spreekt temeer nu de bezwaren van de PvdA-fractie zich niet richten tegen hetgeen wordt voorgesteld, maar tegen het ontbreken van iets dat zij graag geregeld zag. Ik wil niets afdoen aan het gewicht van de bezwaren van deze fractie, maar men kan zich afvragen of een tegenstem om redenen, buiten de inhoud van het wetsvoorstel gelegen, gerechtvaardigd is.

Mijn fractie staat in zekere zin voor een vergelijkbare afweging. Achtereenvolgende voorstellen tot wijziging van de bepalingen inzake de verdediging konden mijn steun niet krijgen. De eerste voorstellen waren zonder meer als "onrijp" te kwalificeren, gelet op de nonchalance waarmee over de verdediging, die het hart van de overheidstaak raakt, werd gesproken. Bij de reparatiewetgeving die wij in de zomer van 1982 behandelden, is uitvoerig de vraag ter sprake gekomen of er aanleiding was de oude tekst aan te passen aan de tekst van de nieuwe Grondwet. Ik heb mij daartegen toen om inhoudelijke en procedurele redenen verzet. De nieuwe tekst op het punt van het oppergezag blijf ik een verarming vinden, maar de bezwaren daartegen zijn niet zo essentieel dat ik om die reden ook in tweede lezing tegen zou moeten stemmen.

Ons tweede bezwaar betrof de verplichting tot deelneming aan het vervullen van internationale taken met gebruik van militaire middelen. Over de invulling van die taken zullen wij nog nader komen te spreken bij de voorgestelde wijziging van de Dienstplichtwet, als wij dit tenminste ooit nog meemaken; gezien de trage gang van zaken tot nu toe, zou je er bijna aan gaan twijfelen.

Aanvankelijk hadden wij behalve politieke ook constitutionele bezwaren tegen die wijziging, maar als de thans voorgestelde tekst van art. 97 van de Grondwet zou worden gerealiseerd, zouden die constitutionele bezwaren vervallen. Onze politieke bezwaren blijven overigens recht overeind.

Tegen die achtergrond wil ik een hernieuwde afweging maken, waarbij ik het karakter van een tweede lezing in aanmerking wil nemen. Daarbij past naar mijn overtuiging een zekere marginale beoordeling, min of meer vergelijkbaar met de beoordeling van een verdrag, waarvan de tekst ook vaststaat. Het is ook de vaste lijn geweest bij ons stemgedrag ten aanzien van andere wetsvoorstellen in tweede lezing. Alleen voor de zaken die echt principieel onverteerbaar zijn, hebben wij een tegenstem gereserveerd.

Het inschakelen van dienstplichtige militairen voor het vervullen van internationale taken met militaire middelen ligt ons ook zwaar op de maag — dat zal in de toekomst ook nog wel blijken — maar principieel onverteerbaar is het niet. Daarom zal ik, alles afwegende, toch mijn stem aan het wetsvoorstel niet onthouden. Mochten andere minderheden ervoor zorgen dat bepalingen inzake de verdediging niet tot stand komen, dan rijst uiteraard de vraag of de regering wel bevoegd zou zijn, dienstplichtigen tegen hun wil in te zetten voor het vervullen van internationale taken. Ik neig in dat geval tot een ontkennend antwoord. Immers, de wetgever vond hier toen een grondwettelijke basis noodzakelijk, terwijl de grondwetgever hiertoe niet bij machte bleek.

Als de poging van de VVD-fractie om door middel van het ingediende splitsingsvoorstel een brug te slaan naar de PvdA-fractie zou slagen, zou dit probleem zich niet voordoen, maar zou zich wel het merkwaardige feit kunnen voordoen dat een poging om zeer moderne, vreemde troepen uit Nederland te kunnen laten vertrekken, uiteindelijk zou resulteren in het handhaven van de mogelijkheid, ouderwetse huurlegers in dienst te nemen. Inderdaad een niet alledaags gedenkteken!

Mocht het regeringsvoorstel de tweede lezing wél overleven dan is hiermee de grondwetsherziening nog niet voltooid. Bij de Kamer ligt nog het voorstel tot herziening van het onderwijsartikel. In het regeerakkoord is hierover een nota van wijzigingen aangekondigd. Het kabinet heeft van de redacteuren van het regeerakkoord zelfs de tekst van deze nota gedictieerd gekregen. Het moet dan toch mogelijk zijn, zo'n nota spoedig in te dienen. Ik wil erop aandringen, hiertoe over te gaan. Misschien slagen wij er dan in, na

nog één ontbinding van beide Kamers, de algehele herziening van de Grondwet af te ronden.

De heer **Engwirda** (D66): Mijnheer de Voorzitter! De fractie van D66 heeft haar steun gegeven aan de behandeling van de voorliggende wetsvoorstellen tot wijziging van de Grondwet in eerste lezing. De voorstellen leiden tot een door ons wenselijk geachte modernisering en verkorting van de Grondwet. Ik wijs erop — anderen, zoals de heer Wiebenga, hebben dit ook gedaan — dat vrijwel gelijklopende voorstellen tot wijziging van de Grondwet al op 18 september 1980 door een brede meerderheid van deze Kamer zijn aanvaard, maar vervolgens in de Eerste Kamer zijn gesneuveld. Dat gebeurde vanwege het niet langer vermelden van de krijgsmacht in de Grondwet. Mijn fractie heeft er geen moeite mee dat in de onderhavige voorstellen de krijgsmacht opnieuw expliciet in de Grondwet wordt vermeld. Wij zullen daarom ook graag in tweede lezing onze steun geven aan deze wijzigingen van de Grondwet.

De discussie over deze voorstellen is in eerste lezing sterk in het licht komen te staan van de in dezelfde tijd spelende discussie over de grondwettelijke aspecten van de eventuele stationering van kruisvluchtwapens in ons land. De vraag die mijn fractie daarbij stelt, is of het juist respectievelijk gewenst is om een algemene discussie over aanpassing van de Grondwet zozeer te laten beïnvloeden door actuele ontwikkelingen, zoals dit in eerste termijn met name bij de PvdA-fractie is geschied. Met andere woorden: rechtvaardigt het enkele feit van de tijdens die eerste lezing spelende discussie over de grondwettelijke aspecten van de eventuele plaatsing van kruisvluchtwapens, hoe belangrijk die discussie op zichzelf ook is, een totale ommezwaai in de opstelling van de PvdA-fractie ten opzichte van de onderhavige voorstellen tot grondwetswijziging, waar de PvdA in 1980 heel duidelijk voor was en in 1985/1986 uiteindelijk heel duidelijk tegen?

Ik voeg daar meteen aan toe dat de D66-fractie ten zeerste hoopt, dat de internationale situatie en vooral de lopende onderhandelingen in Genève er zo spoedig mogelijk toe leiden dat

alsnog een zogenaamde nul-optie wordt bereikt, waardoor het gesloten verdrag met de Verenigde Staten tot stationering van Amerikaanse troepen in ons land nooit behoeft te worden toegepast en kan worden opgeborgen in het archief van niet-toegepaste verdragen.

In dit verband wil ik ten slotte ook de regering nog enkele vragen stellen. Uit de schriftelijke voorbereiding maak ik op, dat de regering vooral bezwaar maakt tegen het opnemen van een vaste regel in de Grondwet, zoals gesuggereerd door de PvdA, dat in verdragen tot stationering van vreemde troepen in ons land een verplichte clausule tot éézijdige opzegging van dergelijke verdragen wordt opgenomen. Daarmee kan ik instemmen. In de nota n.a.v. het eindverslag geeft de regering vervolgens echter te kennen, dat zij wel graag over de bevoegdheid wil beschikken om van geval tot geval te beoordelen of een dergelijke éézijdige opzeggingsclausule in een verdrag tot stationering van vreemde troepen in ons land moet worden opgenomen. Wat moet ik mij daar precies bij voorstellen? In welke omstandigheden zou de regering het dan wel gewenst vinden om zo'n éézijdige opzeggingsclausule in een dergelijk verdrag op te nemen? Zijn de bewindslieden in staat om één of meer concrete voorbeelden te noemen?

Ik wil ten slotte de regering nog enkele vragen stellen over de interpretatie, die zij tijdens de schriftelijke voorbereiding heeft gegeven van de wetsgeschiedenis in verband met de overeenkomst uit 1954 tot stationering van Amerikaanse troepen in Soesterberg. Door de PvdA-fractie wordt uit de memorie van antwoord inzake het wetsvoorstel tot goedkeuring van die overeenkomst de volgende passage aangehaald: "Zou de regering, om welke reden dan ook, het te zijner tijd noodzakelijk achten dat een bepaalde stationering niet wordt voortgezet, dan zal de Amerikaanse regering deze troepen uit ons land dienen terug te trekken." Dit citaat lijkt mij onlogisch, omdat het rechtstreeks in strijd is met artikel 6 van dezelfde overeenkomst. Daarin wordt immers bepaald, dat het verdrag van kracht blijft gedurende de looptijd van het Noord-Atlantisch Verdrag of tot het moment waarop beide partijen wederzijds met het beëindigen van het verdrag kunnen instemmen.

Engwirda

De regering maakt zich daar toch wel erg gemakkelijk van af door te suggereren dat die beide opvattingen in onderling verband moeten worden gezien en dat zij daarmee dan vervolgens wel kan instemmen. Daarmee scheidt zij onnodig verwarring en onduidelijkheid. Ik kan daar geen genoeg mee nemen. Het is of het een of het ander. Of de regering kan in het geval van de overeenkomst tot stationering van Amerikaanse troepen in Soesterberg, maar wellicht ook voor andere overeenkomsten, inderdaad tot eenzijdige opzegging besluiten, of de overeenkomst blijft in stand gedurende de looptijd van het NAVO-verdrag of tot het moment van wederzijdse instemming met beëindiging van het verdrag. Instemming met beide tegelijk kan volgens mijn fractie absoluut niet. Welke interpretatie is de juiste? Ik vraag de bewindslieden, hierop een duidelijk antwoord te geven.

De heer **De Vries** (PvdA): Ik zie evenals de heer Engwirda uit naar het antwoord van de regering op deze vraag, die ik overigens al eens heb gesteld. Wat is eigenlijk het antwoord van de heer Engwirda zelf?

De heer **Engwirda** (D66): Gezien het gestelde in artikel 6 van genoemde overeenkomst, lijkt mij dat de mededeling die in de memorie van antwoord is gedaan, namelijk betreffende de situatie dat Nederland geen prijs stelt op het voortduren van stationering van Amerikaanse troepen op Soesterberg, gewoon onjuist is geweest en dat de regering daar nu van terug zou moeten komen.

De heer **De Vries** (PvdA): U bedoelt dat de mededeling die toen is gedaan, onjuist was? Dat is sterk.

De heer **Engwirda** (D66): Ja, omdat de mededeling rechtstreeks in strijd is met artikel 6 van de overeenkomst. In artikel 6 staat: Het verdrag loopt zolang het NAVO-verdrag loopt, dan wel tot beide partijen wederzijds van mening zijn dat het verdrag moet worden opgezegd. Dat is dus niet eenzijdig. Dat staat er niet in.

De heer **De Vries** (PvdA): Nee, dat staat er niet in. Maar toch heeft de regering toen gezegd wat zij gezegd heeft. U hebt terecht opgemerkt dat het het een dan wel het ander is. Of

de opvatting was indertijd dat er ondanks de looptijd tot een eenzijdige opzegging kon worden besloten — het is niet denkbaar dat troepen hier tegen de zin blijven; de regering heeft zich toen sterk uitgedrukt — of de opvatting was dat je je altijd aan de bepalingen van het verdrag moest houden. In het laatste geval is het wel denkbaar dat troepen hier blijven. Kennelijk was indertijd de rechtsopvatting dat een eenzijdige opzegging te allen tijde mogelijk was.

De heer **Engwirda** (D66): Ik verneem graag wat de opvatting van de regering daarover is. Mij lijkt de uitspraak van de regering — de heer De Vries heeft daarnaar terecht verwezen in het verslag ter voorbereiding van dit debat — rechtstreeks in strijd met artikel 6 van de overeenkomst.

Ik sluit af. De behandeling van deze tweede lezing heeft zo laat plaats dat het nog maar de vraag is of de Eerste Kamer het voorstel kan behandelen voor de bijeenkomst van de nieuw gekozen Eerste Kamer op 23 juni a.s. Het is natuurlijk niet mijn taak om op te komen voor de Eerste Kamer, maar het lijkt mij toch verwerpelijk als het niet zou lukken, de behandeling van dit wetsvoorstel voor 23 juni te laten plaatsvinden. De Eerste Kamer is vorig jaar immers speciaal ontbonden voor deze herziening. Als de Eerste Kamer opnieuw gekozen is voordat dit onderwerp door haar is afgehandeld, dan heeft de ontbinding vorig jaar voor niets en dus eigenlijk ten onrechte plaatsgehad.

□

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Mijnerzijds een beperkt verhaal. Ik heb eerst overwogen, in deze tweede lezing niet te spreken. Ik zal dat toch doen, omdat het onderwerp van belang is en omdat er respect is voor de collega's-woordvoerders en met name voor de geachte afgevaardigde de heer K.G. de Vries. Ik ben beslist niet onwelwillend. Overigens is dat niet het eerste punt hier.

Aan de orde is de behandeling van het wetsvoorstel 19554, R 1308, Verandering in de Grondwet van bepalingen inzake de verdediging. Het wetsvoorstel is ingediend op 3 juni 1986. Het gaat nu om de tweede lezing. Aan de orde is alleen de aanvaarding van dit wetsvoorstel met

een tweederde meerderheid, dan wel de verwerping. Vooraf ging het wetsvoorstel 19017, R 1285, dat resulteerde in de rijkswet van 27 maart 1986, Staatsblad 121. Daarvoor was in de Eerste Kamer gestrand wetsvoorstel 15467, R 1114. De rijkswet van 27 maart 1986 is aangenomen met gewone meerderheid. De Partij van de Arbeid stemde tegen het wetsvoorstel, na verwerping van het amendement-K.G. de Vries. Het amendement had tot doel, een nieuw artikel 99 in te voegen, dat als volgt zou luiden: "Een verdrag betreffende het stationeren van troepen van vreemde mogendheden binnen het Koninkrijk wordt gesloten onder de voorwaarde dat het met inachtneming van een opzegtermijn van twee jaar kan worden beëindigd." Het werd ingediend naar aanleiding van het verdwijnen van artikel 100, dat als volgt luidt:

"Vreemde troepen worden niet dan krachtens een wet in dienst genomen."

Ook reeds in wetsvoorstel 15467, R 1114, verdween dit bewuste artikel 100. Er werd bij de behandeling hiervan niet zo'n amendement ingediend. Dat alsnog ter gelegenheid van wetsvoorstel 19017, R 1285, zulk een amendement kon worden ingediend, was te danken, beter: te wijten aan de Eerste Kamer.

Men heeft het met het amendement geprobeerd; het is niet gelukt. Ik zou zeggen: nu niet verder deze weg bewandelen; bij nader inzien immers: non tali auxilio, niet met zulk een hulp.

Trouwens, is ter zake iets te bereiken door het eventueel niet aannemen van het onderhavige voorstel van wet 19554? Dit lijkt geenszins het geval. Immers, de oude wetstekst blijft dan gelden. Het amendement wordt in dit stadium niet wedergeboren. De oude wetstekst bevalt ook de fractie van de heer De Vries niet. Het amendement bevatte een geheel andere tekst dan het oude wetsartikel.

In het verslag op stuk 19554, R 1308, nr. 6, wordt gesteld: "De huidige Grondwet bepaalt dat vreemde troepen niet dan krachtens een wet in dienst kunnen worden genomen. Deze bepaling is inderdaad in zekere zin verouderd, maar bij de eerste lezing achtte de PvdA-fractie het essentieel dat de Grondwet terzake van vreemde

De Kwaadsteniet

troepen in ons land toch een bepaling blijft bevatten."

Ik maak hierbij een paar kanttekeningen. De eerste lezing is, zoals ik zojuist heb uiteengezet, in feite de tweede eerste lezing. In plaats van "in zekere zin verouderd" is het wetsartikel gewoon verouderd, een anachronisme. Een bepaling zoals het amendement bevatte, is een geheel andere. Zo'n bepaling is echter in deze tweede lezing niet gevolgtrekbaar aan de orde. Door verwerping van het huidige wetsvoorstel wordt weliswaar artikel 100 gehandhaafd, maar niemand en dan ook helemaal niemand heeft hier iets aan. Verwerping van het huidige wetsvoorstel levert uitsluitend een politiek protest op, hoe waardevol dit soms ook moge zijn, maar geen staatsrechtelijke of politieke realiteit.

Overigens kan elk verdrag in de volksvertegenwoordiging besproken en beoordeeld worden. Verdragen krijgen niet automatisch de goedkeuring van de Staten-Generaal, wanneer een van beide kamers dit niet wenst. Langa deze weg kan bereikt worden wat met het amendement-De Vries werd beoogd. Dit kan; dat is dan een politieke beslissing. De wet is een inhoudelijk beleidsinstrument. Deze zaak in de Grondwet trachten te regelen, is een poging, politieke beslissingen via de deur van de Grondwet, de voorkeur of de achterkeur, te nemen. Dit lijkt ons niet goed. Onze Grondwet is geen programmatisch beleidsinstrument. Er zijn trouwens meer zaken waarvan men het de moeite waard kan vinden, een tweederde meerderheid te vragen. Hiermee raken wij de vraag wanneer wel of niet een tweederde meerderheid moet worden gevergd. Daarmee moeten wij uitermate voorzichtig zijn. Natuurlijk is het onderhavige probleem, in feite het vraagstuk van de reeds behandelde kruisraketten in Nederland, zeer belangrijk. Dat mag ik zeker wel zeggen. Maar nogmaals, er zijn ook andere zeer belangrijke onderwerpen. In ons parlementaire systeem nemen wij ter zake met elkaar weloverwogen onze gewone meerderheidsbesluiten. Overigens, dat gebeurt niet altijd voor alle eeuwigheid. In ons systeem past tevens de mogelijkheid van heroverweging na enige tijd, indien ter zake situaties, omstandigheden en/of inzichten zich wijzigen.

De heer **De Vries** (PvdA): Voorzitter!

De heer **De Kwaadsteniet** wijst er terecht op dat wettelijke maatregelen na verloop van tijd kunnen worden herzien. Ik heb zojuist gewezen op het bijzondere karakter van wetgeving ter goedkeuring van een verdrag. Stel dat de Kamer unaniem zegt: een verdrag moet 50, 25 of 10 jaar looptijd hebben. Na zes jaar ontstaan er echter overwegingen die ertoe leiden dat men zegt dat de stationering eigenlijk niet langer gecontinueerd kan worden. Er is geen wet die ons van dat probleem af kan helpen. In het verdrag ligt namelijk een termijn vast. Ziet de heer **De Kwaadsteniet** het misschien anders?

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik heb toch de neiging om het enigszins anders te zien. De heer **De Vries** heeft met enige nadruk gesproken over pacta sunt servanda. Echter, wij plegen overleg en werken met elkaar in een bondgenootschap. Het ligt dan ook voor de hand dat overleg wordt gepleegd in het bondgenootschap als er problemen rijzen bij één van de partners. Problemen moeten altijd aan de orde gesteld kunnen worden, ook wanneer er bepalingen zijn die op het eerste gezicht een oplossing in de weg lijken te staan. Er wordt in dit huis niets voor alle eeuwigheid gedaan.

De heer **De Vries** (PvdA): Dat was mijn vraag niet. Ik vroeg aan de jurist **De Kwaadsteniet** het volgende. Stel dat u met een verdrag nog een looptijd van 15 jaar – om een overzichtelijke termijn te nemen – te gaan hebt. In het parlement verandert echter de rechtsopvatting over de wettelijkheid van vreemde troepen, terwijl men indertijd heeft gezegd: het is goed voor 25 jaar. U zegt, mijnheer **De Kwaadsteniet**, dat je altijd wetten kunt veranderen. Echter, geen enkele wet die wordt aangenomen, kan de inhoud van het verdrag veranderen. Vervolgens zegt u: nou, daarover moet je dan praten. Dat is prachtig. Als dat lukt, is het probleem opgelost. Als dat echter niet lukt, is het probleem er nog. Hoe wilt u dat probleem via wetgeving oplossen?

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Je lost het niet in eerste instantie via wetgeving op.

De heer **De Vries** (PvdA): Hoe wou u

het in tweede instantie via wetgeving oplossen?

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik zou willen spreken met de andere partners in het bondgenootschap.

De heer **De Vries** (PvdA): Dat willen wij allemaal.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Dan zijn wij het daarover eens! Vervolgens zou ik willen proberen om resultaat te bereiken. Het lijkt mij erg verstandig om dat binnen een bondgenootschap te doen. Anders is een bondgenootschap geen bondgenootschap meer. Wellicht wordt de inbreng die van onze kant wordt geleverd, geheel of gedeeltelijk gehonoreerd in het bondgenootschap.

De heer **De Vries** (PvdA): Als dat nou niet het geval is. Dát is een interessante casus.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik sprak over een heel logische casus, de enige logische casus binnen het bondgenootschap.

De heer **De Vries** (PvdA): Het is niet de rechtscasus die ik u heb voorgesteld. U bewandelt allerlei vluchtwegen. Ik begrijp dat u die nodig heeft. Als u het niet eens wordt met de bondgenoten, dan zit u vast aan een verdrag. Is dat juist of is dat niet juist?

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik denk dat het niet juist is. Het huidige bondgenootschap is niet een bondgenootschap waarbinnen op den duur geen overeenstemming zou zijn te bereiken over de positie van welke partner dan ook. Dat is uiteraard een politieke benadering, mijnheer **De Vries**. Ik zeg niet dat het een juridische benadering is. Ik heb echter nooit begrepen dat een politiek overleg zonder meer een juridisch overleg is. Natuurlijk is dat niet waar. Ik ben niet alleen jurist, ik ben ook politicus. Als politicus zeg ik: in de praktijk ga ik over een politieke zaak praten in het bondgenootschap. Daarna zal ik mijn nieuwe wettelijke regels maken. Binnen het bondgenootschap bereiken wij namelijk altijd een of andere overeenstemming.

De heer **De Vries** (PvdA): Welke wettelijke regels gaat u dan maken?

De Kwaadsteniet

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): De wettelijke regels zullen worden aangepast aan hetgeen opnieuw is overeengekomen binnen het bondgenootschap.

De heer **De Vries** (PvdA): Waar slaan die wettelijke regels dan op? Als u het eens bent geworden, zijn wettelijke regels toch helemaal niet meer nodig?

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Misschien niet, maar meestal maakt men, zoals u weet, liever een verdrag. Ik denk dus aan een politieke afspraak. Ik neem aan dat er vervolgens een politiek verdrag komt.

De heer **De Vries** (PvdA): U praat nu wel over politieke verdragen en politieke grondwetten, maar het zou beter zijn als u eens naar de rechtsdijmensie kijkt in uw verhaal.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Wij bedrijven mijns inziens politiek binnen het kader van recht. Dat proberen wij hier. Het gaat erom bepaalde politieke doelstellingen te bereiken binnen het kader van met elkaar afgesproken recht. Wij hebben het niet over andere zaken dan politieke afspraken die wij plaatsen binnen dat kader.

De heer **De Vries** (PvdA): Nu komt u met uw politiek binnen het kader van het recht niet uit. Het recht is immers neergeslagen in een verdrag. Dat is de interessante casus. Nu zegt u dat u er wel uitkomt en dat wij daaraan niet toekomen. U ontloopt hiermee dus de vraag.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik ontloop de vraag niet.

De heer **De Vries** (PvdA): Als u er in een gezamenlijk overleg niet uitkomt, hoe lost u dan het probleem op van vreemde troepen die ergens verblijven tegen de wil van de regering en van het parlement? De regering heeft deze vraag expliciet beantwoord en gezegd: dan hang je!

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Als de regering dat zo simpel formuleert, dan ben ik het daarmee gewoon niet eens, of moet ik het daarmee eens zijn?

De heer **De Vries** (PvdA): Ik vind het schattig hoor.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Neen, het is niet schattig. U hebt tot dusverre nog niets steekhoudends tegen mij te berde gebracht. Wij zitten in een bondgenootschap en wij hebben het over een zeer concrete aangelegenheid. Wij zijn bezig om politieke en geen juridische afspraken te maken. Deze kaders wij in verdragen die een juridische gelding hebben. Het gaat dus om de politieke afspraken.

De heer **De Vries** (PvdA): Voorzitter! Misschien is de heer De Kwaadsteniet iets vergeten. Het vorige jaar hebben wij hier eindeloze debatten gehouden over het verdrag voor kruisraketten. Daarbij kwam vast te staan dat in alle landen een politieke afspraak was gemaakt, maar dat in ons land een verdrag was gemaakt om iets in rechtsregels neer te slaan en om er voor te zorgen dat die afspraak onaantastbaar zou worden. Ik wil hiermee niet zeggen dat dit de enige reden was. Dat was de discussie van het vorige jaar.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Neen, het ging er niet om iets in juridische regels neer te slaan. De politieke afspraak moest in politieke regels worden vertaald voor een bepaalde periode. Mijns inziens was de lengte van die periode zodanig dat de meerderheid van de Kamer toentertijd hiertegen geen overwegende bezwaren had. Voorzitter! De heer De Vries zal begrijpen dat het toen iets geheel anders was als men praatte over een beperkt aantal jaren dan wanneer men had gepraat over bij voorbeeld 50 jaar.

De heer **De Vries** (PvdA): Wat is het verschil dan?

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mogelijkerwijze zou er een andere politieke afweging geweest kunnen zijn.

De heer **De Vries** (PvdA): Dat is wel mogelijk, maar de rechtsbasis blijft het verdrag.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Natuurlijk.

De heer **De Vries** (PvdA): Als dat verdrag iets bepaalt waar na verloop van tijd algemeen bezwaar tegen bestaat, dan hangt u.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik vind niet dat ik ooit hang.

De heer **De Vries** (PvdA): Een beetje wel.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): U kunt dat wel suggereren en dat maakt op sommigen misschien een aardige indruk. Sinds wanneer hang ik nu in deze discussie met u? Bovendien kan dat helemaal niet want daarvoor gaan wij weer veel te goed met elkaar om.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zei al dat de geachte afgevaardigde, de ex-senator de heer Wiebenga, nu een splitsingsvoorstel heeft ingediend. Ik ben daarover wat verbaasd. Wat wil hij hiermede nu bereiken? Wil hij bevorderen dat de heer De Vries artikel 100 boven water kan houden? Heeft de heer De Vries daar iets aan? Wat heeft de heer De Vries aan artikel nr. 100? Ik kan mij niet voorstellen dat hij hiermee gediend is noch serieus daarvan gediend wil zijn. Als je wilt splitsen dan moet daarvoor een zinnige reden zijn. De reden vermag ik vooralsnog niet in te zien. Ik wijs erop dat het splitsingsvoorstel een tweederde meerderheid behoeft. Ik ga ervan uit dat de debatten over de Grondwet, de troepen en de wapens, zonder meer niet vergeten zullen worden. Wat dat betreft, zijn al regelmatig gedenktens opgericht. Ik ga ook uit van de serieuze van de nog steeds voortdurende overwegingen — daarvan ben ik overtuigd — van met name de geachte afgevaardigde de heer De Vries en zijn fractie.

Aansluitend bij de heer Schutte, ook ik had opgeschreven: hoe gaat het met het onderwijsartikel?

Minister **De Koning**: Mijnheer de Voorzitter! Zowel de heer Wiebenga als de heer De Kwaadsteniet heeft erop gewezen dat de geschiedenis van het nu voorliggende grondwetsvoorstel niet in alle opzichten een voorspoedige is geweest. Het destijds in 1979 in het kader van de algehele grondwetsherziening ingediende wetsvoorstel ontmoette brede instemming in deze Kamer, maar het kon geen meerderheid in de Eerste Kamer verwerven. Verschil van inzicht over de wenselijkheid van de vermelding van de krijgsmacht en het oppergezag van de regering daarover was daarvan de oorzaak. Ik

denk dat het niet nodig is, de daarover in het verleden gevoerde discussie hier te herhalen. Die kan als bekend worden verondersteld.

Het is van belang, dat onze toenmalige ambtsvoorgangers daaruit twee conclusies hebben getrokken:

1. Dat alsnog een grondwetsvoorstel moest worden ingediend om de Grondwet te ontdoen van een aantal bepalingen die als volstrekt verouderd moesten worden beschouwd en die zeker in een nieuwe en beknopte Grondwet misplaatst waren.

2. Bij een nieuw voorstel moest rekening worden gehouden met de wensen van de Eerste Kamer, teneinde de kans van slagen optimaal te maken.

Beide overwegingen hebben geleid tot een wetsvoorstel, dat nu het stadium van de tweede lezing heeft bereikt.

Uit het verslag en uit de bijdrage in eerste termijn van de woordvoerders van de fracties heb ik tot mijn genoegen mogen constateren, dat bij hen geen beletselen bestaan om het grondwetsvoorstel in tweede lezing te aanvaarden, behoudens bij de woordvoerder van de fractie van de Partij van de Arbeid. Die heeft medegedeeld, dat zijn fractie neigt tot verwerping. Ik zou het uiteraard in hoge mate betreuren als de fractie van de Partij van de Arbeid haar stem niet aan het wetsvoorstel zou kunnen geven, want dat betekent dat het grondwetsvoorstel de eindstreep niet kan halen.

Ik heb kennisgenomen van de brede en grondige uiteenzetting van de heer De Vries in eerste termijn en van zijn bezwaren, zoals die ook in eerste lezing al tot uitdrukking waren gebracht. Ik denk dat mijn collega van Defensie straks nog wat nader zal ingaan op het betoog van de heer De Vries. Ik beperk mij tot het volgende. Ik heb er begrip voor dat de fractie van de PvdA graag gezien zou hebben dat haar amendement op het grondwetsvoorstel in eerste lezing zou zijn aanvaard. De regering heeft overigens dat amendement bestreden. Het past niet in het systeem van de Grondwet en het is mogelijk een obstakel voor eventueel in de toekomst te sluiten verdragen, een obstakel waarvan althans op dit moment de omvang niet kan worden bepaald zodat de consequenties niet kunnen worden overzien. De heer Wiebenga heeft dat ook nog eens naar voren gehaald.

Dat standpunt van de regering is destijds door de meerderheid van deze Kamer aanvaard en het amendement is verworpen. Ik constateer met de heer De Kwaadsteniet dat, indien het voorliggende wetsvoorstel geen tweederde meerderheid zal behalen, dit niet zal leiden tot het resultaat dat destijds met het amendement is beoogd. Dat betekent alleen dat een gedenkteken is opgericht waarbij in de loop der jaren steeds minder mensen bloemen zullen leggen. Vandaar dat ik gaarne instem met het voorstel dat de heer Wiebenga heeft gedaan tot splitsing van het wetsvoorstel.

De heer Wiebenga heeft daarover het oordeel van de regering gevraagd. Ik denk dat het technisch mogelijk is. Het vijfde lid van artikel 137 van de Grondwet zegt dat de Tweede Kamer een voorstel tot verandering van de Grondwet met ten minste tweederde van het aantal uitgebrachte stemmen kan splitsen. Wil de Kamer daartoe besluiten, dan moet er een voorstel liggen, hetzij vanwege de Koning, hetgeen niet het geval is, hetzij vanwege de Kamer, hetgeen gelukkig wel het geval is. Ik ben pas op een laat ogenblik gestuit op de problemen die zich bij de aanvaarding van dit wetsvoorstel zouden kunnen voordoen. De tijd ontbrak om de voorgeschreven procedure voor een splitsingsvoorstel van de zijde van de regering nog te kunnen volgen. Vandaar dat ik zeer gelukkig ben met het feit dat de heer Wiebenga dit initiatief neemt. Het past in ieder geval precies in de bedoeling die de regering met de behandeling van dit wetsontwerp heeft op het moment dat blijkt dat er bij de fractie van de Partij van de Arbeid wellicht toch overwegende bezwaren tegen aanvaarding bestaan. De heer De Vries heeft gezegd dat zijn fractie neigt tot verwerping. Dat laat mogelijkheden open. Dat is nog geen harde afwijzing. Het is echter een voldoende aanduiding om het in de ogen van de regering wenselijk te maken dat het voorstel wordt gesplitst.

De heer **Schutte** (GPV): Voorzitter! Moet ik daaruit afleiden dat deze minister of zijn ambtsvoorganger eerder reden had om te veronderstellen dat de PvdA-fractie niet bij bezwaren uit de eerste lezing zou kunnen blijven?

Minister **De Koning**: Voorzitter! Ik

denk dat dat voor deze minister in ieder geval wel geldt.

Uit mijn woorden blijkt al dat het indienen van het voorstel door het kabinet als wenselijk wordt beschouwd. Ik wil niet ontkennen dat ook ik liever zou hebben gezien dat het grondwetsvoorstel in zijn geheel de eindstreep zou halen. Als dat niet mogelijk is — tot mijn spijt ziet het daarnaar uit — dan is het splitsingsvoorstel een next best oplossing.

Ik heb nog iets te zeggen in antwoord op de vragen van de heer Schutte en de heer De Kwaadsteniet over de nota van wijziging op het onderwijsartikel. Ik vertrouw erop dat de indiening en de behandeling in eerste lezing inderdaad binnen deze kabinetsperiode mogelijk zullen zijn om daarmee de laatste fase van de grondwetswijziging te kunnen invleiden.

De heer Engwirda heeft nog een vraag gesteld over de behandeling van dit voorstel in de Eerste Kamer. Wij zijn inderdaad in de nadagen van de oude Eerste Kamer gekomen. De oorzaken daarvan zijn bekend. Voordat het voorstel op de agenda van deze Kamer kwam, was het overgrote deel van de termijn van de oude Eerste Kamer verstreken. Wij staan nu voor het optreden van een nieuwe Eerste Kamer. Ik zal graag bevorderen dat in de oude Eerste Kamer nog over dit wetsvoorstel wordt gesproken.

□

Minister **Van Eekelen**: Mijnheer de Voorzitter! Ik wil allereerst mijn waardering betuigen voor de betogen van de heren Wiebenga, De Kwaadsteniet en Engwirda. Een bijzonder woord van waardering spreek ik uit aan het adres van de heer Schutte. Hij is thans bereid zijn stem aan deze grondwetswijziging te geven. Ik stel er prijs op, allereerst zijn vraag te beantwoorden. Hij heeft gevraagd hoe het moet gaan met de inzet van militairen voor internationale taken, als dit grondwetswijzigingsvoorstel niet wordt aanvaard. Ik neem aan dat wij ons dan zullen moeten blijven bewegen op basis van artikel 98. Daarin staat: tot bescherming der belangen van de staat is er een krijgsmacht. De discussie hierover is ongeveer tien jaar geleden begonnen, toen wij een detachement leverden aan Unifil in de Libanon. Toen is ook vanuit de Kamer duidelijk de wens te kennen gegeven om alle

mogelijke onduidelijkheden weg te nemen door een grondwetswijziging. Welnu, dat heeft de regering willen bevorderen. Wij hebben echter ook op basis van de oude Grondwet de vrijheid gezien om een detachement voor internationale taken in te zetten. Ik neem aan dat dit dan ook zo zal gebeuren in de toekomst. Nogmaals, dit is niet geheel fraai in de verhouding tussen parlement en regering. Dit is dan echter ook het gevolg van een situatie die in het parlement is opgetreden.

Ik wil graag het betoog van de heer De Kwaadsteniet onderstrepen. Hij zei tegen de heer De Vries: een tegenstem nu doet het amendement van de Partij van de Arbeid niet herleven. Integendeel, het doet een archaische passage voortbestaan. Wij zijn niet voornemens, ik neem aan ook niet in de toekomst, vreemde troepen in dienst te nemen. Daar gaat het ook helemaal niet om, maar als de PvdA dat als groot wapenfeit wil meedragen; het ga hen daarbij dan goed.

Daarnaast doet zich de vraag voor waarom nu zo speciaal deze categorie van verdragen uitgezonderd worden. Er zijn verschillende verdragen waar geen mogelijkheid van opzegging aanwezig is. Ik denk heel in het bijzonder aan het EG-verdrag, dat morgen zijn 30ste verjaardag viert. Daarin is zelfs geen artikel voorzien voor mogelijke beëindiging of uittreding. In alle verdragen waarover wij vanavond spreken, is wel degelijk de mogelijkheid van beëindiging voorzien, maar dan in wederzijds goedvinden. Als de heer De Vries dan voortdurend terugkomt op het kruisvluchtwapenverdrag.....

De heer **De Vries** (PvdA): Ik ben daar helemaal niet op teruggekomen.

Minister **Van Eekelen**: In de discussie dacht ik wel. In uw discussie met de heer Engwirda bent u daar wel degelijk op teruggekomen.

De heer **De Vries** (PvdA): Jawel, maar niet in de discussie met u. Dit wetsontwerp was al aan de orde voordat het verdrag over de kruisvluchtwapens in de Kamer aan de orde was. Toen hebben wij terecht vastgesteld dat het daarop geen enkel effect zou hebben. Het is een discussie die over dit punt in de Grondwet gaat.

Minister **Van Eekelen**: Dat betwijfel ik dan. De heer De Vries stelt dat wel zo voor, maar ik dacht dat toch de stembepaling van zijn fractie bij de eerste lezing wel degelijk beïnvloed werd door de kruisvluchtwapendiscussie, althans dat heeft de PvdA toen regelmatig zo voorgesteld. Maar goed, dat is uit een vorige kabinetperiode, waarvan ik nu maar niet alle details boven water zal halen.

Het is overigens wellicht goed om ook aan het adres van de heer Engwirda nog even te zeggen dat wat in het kruisvluchtwapenverdrag staat, betekent dat de eerste vijf jaar geen eenzijdige opzegging mogelijk is. In de eerste vijf jaar zou met wederzijds goedvinden het verdrag kunnen worden beëindigd, maar daarna bestaat wel degelijk de mogelijkheid van eenzijdige opzegging.

De heer **De Vries** (PvdA): Als daar nu 25 jaar had gestaan?

Minister **Van Eekelen**: Als de Kamer dat goed gevonden zou hebben, was dat bindend geweest. Dat lijkt mij niet erg waarschijnlijk, want ik doel nu juist op het feit dat in dit heel specifieke geval van dit ene verdrag om heel specifieke redenen gezegd is dat gedurende vijf jaar geen opzegging mogelijk is, omdat anders van de VS en van de NAVO niet verwacht kan worden dat zij bereid zijn die investeringen te doen als zij ieder moment het risico lopen van opzegging. Daarom is die termijn van vijf jaar in het verdrag bepaald. Het antwoord aan de heer Engwirda op zijn vraag wat de redenen kunnen zijn om op andere termijn in andere verdragen wel de mogelijkheid van eenzijdige opzegging in te bouwen, vindt hij in datzelfde kruisvluchtwapenverdrag terug, want na vijf jaar is die mogelijkheid er wel. Deze mogelijkheid is er door de regering in opgenomen.

De heer Engwirda heeft ook nog gesproken over de rechtsopvatting bij goedkeuring van de Soesterbergovereenkomst inzake mogelijkheden tot beëindiging. Deze rechtsopvattingen waren toen dezelfde als nu, namelijk maatgevend is de tekst van het verdrag, beëindiging bij afloop van de looptijd van het NAVO-verdrag of bij wederzijds goedvinden. Dat zijn nog steeds de uitgangspunten. De opmerking van de regering toen in 1954 dat de VS zouden dienen te vertrekken als Nederland dat zou willen, ging, net

zo als het standpunt van de regering nu, uit van de bondgenootschappelijke gedachte, namelijk men blijft toch niet op het territorium van een bondgenoot als die bondgenoot daarop geen prijs stelt. Dat is ook de essentie van de discussies die op het ogenblik worden gevoerd in landen als Griekenland en Spanje.

De heer **De Vries** (PvdA): Daar lukt het ook heel goed.

Minister **Van Eekelen**: Ik vind het standpunt van de heer De Vries zo merkwaardig gelet op het feit dat hij altijd onderstreept dat zijn partij dat bondgenootschap heel belangrijk vindt en steunt, hoewel ze hier en daar wel enige problemen heeft op nucleair gebied. Hij gaat in zijn betoog volledig voorbij aan een bondgenootschap met rechten en plichten, aan een goede bondgenootschappelijke consultatie. De heer De Kwaadsteniet heeft een en ander al afdoende betoogd. Wanneer men in de situatie geraakt dat één van de landen tegen de wil van het andere land in de stationering wil beëindigen of juist wil continueren, dan is er toch meer aan de orde in het bondgenootschap dan alleen de stationering? Daarom is er ook sprake van een heel oneigenlijk element in de redenering van de heer De Vries.

De heer **Engwirda** (D66): Ik wil de minister een vraag stellen naar analogie van de stationering van de Amerikaanse troepen in Soesterberg toentertijd en het kruisrakettenverdrag, dat binnen de eerste 5 jaar niet eenzijdig opzegbaar is. Als in het voorlopig verslag nu dezelfde vraag zou zijn gesteld als in 1954 bij het verdrag over Soesterberg, namelijk wat de regering zou doen als zij geen prijs meer zou stellen op voortzetting van de stationering van de Amerikaanse troepen en kruisvluchtwapens, zou u dan hetzelfde antwoord hebben gegeven als de toenmalige regering dat heeft gegeven, namelijk dat als de regering het niet langer meer wil, zullen de Amerikanen moeten vertrekken, want wanneer een bondgenoot dat vraagt dan moet je daaraan gehoor geven?

Minister **Van Eekelen**: In het verdrag met betrekking tot de kruisvluchtwapens is die mogelijkheid heel uitdrukkelijk opgenomen.

Van Eekelen

Na 5 jaar kan de Nederlandse regering het verdrag eenzijdig opheffen.

De heer **Engwirda** (D66): En in de eerste 5 jaar?

Minister Van Eekelen: In de eerste 5 jaar niet. Dat is toentertijd ook heel uitdrukkelijk door de regering aan de Kamer gepresenteerd, in die zin dat is gezegd dat er een in de tijd – te weten 5 jaar – beperkte zekerheid moet zijn dat er niet aan het verdrag zal worden gemorfeld. Nogmaals, het is dus heel duidelijk in de tijd beperkt. Ik vind het dan ook volstrekt ondenkbaar om dan de termijnen te noemen die de heer De Vries hypothetisch noemt. Het kruisrakettenverdrag is het enige voorbeeld. Daarin is het nu juist tot 5 jaar beperkt. Als de regering een verdrag zou wensen te sluiten voor bijvoorbeeld 20 jaar – wat ik betwijfel – en de Kamer dat zou accepteren, dan zou de juridische situatie intreden waarover de heer De Vries sprak. De Kamer is daar dan zelf bij. Het lijkt mij trouwens zeer onwaarschijnlijk dat een dergelijke situatie zich zou voordoen, mede gelet op de aandacht die de Kamer over het algemeen aan dit soort zaken pleegt te besteden.

De heer **De Vries** (PvdA): U zult wellicht toegeven dat er juridisch niet zoveel verschil is tussen 5 jaar of 20 jaar.

Minister Van Eekelen: Ik vind daar een enorm verschil tussen zitten.

De heer **De Vries** (PvdA): Feitelijk is dat een enorm verschil. Het één is vier keer zo lang. Is er echter ook juridisch een verschil?

Minister Van Eekelen: Ja. Ik kan mij namelijk geen redenen voorstellen waarom men 20 jaar zekerheid wenst te geven op een vergelijkbare wijze.

De heer **De Vries** (PvdA): Ik weet niet of u dat onderkent als een juridische redenering, maar dat is het niet.

Minister Van Eekelen: De termijn van 5 jaar is niet vastgesteld op juridische gronden. Het ging daarbij om een zeer praktische grond. Het was daarom ook een zeer uitzonderlijk geval. Ik vind uw stellingname daarom ook zo onlogisch. U probeert

een geval, een species, uit te bouwen, naar mijn oordeel om politieke redenen, tot een algemene regeling, waartoe volstrekt geen noodzaak aanwezig is.

De heer **De Vries** (PvdA): Volgens mij maakt u het veel erger dan het is. De stelling die u net op tafel legt is: bij het kruisrakettenverdrag, een specifiek geval, kun je binnen die 5 jaar niet eenzijdig opzeggen.

Minister Van Eekelen: Dat geeft u dus toe?

De heer **De Vries** (PvdA): Ja. Dat staat er in.

Minister Van Eekelen: Dat vindt u nu natuurlijk?

De heer **De Vries** (PvdA): Nee, dat vind ik niet natuurlijk.

Minister Van Eekelen: Dat zei u net.

De heer **De Vries** (PvdA): Neen, ik zei: u zegt. Ik weet niet of u dat heeft gehoord. U zegt: bij het kruisrakettenverdrag kun je niet binnen vijf jaar opzeggen, maar als er twintig jaar in had gestaan, had je wel eenzijdig kunnen opzeggen.

Minister Van Eekelen: Dat zeggen wij toch nu? Wij zeggen toch dat wij na die vijf jaar eenzijdig kunnen opzeggen?

De heer **De Vries** (PvdA): Maar als er in dat kruisrakettenverdrag ...

Minister Van Eekelen: Ja maar, als ... Wat bedoelt u nu? Het staat er toch niet in?

De heer **De Vries** (PvdA): Als u even naar mijn vraag luistert voordat u antwoord geeft, helpt dat misschien. Als er in dat kruisrakettenverdrag had gestaan dat er binnen twintig jaar niet eenzijdig kan worden opgezegd, dan kan er toch niet binnen twintig jaar eenzijdig worden opgezegd of vergis ik mij daarin? Er is juridisch toch geen verschil of het nu om vijf of om twintig jaar gaat?

Minister Van Eekelen: Als dat zo zou zijn, kon dat niet. Maar nogmaals, ik kan mij geen regering voorstellen die iets dergelijks ten aanzien van stationering zou concluderen. Ik kan mij ook geen

Kamer voorstellen die daarmee akkoord zou gaan. Ik kan mij dat bij een aantal andere verdragen wel voorstellen, zoals bij de EG. Hoewel ik meen dat de Nederlandse regering meer nog dan de Kamer er destijds nog wel enige problemen mee had.

Mijnheer de Voorzitter! Mijn conclusie is, dat ik de redenering om de Grondwetswijziging op dit punt te verwerpen ten zeerste betreurt. Ik sluit mij ook gaarne aan bij het betoog van collega De Koning aan het adres van de PvdA om hun standpunt nog eens te willen herzien, te meer omdat door een verwerping hun amendement en hetgeen zij wensen niet herleeft en omdat wij op een aantal andere punten met archaïsche teksten blijven zitten. Wat dat betreft zou het splitsingsvoorstel, indien aanvaard met een twee derde meerderheid – wat dus blijkbaar nog te betwijfelen valt – een zekere uitweg bieden. Maar ten aanzien van dit ene punt zou er in ieder geval een onbevredigende situatie blijven bestaan. De situatie ten aanzien van de kruisvluchtwapens is nu heel duidelijk opgelost. Met de heer Engwirda hoop ik ook dat de nulloptie zal worden gerealiseerd op een tijdig moment. Laten wij dan proberen, dit punt niet in de weg te laten staan van een verbetering van de Grondwet op het gebied van de defensie.

□

De heer **De Vries** (PvdA): Voorzitter! Ik heb in eerste termijn laten doorschemeren dat ik zelf zo op het eerste gezicht, pas kennisgenomen hebbend van het voorstel van de heer Wiebenga, daar positief tegenover dacht te kunnen staan. Het is mij inmiddels echter door de woordvoerder van het CDA en door de regering zo krachtig afgeraden, dat ik daarover toch in mijn fractie nog eens van gedachten moet wisselen.

Het blijkt dus dat wat de heer Wiebenga beoogt, namelijk om duidelijk te maken dat een bezwaar dat leeft bij meer dan een derde van deze Kamer toch zichtbaar gemaakt kan worden bij de herziening, door anderen volstrekt niet als een adequaat teken daarvoor wordt aangezien. Men geeft er, zo begrijp ik van de heer Van Eekelen, bijna de voorkeur aan om dan maar het hele wetsontwerp te verwerpen. Kennelijk geeft ook de heer De Kwaadsteniet die weg in overweging als hij zegt:

wij hebben ook meer dan een derde. Ik zou het zeer betreuren. Ik vind dat geen zakelijke opstelling, maar als dat het gevoelen van zulke belangrijke woordvoerders in dit debat is, ben ik altijd bereid om daarover na te denken.

De heer **Wiebenga** (VVD): Voorzitter! De heer De Vries suggereert nu dat ook minister Van Eekelen die kant op zou willen gaan. Mag ik dan nu, voordat ik in tweede termijn het spreekgestoelte bestijg, van minister Van Eekelen voor alle duidelijkheid nog even horen in hoeverre hij het dan oneens zou zijn met hetgeen minister De Koning zojuist namens de regering heeft gezegd? Het begint nu interessant te worden.

Minister **Van Eekelen**: Voorzitter! Daar stel ik prijs op, want de heer De Vries verdraait mijn woorden volstrekt. Er is een tweederde meerderheid nodig om het splitsingsvoorstel te aanvaarden en dat is blijkbaar nog twijfelachtig. In dat geval neem ik aan dat het merendeel van de wijzigingsvoorstellen zal worden aanvaard. In dat geval heb ik een beroep gedaan om ook met dat laatste punt akkoord te gaan en dus niet artikel 100 te laten bestaan met die idiote verwijzing.

De heer **De Vries** (PvdA): Dat heb ik gehoord. U wilt, dat ik mijn bezwaar daartegen ook nog inslik. Dat is echter iets anders dan de mogelijkheid die wordt geopend door de heer Wiebenga, die uit respect voor de opvatting die bij een groot deel van dit huis, meer dan een derde, bestaat, zegt dat hij in ieder geval dat deel de mogelijkheid laat om in dit wetsontwerp duidelijk te maken, dat hij op een voor die groep cruciaal punt van mening is, dat de wetswijziging niet adequaat is. De heer Van Eekelen meent dat die minderheid dat maar moet inslikken. Vindt hij dat dit geen adequate reactie is op het wetsontwerp, dan willen wij er heus nog wel over nadenken of het niet beter is, tegen het hele wetsontwerp te stemmen.

De heer Wiebenga heeft naar mijn smaak — ik heb het zoëven al gezegd en ik ben er de man niet naar, erop terug te komen — wel een praktisch voorstel gedaan. Ik heb in alle lezingen van dit wetsontwerp betoogd, dat ik vind, dat de wijzigingen die in de andere artikelen zijn aangebracht op zich verbeteringen

zijn, geen ingrijpende verbeteringen maar wel verbeteringen.

De heer Engwirda heeft teruggesproken op een discussie die voor de vorige discussie plaatsvond en gezegd, dat er bij de PvdA toen kennelijk nog geen bezwaren waren op dit punt. Ik geloof dat er niets was dat hem zou hebben belet, om ook aan de vorige discussie deel te nemen. Hij was toen lid van dit huis. D66 heeft er toen van afgezien, dat bezwaar naar voren te brengen. Ik heb wel met genoeg geconstateerd, dat hij grondig van de stukken heeft kennis genomen. Hij heeft er ook een aantal zeer adequate opmerkingen over gemaakt.

Wat betreft zijn vraag over Soesterberg zou ik nog het volgende willen aantekenen. Het citaat dat de regering geeft in de memorie van antwoord is een vertekening van wat indertijd is geschied. Indertijd is in de kamer gevraagd, kamerstuk 3714, blz. 3: "Het was de hier aan het woord zijnde leden opgevallen, dat dit verdrag" — lees het verdrag inzake Soesterberg — "geen eenzijdige opzegging kent. Dit betekent, dat het zeer eenzijdig ten voordele van Amerika is opgesteld, daar het verdrag door deze Staat, zolang het NATO-verdrag duurt, gehandhaafd kan blijven. Het verdrag behoeft voor Amerika geen enkele consequentie te hebben, want stuurt het geen troepen dan gebeurt er niets. Wanneer echter van Nederlandse zijde de wens zou opkomen deze troepen niet langer toe te laten, dan zit ons land toch, waar het verdrag slechts met beider instemming opgezegd kan worden, aan de bepalingen van het verdrag vast."

Het antwoord van de regering luidt: "Ten sterkste moet worden ontkend dat deze overeenkomst tot gevolg zou hebben, dat Amerikaanse troepen tegen de wil van de Nederlandse Regering op ons grondgebied zouden kunnen verblijven. Zou de Regering, om welke reden dan ook, het te zijner tijd noodzakelijk achten, dat een bepaalde stationering niet wordt voortgezet, dan zal de Amerikaanse regering deze troepen uit ons land dienen terug te trekken." Er staat dus niet: dan worden wij het wel eens en dan gaan zij wel weg. Neen, dan zal de Amerikaanse regering gevolg dienen te geven aan het verzoek van de Nederlandse regering om haar troepen terug te trekken. "De bedoeling van deze overeenkomst is slechts, dat, indien

in NATO-verband Amerikaanse troepen in ons land worden gelegerd, dit slechts met inachtneming van de onderhavige bepalingen zal geschieden." Het laatste is juist.

Ik vind dit citaat zo helder als glas en heb eigenlijk altijd in de veronderstelling verkeerd, dat dit een onomstootbare en vaststaande interpretatie was van ons soevereiniteitsrecht, namelijk dat vreemde troepen in dit land niet zouden kunnen verblijven als de Nederlandse regering dat niet zou willen en dat men zou dienen te vertrekken als de Nederlandse regering zei: gij hebt te gaan. Dat is kennelijk niet meer zo sedert de discussies die wij hier een aantal jaren geleden hebben gehad.

Mij dunk dat over al deze debatten de schaduw ligt van het kruisraketendebat. Wellicht zou ook de heer Van Eekelen zich althans de intellectuele moeite kunnen getroosten, te proberen het daar even los van te zien. Het is namelijk een tamelijk principieel punt. Als een land vreemde troepen op zijn grondgebied toelaat voor een bepaalde periode — de minister van Defensie gaf zoëven toe dat 25 jaar juridisch geen probleem is maar dat het in de politieke oordeelsvorming, zoals de heer De Kwaadsteniet ook aangaf, natuurlijk wel verschil maakt — maar tot de overtuiging komt, dat met die stationering zijn eigen belang niet meer gediend is, is het juridische standpunt van de regering, dat die troepen hier toch kunnen blijven als wij het met de andere partner niet eens worden. En dat staat ook in alle stukken. Ik betwist dat. Ik vind het ook een onjuiste opvatting, want het zou ertoe leiden dat je in ons land de gewapende macht van een vreemd land zou moeten dulden, al vind je zelf dat die macht zou hebben te gaan.

De heer Van Eekelen wees op een aantal voorbeelden, die ik niet verder geëxploreerd heb. Hij noemde Spanje en Griekenland waarvan kennelijk blijkt dat je in bondgenootschappelijk overleg er zo uitkomt. Er zijn natuurlijk bases over de gehele wereld waar je er niet uitkomt. Ik zal ze hier echter niet noemen. Het beschikken over een vreemde basis, waar je niet vanaf kunt, kan met een verandering van opvatting over wat wenselijk en goed is voor je eigen land, wel degelijk een andere tint krijgen. Naarmate de termijn die vastgelegd wordt langer is, zal dat bezwaar groter kunnen zijn.

De Vries

Het gaat mij hier om het expliciet neerleggen van het recht van de Nederlandse staat om tegen vreemde troepen te zeggen: wij vinden uw aanwezigheid in dit land niet langer gewenst.

De heer Van Eekelen kan met het kabinet van voor de verkiezingen — want ik heb geen verschil beluisterd in zijn opstelling — van mening blijven dat wel degelijk die troepen hier kunnen blijven en dat dit geen wijziging brengt in de gebondenheid van de Nederlandse staat aan een verdrag. De heer Van Eekelen kan dan waarschijnlijk ook onderschrijven dat vreemde troepen die hier gelegerd zijn, waarvan Nederland vindt dat ze hier nog tien jaar moeten blijven, maar waarvan de zendende mogendheid zegt dat ze terug moeten trekken, hier hebben te blijven. Dat vind ik een onzinnige redenering. Ook juridisch is het een onzinnige redenering. Politiek niet, daarbij is vaak zinnig en onzinnig niet uit elkaar te houden. Ik meen dat het voor de Nederlandse staat een slechte zaak is als wij als regel van Nederlands staatsrecht zouden aanvaarden dat in dit land vreemde troepen aanwezig kunnen zijn als de Staten-Generaal en de regering dat niet meer willen, ongeacht de opvatting van een ander land.

Minister Van Eekelen: Dat staat toch nergens.

De heer De Vries (PvdA): Dan hebt u de stukken niet gelezen. Dat lijkt mij een legitieme vraag, ook na uw betoog

Minister Van Eekelen: Wat u als laatste zei, staat nergens. U houdt een a contrario-redenering die nergens staat.

De heer De Vries (PvdA): Ik lees u voor uit de memorie van antwoord. Die was weliswaar van het vorige kabinet, toen u nog geen minister van Defensie was, maar ik lees het u voor. Ik weet niet of u dat allemaal gelezen hebt.

Minister Van Eekelen: Neen, nogmaals: dat staat er niet in. Dat staat nergens.

De heer De Vries (PvdA): Wat staat nergens?

Minister Van Eekelen: Leest u dan die zin voor.

De heer De Vries (PvdA): Wat staat nergens? U beweert dat iets nergens staat.

Minister Van Eekelen: U zei net dat u mij iets had voorgelezen. Volgens mij hebt u beweerd dat er ergens staat dat troepen in Nederland kunnen blijven, als de Nederlandse regering zich daar uitdrukkelijk tegen zou hebben verklaard. Waar staat dat? Niet in het stuk dat u voorlas.

De heer De Vries (PvdA): Ik lees u voor uit de nota naar aanleiding van het eindverslag 19017, nr. 7. Hebt u dat toevallig bij u?

Minister Van Eekelen: Neen, vandaar dat u het gaat voorlezen.

De heer De Vries (PvdA): Ik citeer: "De leden van de PvdA-fractie meenden voorts dat de aard van ons democratisch parlementair systeem met zich mee zou kunnen brengen dat de opvatting over de wenselijkheid van vreemde troepen in ons land zich wijzigt. Wellicht kan zelfs de opvatting rijzen dat zodanige stationering in strijd is met het belang van onze staat. (Ik teken daarbij aan dat daarbij de termijn relatief van belang kan zijn, maar juridisch van geen belang is). Is het, zo vroegen deze leden, de mening van de regering dat het desondanks van de wens van de vreemde mogendheid zou moeten afhangen of die troepen hier zouden kunnen blijven? Wij menen — zo antwoordt de regering — dat wijziging in de opvattingen over de stationering, al dan niet als gevolg van een kabinetswisseling, op zich geen wijziging brengt in de gebondenheid van de Nederlandse Staat aan een verdrag. (Dus dat verdrag blijft gelden; overigens stelden wij ook de omgekeerde casuspositie aan de orde). De leden van de PvdA-fractie wezen vervolgens op de mogelijkheden die een vreemde mogendheid zou hebben, gedurende de looptijd van een stationeringsverdrag zijn troepen uit het stationeringsland terug te trekken. Deze leden meenden dat een vreemde mogendheid zijn troepen te allen tijde moest kunnen terugtrekken. Maar, zo vervolgden de leden van deze fractie, als het de vreemde mogendheid is toegestaan deze troepen terug te trekken, mag het stationeringsland toch zeker ook aan de stationering een einde maken? Wij merken

hierover op — aldus de regering — dat voor de vreemde mogendheid hetzelfde geldt als voor het stationeringsland: van de inhoud van het verdrag (en dus niet van bondgenootschappelijke verwachtingspatronen) zal afhangen of de verplichting tot stationering inhoudt dat de troepen gedurende de gehele looptijd gestationeerd moeten blijven, dan wel tussentijdse terugtrekking is toegestaan. Is dit laatste op grond van het verdrag geoorloofd, dan volgt daaruit echter op zichzelf nog niet, dat voor het stationeringsland de bevoegdheid zou bestaan aan de stationering tussentijds een einde te maken." Het is zo duidelijk als glas!

Voorzitter! De heer De Kwaadsteniet heeft hetzelfde punt besproken. Ik ken zijn opvatting. Ik vind dat zijn benadering, die hij ook in eerste lezing naar voren bracht, namelijk dat je onder bondgenoten daar wel uit moet komen, voor de Grondwet niet goed genoeg is.

Nu is opgemerkt dat wij niet veel opschieten met het laten staan van het huidige art. 100 in de Grondwet. Dat is op zichzelf juist en dat is misschien nog een reden te meer om een stapje terug te doen ten aanzien van het splitsingsvoorstel van collega Wiebenga, hoewel ik, zoals gezegd, geneigd ben er positief tegenover te staan, omdat het goede dat in die wijziging gerealiseerd was, misschien dan toch in de Grondwet terecht kan komen. Ik vind het echter essentieel dat de Grondwet over vreemde troepen een bepaling blijft bevatten. Ik wens minister De Koning toe dat hij er nog eens aan toekomt om veel over de 19e eeuw te lezen: de bepaling van de vorige eeuw sloeg op huurlegers. Die situatie is niet meer relevant. Het enige wat in de huidige situatie ten aanzien van vreemde troepen relevant is — vreemde troepen die altijd, hoe je het ook definieert, de machtsinstrumenten blijven van een andere staat — is dat je in een verdrag termijnen vastlegt. Dit gebeurt alléén maar als de regering dat wil ofwel als de Kamer haar daartoe dwingt door eerst een verdrag te verwerpen en aan te dringen op een nieuwe tekst, een heel onaantrekkelijke casuspositie (de Kamer kan zo'n verdrag niet amenderen), ofwel als wij de regering voorschrijven dat zij ter zake een bepaling in een verdrag opneemt.

Een legitieme vraag is uiteraard: waarom zou je dit nu, voor zo'n verdrag, wél willen voorstellen en

misschien voor andere verdragen niet? Andere verdragen kunnen toch ook heel klemmende verplichtingen voor de Nederlandse Staat met zich brengen? De heer De Kwaadsteniet heeft die vraag in eerste lezing ook al opgeworpen. Ik heb er in eerste termijn over opgemerkt dat het denkbaar is dat men er ooit toe zou willen komen, de regering meer voorschriften te geven over wat zij in verdragen al dan niet heeft op te nemen. Ik vind de tamelijk grote bevoegdheid die de regering op dit punt heeft, bepaald niet iets waarvan de Kamer voor altijd zou moeten uitgaan. Ik verschil daarin kennelijk van mening met de heer Engwirda, die in het algemeen daarin geen bezwaren ziet. Mij dunkt dat het voor de Kamer — ik herinner aan het Eems/Dollard-verdrag — heel verstandig zou kunnen zijn om meer greep te krijgen op de procedures van verdragsluiting, verdragsvorming en -totstandkoming. In elk geval moet naar mijn mening buiten kijf staan dat, voor zover het gaat om vreemde troepen in dit land, een zaak die zo essentieel samenhangt met de zeggenschap over het eigen territorium, de Nederlandse overheid het recht heeft om het geweldsapparaat van een vreemde mogendheid te gebieden dit land te verlaten, een gebod, of een verzoek, vriendelijk geformuleerd, waaraan men gevolg dient te geven. Dat was zo volgens mijn interpretatie tijdens het Soesterberg-verdrag. Dat was niet meer zo in de discussie over het kruisrakettenverdrag. Ik heb voldoende in mijn dossier om dat, desgewenst, nog aan te tonen.

Mijnheer de Voorzitter! Aangezien het hier een essentieel punt van Nederlandse zeggenschap betreft, vind ik dat wij op dit punt de discussie maar moeten voortzetten. Misschien moet dat dan helaas bevorderd worden doordat in de Grondwet een herinneringstekening staat. "Gedenkteken" klinkt inderdaad wat al te mooi. Ik ben ook niet geneigd, er bloemen bij neer te leggen, maar ik zou mij kunnen voorstellen dat in deze Kamer, wellicht vanuit mijn fractie, gepoogd zal worden via een initiatief-voorstel in de toekomst op dit punt nog eens tot een verandering van de Grondwet te komen. Misschien is het mogelijk, daarvoor in een goed onderling gesprek een modaliteit te vinden.

De heer De Koning heeft opgemerkt dat een bepaling als door mij

voorgesteld, wel eens een obstakel zou kunnen zijn voor het sluiten van een verdrag. Dat zou wel eens zo kunnen zijn, maar reeds in eerste termijn heb ik erop gewezen dat, als een vreemde mogendheid van mening zou zijn dat zij hier wél troepen zou moeten houden, ook al zouden de Nederlandse regering en het Nederlandse parlement vinden dat dit niet meer zo zou moeten zijn (de enige omstandigheid die een obstakel kan opleveren), men naar mijn mening zo'n overeenkomst niet zou moeten sluiten. Als een vreemde mogendheid, met wie men een overeenkomst wil sluiten ter zake van stationering van vreemde troepen, het als een bezwaar zou zien om haar troepen terug te trekken als men dat hier nodig vindt, zou je die mogendheid toch liever niet haar troepen naar dit land laten sturen. Ik krijg graag een toelichting op hetgeen de minister hierbij voor ogen had.

Ik heb in interrupties op het betoog van de heer Van Eekelen al duidelijk kunnen maken, dat hij het verkeerd ziet als hij denkt dat dit alleen maar gaat over het kruisrakettenverdrag. Al in de vorige eeuw heeft men het noodzakelijk gevonden om over vreemde troepen een bepaling in de Grondwet op te nemen. Toen onderkende men vreemde troepen kennelijk nog als iets dat onder het gezag stond van een vreemde mogendheid, in welke encadrering dan ook. Dit heeft zo essentieel te maken met de zeggenschap over Nederlands territorium, met wat wij hier gewenst of ongewenst achten, dat men zegt dat daar een voorziening voor moet komen en dat de Staten-Generaal daar bij wet telkens iets over moeten zeggen. Bij de stationering is dat niet het geval. Die wordt geregeld bij verdrag. Als de stationering bij wet zou worden geregeld, zou elke verkiezing tot een meningsvorming over zo'n probleem aanleiding kunnen geven. De regering zal er echter niet voor voelen om latere parlementen en latere kabinetten tot andere opvattingen te laten komen. De heer Van Eekelen kan wel zeggen dat in het kruisrakettenverdrag een termijn van vijf jaar staat en dat je dan inderdaad niet eenzijdig kunt opzeggen, maar als er een termijn van 20 jaar in had gestaan, wat hij onwaarschijnlijk achtte, had je het ook niet eenzijdig kunnen opzeggen. Daarmee geeft hij toch ook een antwoord op de interruptie van de heer Engwirda, namelijk in die zin dat

indertijd niet hetzelfde antwoord had kunnen worden gegeven als de regering gaf toen de vraag over Soesterberg aan de orde was. Daarover ging ons debat. Ik hoop dat ik de heer Van Eekelen, voor zover hij dit niet helemaal had gevolgd, voldoende op de hoogte heb gesteld. Ook als er in de Grondwet een bepaling blijft staan die aan dit meningsverschil herinnert, is dit punt toch van voldoende belang voor de Kamer om te proberen daar in de toekomst uit te komen.

□

De heer **Wiebenga** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor hun beantwoording en niet in het minst ook voor hun bejegening van het voorstel op stuk nr. 8 dat ik de Kamer heb voorgelegd.

Ik heb er geen behoefte aan om inhoudelijk verder in te gaan op de wenselijkheid van het hebben van een bepaling over vreemde troepen in onze Grondwet. In eerste instantie, maar ook daarvoor, bij de eerste lezing, ben ik daarover, wat mijn fractie betreft, duidelijk geweest. Wat dat betreft deel ik het standpunt van de regering, evenals het standpunt van de CDA-fractie dat door de heer De Kwaadsteniet een andermaal naar voren is gebracht.

De heer De Kwaadsteniet heeft zich ook tot mij gericht. Hij heeft zich overigens ook tot de heer De Vries gericht. Hij heeft onder andere gevraagd wat de fractie van de PvdA heeft aan de handhaving van het huidige, in zijn en mijn ogen verouderde artikel 100. Als ik het in eerste instantie niet duidelijk genoeg heb gezegd, wil ik het nu zeggen. Ik ben van mening dat de handhaving van artikel 100 over de vreemde troepen geen zin heeft. Het doet ook niet herleven het amendement dat de heer De Vries bij de eerste lezing heeft ingediend. Als ik alles echter goed op mij laat inwerken, denk ik dat er nog wel een extra dimensie kan zijn. Daar waar wij met de Grondwet bezig zijn, hebben voorgangers van ons, grondwetgevers, uitdrukkelijk gezegd dat wijziging van de Grondwet vereist dat een ruime meerderheid met zulke wijzigingen instemt. Wanneer een minderheid van meer dan één derde van de leden van dit huis of aan de overzijde bezwaar heeft tegen de wijziging van de Grondwet, wordt zij niet gewijzigd. De extra dimensie die

er bij dit debat waarschijnlijk is, is dat de bezwaren van de PvdA-fractie, die mijn fractie inhoudelijk niet deelt, erg diep zitten, om het met deze eenvoudige woorden te zeggen. We delen ze niet, maar ze zitten wel diep. Een van de redenen voor het doen van mijn voorstel is dan ook dat het nu gaat om gemeen overleg, waarbij meerderheden kunnen bekijken in hoeverre zij met minderheden tot zaken kunnen komen. Laat ik het maar gewoon op z'n Hollands zeggen. Natuurlijk, ik begrijp heel goed dat een dergelijk splitsingsvoorstel heel gemakkelijk kan worden afgedaan met: ze gaan door de pomp. Dat is mogelijk, maar ik zou het buitengewoon betreuenswaardig vinden. De heer De Kwaadsteniet heeft dit overigens niet gezegd. Nog niet, hoor ik nu. Ik zou het echter buitengewoon betreuenswaardig vinden, indien dat werd gezegd. Mijn motivering is — ik zeg dit in de richting van de heer De Kwaadsteniet — dat wij respect moeten kunnen opbrengen voor de kennelijk zeer diep wortelende gevoelens ten aanzien van de bepaling ter zake van vreemde troepen. Dat is een soort gedenkteken, dat ik op zich zelf niet nodig vind. Deze diep wortelende gevoelens kunnen zich overigens de volgende keer voordoen bij de fractie van de heer De Kwaadsteniet en de zijnen. Zij kunnen zich ook wel eens bij ons voordoen, hoewel ik besef dat wij voorlopig niet eenderde van dit huis uit zullen maken! Niettemin zou ik ook dan respect van de andere fracties op prijs stellen.

Wat beoog ik nog meer met dit voorstel? Wij zijn zo langzamerhand al tientallen jaren bezig met het vernieuwen van onze Grondwet. De fractie van het CDA, de fractie van de VVD, alle andere fracties en de regering voorop hebben altijd gezegd dat wij zouden proberen, in gemeen overleg onze negentiende-eeuwse Grondwet — dat is overigens de Grondwet van Thorbecke en in die zin mag zij gehandhaafd worden — naar de twintigste eeuw te tillen, ook op het punt van de defensiebepalingen. Ministers van verschillende komaf hebben daaraan enorm grote bijdragen geleverd. Ik zal geen geestverwanten van mij, zoals de heer Wiegel en de heer Geertsema, noemen. Ik noem in het bijzonder een geestverwant van de heer De Kwaadsteniet. Deze geestverwant, de toenmalige minister De Gaaij Fortman, heeft een grote rol

gespeeld bij de vernieuwing van de Grondwet. Zo zijn er diversen te noemen. Ik ben ervan overtuigd dat de heer De Kwaadsteniet en zijn fractie doortrokken zijn van de wens om tot een nieuwe Grondwet te komen en dat zij in principe ook doortrokken zijn van de wens om de defensiebepalingen te vernieuwen. Welnu, als mijn voorstel wordt aanvaard, dan betekent het dat er vijf oude, negentiende-eeuwse bepalingen verdwijnen en dat er één negentiende-eeuwse bepaling blijft staan. Ik vind het niet nodig en ik vind het niet fraai — een ander kan het overigens wel fraai vinden — maar wij bereiken op deze manier wel dat onze defensie zal zijn gebaseerd op een moderne constitutionele grondslag. Ik zou het bijzonder betreuenswaardig vinden als zich na afloop van dit debat en volgende week bij de stemming de casuspositie zou voordoen dat het voorstel van ondergetekende om tot splitsing van het regeringsvoorstel over te gaan, weliswaar met een gewone meerderheid wordt aanvaard, doch net geen tweederde meerderheid haalt. Vervolgens komt dan het regeringsvoorstel aan de orde, dat ook net geen tweederde meerderheid haalt, maar dan omdat een andere fractie tegen het voorstel stemt. Dan zeg ik evenals de heer De Kwaadsteniet in de richting van de heer De Vries: non tali auxilio. Ik deel het beroep dat de heer De Kwaadsteniet op de heer De Vries heeft gedaan. Maar vervolgens zeg ik net als Caesar — toen diens uur geslagen had — tegen de heer De Kwaadsteniet: et tu, Brute?

□

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ook mijnerzijds dank aan beide bewindslieden voor hun bondige beantwoording. Mede in verband met de bijdrage die de heer Wiebenga zojuist leverde, kom ik nog even terug op het karakter van het splitsingsvoorstel. Naar mijn indruk is het de eerste keer dat eventueel gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheid tot splitsing, die artikel 137 sinds een aantal jaren biedt. Tegen deze achtergrond vond ik dat vooral de minister van Binnenlandse Zaken wat erg snel instemming betuigde met deze "reddingsplank". Ik kan dit begrijpen; hij zal gedacht hebben dat hij liever 90% binnenhaalt dan 0%. Wegens de betekenis

van deze mogelijkheid wil ik er toch een paar vragen over stellen.

Waarom is de splitsingsmogelijkheid indertijd in de Grondwet opgenomen? Ik vermoed dat toen vooral voor ogen heeft gestaan dat in een of beide kamers van de Staten-Generaal een belangrijke minderheid kan bestaan die tegen een onderdeel van een wetsvoorstel inhoudelijke bezwaren heeft die zo zwaar zijn dat zij bij het niet tegemoetkomen aan deze bezwaren ertoe genooddaakt is, tegen het gehele voorstel te stemmen, waardoor de tweederde meerderheid niet wordt gehaald. Nu heeft echter ook de betrokken fractie geen bezwaar tegen de inhoud van het voorstel; ook zij vindt dat het er allemaal uit moet en dat de nieuwe tekst op zich zelf goed is. Deze fractie had echter graag iets meer gehad en graag iets aan de Grondwet toegevoegd in plaats van het artikel dat nu verdwijnt.

Als je hiervoor het instrument van de splitsing gebruikt, vraag ik mij af of je niet komt in de buurt van détournement de pouvoir, als ik deze term mag gebruiken in het kader van de wetgeving. Deze vraag stel ik vooral aan de minister van Binnenlandse Zaken tegen de achtergrond van de bedoeling die men indertijd met de splitsingsmogelijkheid had.

Er komt een tweede factor bij. Het tweede voorstel houdt met allerlei woorden eromheen niet meer in dan dat artikel 100 vervalt. Dit voorstel wordt eventueel verworpen, als het gesplitst in stemming komt. Hiermee zijn wij er echter niet, want zo komt een gedenkteken tot stand en niemand heeft er belang bij, dit lang in stand te houden. De vraag is dan wat wij verder met artikel 100 moeten doen. Komt er binnen afzienbare tijd wellicht een nieuw voorstel, inhoudende dat artikel 100 vervalt? Je kunt je afvragen of dit juist is. Ne bis in idem, kun je dan stellen in het kader van de wetgeving. Ik denk dat het niet zomaar kan.

Het alternatief is wellicht dat er een ander voorstel komt. De heer De Vries zinspeelde er al op om in overleg met de desbetreffende fracties na te gaan of alsnog een voorstel tot wijziging van artikel 100 kan worden geformuleerd. Is zo niet langs de omweg van de splitsing een dwangpositie gecreëerd om datgene in een voorstel op te nemen wat een meerderheid niet gewild heeft? De eis van de tweederde meerderheid is naar mijn gevoel vooral bedoeld

geweest om te voorkomen dat wijzigingen waartegen een belangrijke minderheid bezwaar heeft, al te gemakkelijk in de Grondwet worden aangebracht. Nu kan echter de situatie ontstaan dat een wijziging tot stand komt waarvoor een meerderheid eigenlijk niet voelde, maar die nodig is om een minderheid op een ander punt mee te krijgen.

Deze vragen lijken mij relevant voor de beoordeling van de vraag of op deze manier gebruik kan worden gemaakt van het splitsingsvoorstel. Ik zeg in dit stadium niet neen; ik zie de voordelen wel. Ik meen echter dat wij niet al te gemakkelijk een conclusie mogen trekken. Daarom stel ik deze vragen.

□

De heer **Engwirda** (D66): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank beide ministers voor hun antwoorden. Ik dank ook mijn collega De Vries voor de complimenten die hij aan mij heeft gegeven voor het grondige bestuderen van de stukken. Het is mogelijk dat ik het verkeerd heb, maar ik proefde hierin een beetje het verwijt dat de fractie van D66 niet heeft meegedaan aan de discussie in eerste lezing.

De heer **De Vries** (PvdA): Het was alleen een constatering.

De heer **Engwirda** (D66): Voor zover ik het uit zijn woorden had moeten beluisteren, verwijs ik de heer De Vries graag naar de Handelingen van 1980, toen ongeveer dezelfde wetsvoorstellen tot wijziging van de Grondwet aanhangig waren. Mijn oud-collega Brinkhorst heeft hierin zeer stevig zijn tanden gezet, zelfs met een amendement dat door de Kamer is aangenomen. Aangezien de voorstellen in 1985 precies dezelfde waren als die in 1980, was er niet veel reden om aan de discussie toen deel te nemen. Dit geldt te meer, nu ik van alle kanten hoor dat wat nu gezegd wordt, min of meer hetzelfde is als de vorige keer. Ook wat dit betreft, moeten wij misschien het "ne bis in idem" toepassen.

Voorzitter! Ik neem nu wel deel aan de discussie. Slechts op het volgende punt wil ik nog terugkomen. Met de heer De Vries houd ik een onbevredigend gevoel over van interpretaties die door de regering — met name door minister Van Eekelen

— zijn gegeven. Enerzijds gaat het om de interpretatie van de mogelijkheid van het voortzetten van stationering van Amerikaanse troepen tegen de wil van de Nederlandse regering in het geval van het kruisrakettenverdrag. Eenzijdige opzegging kan niet in de eerste vijf jaar, volgens de minister. Anderzijds gaat het om de interpretatie van de formulering in de memorie van antwoord van de overeenkomst van 1954 tot stationering van Amerikaanse troepen in Soesterberg. Daar kan dat kennelijk wel. Ik blijf met een probleem van interpretatie zitten. Dat is wellicht nu theoretisch. Toch lijkt het mij goed dat dit probleem wordt opgelost. Ik wil de ministers nog enkele vragen ter verduidelijking stellen.

Allereerst ga ik in op de zin die ook al door de heer De Vries is genoemd: wanneer de regering om welke reden dan ook het te zijner tijd noodzakelijk acht dat een bepaalde stationering niet wordt voortgezet, dient de Amerikaanse regering die troepen uit ons land terug te trekken. De minister heeft gezegd dat dit juist is. Dat is nog steeds het geval. Naar mijn gevoelen is dit absoluut tegenstrijdig met artikel 6 van de overeenkomst waarin wordt gesteld dat eenzijdige opzegging niet aan de orde is. Opzegging kan pas wanneer het NAVO-verdrag afloopt of wanneer er sprake is van wederzijdse instemming. Mijn theoretische, maar interessante vraag aan de minister is: welke toestand ontstaat er als de Nederlandse regering morgen zegt dat het geen prijs stelt op voortzetting van de stationering van Amerikaanse troepen in Soesterberg? Betekent dat niet de facto een eenzijdige opzegging van het verdrag? Zo ja, is dat niet in strijd met artikel 6 van de overeenkomst waarin wordt bepaald dat eenzijdige opzegging niet kan? Dat moet gebeuren met wederzijdse instemming of als de looptijd van het verdrag voorbij is. Ik zou het op prijs stellen als hierover duidelijkheid werd verschaft. In de stukken wordt het argument gebruikt dat de regering er destijds van uitging dat de aanwezigheid van Amerikaanse troepen in bondgenootschappelijk verband slechts mogelijk is wanneer beide partijen ermee instemmen. Dat argument kan natuurlijk ook worden toegepast op de eerste vijf jaar van het kruisrakettenverdrag. De minister

zei echter dat eenzijdige opzegging daarbij niet aan de orde is.

Minister **Van Eekelen**: Daar ben ik het niet mee eens. In het verdrag inzake de kruisvluchtwapens is heel nadrukkelijk bepaald dat het niet eenzijdig kan worden opgezegd. Ik zal dadelijk een reactie geven op de opmerking over Soesterberg. Het laatste gedeelte van de redenering van de heer Engwirda klopt niet.

De heer **Engwirda** (D66): Voorzitter! Ik zie geen enkel verschil tussen het kruisrakettenverdrag, waarin wordt gesteld dat de eerste vijf jaar eenzijdige opzegging niet aan de orde is, en de overeenkomst tot stationering van Amerikaanse troepen in Soesterberg, waarin ook wordt gesteld dat eenzijdige opzegging niet aan de orde is. Ook in het laatste geval is gesteld dat opzegging slechts mogelijk is na afloop van het NAVO-verdrag of na wederzijdse instemming. Ik vind dat deze zaken volkomen parallel lopen. Ik verneem graag enige opheldering van de regering!

□

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb met belangstelling geluisterd naar hetgeen minister Van Eekelen gezegd heeft. Minister De Koning heeft — hoe moet je dat noemen? — zeer kort geantwoord. Hij was zeer gelukkig met de gedachten van de heer Wiebenga. Dat heeft mij wat verbaasd. Tegen mijn benadering van het splitsingsvoorstel heeft hij niets ingebracht. De minister constateerde bij de Partij van de Arbeid grote bezwaren tegen het voor ons liggende wetsvoorstel. Welnu, next best, zegt de minister dan simpel. Ik ben zeer benieuwd hoe vaak deze minister dat ook bij andere onderwerpen naar voren zal brengen.

De heer De Vries bleek eerst positief te staan tegenover het ingediende voorstel van de heer Wiebenga. Hij zei in tweede termijn echter dat hij daarover nog eens zal nadenken. Dat lijkt mij niet onverstandig. Ik meen te begrijpen dat de heer De Vries tegen mij zei dat ik voor een niet zakelijke opstelling heb gekozen. Ik heb juist geprobeerd daarvoor wel te kiezen, al was dat alleen maar uit respect voor de heer De Vries. Ik kan niet ontdekken waarom zijn benadering zakelijk is. Ik

heb geprobeerd dat aan te tonen. Ik heb duidelijk naar voren gebracht dat ik alle begrip kon opbrengen voor het zakelijke amendement dat hij destijds indiende. Ik kan, nogmaals, niets zakelijks ontdekken in het verwerpen van dit wetsvoorstel waardoor artikel 100 gehandhaafd blijft. Wat is zijn concrete doel? Dat is mij volstrekt onduidelijk gebleven. Wat wil hij nu zakelijk bereiken als artikel 100 gehandhaafd blijft. Zijn betoog draagt naar mijn mening niet bij tot zakelijke overwegingen voor verwerping van het grondwetsvoorstel en voor handhaving in dat geval van artikel 100.

De heer **De Vries** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik kan mij vergissen maar het is toch niet ongebruikelijk in deze Kamer dat een wetsontwerp verworpen wordt als een fractie meent dat men niet in voldoende mate met haar wensen rekening heeft gehouden. Dat komt nogal eens voor als een amendement is ingediend waarmee men poogt een wetsontwerp acceptabel te maken. Lukt dat niet dan wijs je dat af.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Dat kan inderdaad wel eens voorkomen. Ik sluit dat ook helemaal niet uit. Dat zal in de praktijk zo nu en dan best gebeuren. De zaak is nu, dat wij bezig zijn met een tweede lezing van een grondwetsherziening waarbij er geen mogelijkheid is tot indiening van een reële amendement. Destijds was de indiening van uw amendement een reële poging, of ik daar nu voor of tegen was, dat maakt niets uit. Ik vind dat een zakelijke benadering van de problematiek. Daarmee wilde de heer De Vries concreet iets bereiken. Met zijn huidige overwegingen bereikt bij zakelijk niets. Ik vind dit, nogmaals, geen zakelijke benadering van de problematiek.

De heer **De Vries** (PvdA): De vorige keer hebben wij, omdat het amendement verworpen werd, ook tegen het wetsontwerp gestemd. Daar bereikten wij ook helemaal niets mee, want dat ging naar de Eerste Kamer en kwam weer terug. Als wij nu nog dezelfde bezwaren tegen dit wetsontwerp zouden hebben als indertijd, waarom zouden wij nu dan niet tegen stemmen?

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik zeg niet dat ik van u bij voorbaat verlang, dat u nu wel voor stemt. Ik

signaleer wel met u, dat u er de vorige keer tegen heeft gestemd. Ik heb dat ook met nadruk en niet zonder reden hier naar voren gebracht. Maar het is dus de vraag, of je dat in tweede lezing waarbij je met elkaar in een andere situatie zit, moet handhaven als je verder zakelijk niets bereikt. Dat is een vraag die ik mag stellen, ook al bent u het niet met mij eens. U mag dat van mij minstens een zakelijke benadering vinden, ook al bent u het er niet mee eens.

De heer **De Vries** heeft zelf ook duidelijk onderstreept, dat je er met nr. 100 niet uit komt. Hij heeft gezegd: niettemin vind ik een bepaling over vreemde troepen wenselijk. Ik heb de neiging om te zeggen: dat kan alleen bij een volgende herziening van de Grondwet, al dan niet op initiatief van de regering of van de zijde van het parlement. Dat zou heel zinnig kunnen zijn. Ik zou het ook zakelijk vinden als dat wordt overwogen.

De heer **De Vries** bracht naar voren, dat het misschien zinnig is als regering en parlement wat voorschriften hebben van wat de regering nu wel en niet in verdragen moet opnemen. Ik vind dat een zinnige opmerking. Het kan verstandig zijn, daarover in de komende tijd afspraken te maken. Maar moet dat allemaal precies in de Grondwet staan? Ik denk dat dit veel te ver zou reiken. Je moet dat gewoon in de politiek op de een of andere manier invullen.

Juridisch gezien, is er niet veel verschil tussen 50 jaar en 20 jaar, zo is gesteld, net zo min als tussen 5 jaar en 2 jaar, zo voeg ik eraan toe. Ik kom dus op de in het amendement van de heer De Vries genoemde 2 jaar. Dat levert natuurlijk eveneens op een gegeven moment problemen op. De tijdsduur is korter, maar hierbij gaat net als bij de 50 en 20 jaar de vergelijking op tussen 5 en 2 jaar. Ook met 2 jaar bouw je in principe een tijdsduur in, zij het een beperktere.

De heer **De Vries** (PvdA): Dat is niet de looptijd van het verdrag. Je gaat er namelijk van uit dat de looptijd langer is, anders heb je die bepaling helemaal niet nodig. De keuze heb ik vorige keer gemotiveerd. Stel dat wij er in bondgenootschappelijk verband niet uit komen, wat de meest interessante casuspositie is. Wij kunnen het niet eens worden. Wij

zitten nog vast aan een verdrag met een lange looptijd en wij vinden dat niet goed. Wij willen er dus van af. Dan kun je natuurlijk zeggen: nu moeten die troepen direct verdwijnen. Of je kunt zeggen: wij zijn indertijd willens en wetens een overeenkomst aangegaan en dus moeten wij nu met degene met wie wij indertijd geaccordeerd hebben zorgen dat er een fatsoenlijke periode is waarin wij die overeenkomst tot een einde brengen. Ik had ook kunnen kiezen voor 1 jaar. Maar ik vind 2 jaar voor iets tamelijk omvangrijks als stationering van troepen een redelijke termijn. In ieder geval lijkt die mij redelijker dan een termijn van 1 jaar. Het heeft in ieder geval oog voor de belangen van een stationerend land. Er was indertijd met mij best over te spreken geweest, of dat korter had moeten of langer. Maar mij leek 2 jaar een redelijke periode voor iemand met wie je in vrije wil tevoren een afspraak hebt gemaakt, dat het nog veel langer zou duren. Ik weet niet, of u dat onredelijk vindt.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik vind u in het algemeen niet onredelijk. Dat woord zou ik in ieder geval niet kiezen. Maar ik kan er niet zo goed mee uit de weg in het kader van het onderwerp dat wij vanavond behandelen. U maakt nu een aantal kanttekeningen bij die termijn. Wij hebben het hier gehad over de 50 en de 20 jaar. Ik voeg er nu de 5 en de 2 jaar aan toe. De tekst van het amendement luidt dat een verdrag wordt gesloten onder de voorwaarde dat het met inachtneming van een termijn van twee jaar kan worden beëindigd. Daar speelt die termijn dus ook een rol bij. Ik wil gewoon onderstrepen dat dit ook daarin zit.

De heer **De Vries** (PvdA): Als je zegt dat het verdrag de overeenkomst regeert — wij zijn het hier juridisch over eens — dan moet je in dat verdrag ook vastleggen onder welke voorwaarden je tot een eenzijdige beëindiging kunt komen, als het althans voor het land niet vanzelf spreekt dat dit altijd kan.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Dat is dan toch een zaak die je in het verdrag moet regelen. Dat staat weer niet in de Grondwet.

De heer **De Vries** (PvdA): Het wordt

De Kwaadsteniet

niet in het verdrag geregeld, als je het niet voorschrijft.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Als wij op een gegeven moment willen dat er in bepaalde verdragen door de regering voldoende goede bepalingen worden opgenomen, dan moeten wij dat hier uitspreken. De regering heeft zich dan daaraan te houden bij het opstellen van verdragen.

De heer **De Vries** (PvdA): Die uitspraak heb ik nooit van u gehoord. Integendeel, ik heb net gerefereerd aan opmerkingen in het kader van het kruisrakettenverdrag. Uw fractievoorzitter heeft toen ten aanschouwe van het hele Nederlandse volk gezegd dat 20 of 25 jaar normaal zou zijn.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Als ik hier praat, dan heb ik het over concrete zaken die in meerderheid door de Kamer moeten worden uitgesproken. Dat zijn uiteraard politieke beslissingen. Dat behoeft ik de heer De Vries toch niet uit te leggen. Het gaat niet om zijn of mijn persoonlijke opvatting. Het gaat om de meerderheidsuitspraak die op een gegeven moment in dit huis wordt gedaan. Wanneer wij vinden dat in verdragen onvoldoende goede bepalingen worden opgenomen, dan moeten wij ons met elkaar daarop bezinnen en dan moet de meerderheid van de Kamer uitspreken dat in het vervolg bepaalde dingen in bepaalde verdragen moeten staan. Daar heb ik mijn fractievoorzitter of die van de heer De Vries niet voor nodig. Dat hangt af van een meerderheid in deze Kamer.

De heer **De Vries** (PvdA): Dat is juist. De heer De Kwaadsteniet ziet echter één punt over het hoofd.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik denk het niet.

De heer **De Vries** (PvdA): Misschien mag ik proberen aan te tonen dat dit toch het geval is. Het is niet het probleem dat de Kamer een verdrag sluit. De Kamer zal namelijk in meerderheid voor iets stemmen. Het is niet interessant of het daarbij om een periode van vijf, tien, vijftien of vijftig jaar gaat. De Kamer is er namelijk in gemoede en in verstand van overtuigd dat dit een goede zaak is. De regering is dat ook. Als het

echter om een lange termijn zou gaan, er een andere situatie zou ontstaan en de Nederlandse regering en het dan zittende parlement na een aantal jaren tot de ontdekking komen dat het geen goede zaak meer is en dat het tegen het staatsbelang is, dan is het de vraag hoe je van zo'n overeenkomst afkomt als je partner niet wil meewerken. Daar praten wij over.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik dacht dat wij dat debat al uitvoerig hadden gevoerd in eerste termijn. Ik heb daar niets nieuws aan toe te voegen.

De heer **De Vries** (PvdA): Dat is jammer!

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik vond het eigenlijk voldoende. Daarom weet ik niet meer. Ik doe echter wel mijn best.

Voorzitter! Ik meen dat er geen enkele reden is om nr. 100 te handhaven. Het helpt in ieder geval niet bij verdragen. Ik doe dus een beroep op allen om er gezamenlijk voor te besluiten om nr. 100 niet te handhaven.

De heer **Wiebenga** heeft naar voren gebracht dat je respect moet hebben voor diepzittende gevoelens. Ik ben dat volstrekt met hem eens. Ik heb in mijn eerste termijn geprobeerd om de discussie op respectvolle wijze te voeren. Ik ben niettemin verplicht om zakelijk afwegingen te maken. Deze leiden tot de benaderingswijze, zoals ik die hier naar voren heb gebracht.

Ik wacht met belangstelling af wat deze minister van Binnenlandse Zaken te zeggen heeft over het splitsingsrecht. Ik wil er naar aanleiding van hetgeen de heer Schutte heeft opgemerkt, alleen aan herinneren dat er in de debatten toen, zeker wat de tweede lezing betreft, aangedrongen is op terughoudendheid ten aanzien van het uitoefenen van het splitsingsrecht.

De heer **De Vries** (PvdA): Zou de heer De Kwaadsteniet het begrijpelijker vinden, als de Partij van de Arbeid niet op het splitsingsvoorstel van de heer Wiebenga zou ingaan en zou zeggen dat zij vanwege het bezwaar tegen een tekort in het wetsvoorstel ook de bepalingen waartegen zij geen bezwaar heeft, zou verwerpen? Of vindt hij het in vergelijking toch redelijker dat men opneemt waarte-

gen men geen bezwaar heeft, maar dat het tekort dan zichtbaar in de wetgeving achtergelaten wordt? Wat is de afweging van de heer De Kwaadsteniet?

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijn afweging is tot dusverre geweest dat ik er wellicht wel oren naar zou hebben als ik ervan overtuigd was dat het om een zakelijke betekenis ging. Dat is in het gehele debat van vanavond niet voor het voetlicht gekomen. Daarom ligt het naar mijn mening niet voor de hand om dat dan maar te doen. Dat is mijn afweging tot dusverre.

De heer **De Vries** (PvdA): Het is dus uw afweging dat de Kamer daaraan niet moet beginnen. De CDA-fractie, meer dan een derde in deze zaal, vindt dat het het gehele ontwerp is of niets.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik heb in mijn betogen in eerste en tweede termijn een wat andere benaderingswijze gehad. Ik zal ter afronding van mijn betoog in tweede termijn herhalen wat ik in eerste termijn heb gezegd. Ik ga ervan uit dat de debatten hier over de Grondwet, troepen en wapens niet vergeten zullen worden. Wat dat betreft, zijn al regelmatig gedenktens opgericht. Ik ga ook uit van de serieusheid over en weer van nog voortdurende overwegingen die wij nog kunnen plegen in de uren voor de stemming. Ik behoeft er toch niet van uit te gaan dat wij dit debat uitsluitend voeren op basis van een volstrekt vaststaande mening van de zijde van de PvdA. Zo heeft de heer De Vries zich trouwens ook niet uitgelaten.

De heer **Wiebenga** (VVD): Ik wil even ingaan op de opmerking van de heer De Kwaadsteniet dat bij de toenmalige discussies onder andere in dit huis ervan uitgegaan is dat het gebruik van het splitsingsrecht in tweede lezing terughoudend dient te geschieden. Het zal u niet verbazen, Voorzitter, dat ik de Handelingen uit die tijd en de stukken daaromtrent heb doorgenomen voordat ik mijn voorstel aan de Kamer wilde voorleggen. Ik wijs de heer De Kwaadsteniet op het feit dat het toenmalig amendement-Van Mierlo/Franssen op stuk nr. 14 bij het desbetreffende wetsvoorstel, een enge interpretatie beoogde te geven

in aanvulling op de tekst. Het ging daarbij om een enge toepassing van het splitsingsrecht in tweede lezing. Dit amendement is toen verworpen. Hetgeen inhoudt dat de enge interpretatie althans niet wettelijk is vastgelegd en door de verwerping van onder andere de CDA-fractie is geconcludeerd dat splitsing in tweede lezing te allen tijde mogelijk zou zijn. De beperking die uit de discussies te halen valt, heeft onder andere mijn voorgangster in de fractie, mevrouw Kappeyne van de Coppello, op bladzijde 69 van de desbetreffende Handelingen aangediend, namelijk dat wij niet in inartikelen moeten gaan harken, dus bij voorbeeld lid 2 van artikel x uitsplitsen. Dat moet natuurlijk niet en dat beoog ik ook niet met mijn voorstel. Ik beoog met mijn voorstel een artikel dat iets anders regelt dan de andere artikelen te splitsen. Mijn voorstel is geheel in overeenstemming met de interpretatie van de toenmalige grondwetgever, althans van dit huis en van de fractie van de heer De Kwaadsteniet.

De heer De Kwaadsteniet is van mening dat dit artikel eng geïnterpreteerd moet worden. Ik wil hem in dit verband wijzen op het boek *De Nederlandse Grondwet* van de heer Kortman en wel op bladzijde 349. Kortman zegt dat het er juist om gaat om stranding van complexen van voorstellen, zoals dit, dus een voorstel met verschillende artikelen, tegen te gaan. Hij behoeft daarop nu niet te reageren, maar wil hij daarover nog eens in fractieverband nadenken.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik wil er wel op reageren, omdat ik de opmerking gemaakt heb naar aanleiding van het nalezen van hetgeen destijds over de zaak van het splitsingsrecht naar voren is gebracht, onder andere door na te lezen wat de heer Kortman erover geschreven heeft.

Minister **De Koning**: Mijnheer de Voorzitter! De heer De Kwaadsteniet heeft met een ondertoon van een licht verwijt, geconstateerd dat ik de "next best"-positie van het splitsingsvoorstel wellicht wat al te gemakkelijk heb aanvaard. Als ik het goed onthouden heb, heeft de heer Scheps destijds in deze Kamer gezegd: in de politiek ligt de keuze

veelal tussen beroerd en allerberoerdst. Daarbij vergeleken is de keuze tussen "best" en "next best" natuurlijk een tamelijk comfortabele positie. Maar ik ben het met de heer De Kwaadsteniet eens, "best" is beter.

Verder heeft de heer De Kwaadsteniet zich afgevraagd of er ook een reden voor splitsing is. Wat schieten wij daar in feite mee op? Wij schieten er wel degelijk wat mee op. Niet alleen artikel 100, maar ook de andere artikelen zijn verouderd. Hoe meer wij daarvan kunnen vervangen, hoe beter het is. Alles vervangen, althans in dit voorstel, ware zeker het beste. Over de modernisering van oude grondwetsbepalingen bestaat consensus in deze Kamer. Dus die doelstelling delen wij met elkaar. De heer De Vries heeft echter grote bezwaren tegen het wijzigen van een artikel, gelet op een bepaalde discussie die hij in het verleden daarover heeft gevoerd en die nu in hoofdlijnen is herhaald. Wat wij ermee opschieten is, dat er een betere verwoording komt van de doelstellingen van de krijgsmacht. Daarnaast is er de vermelding van verplichtingen die door de wetgever in verband met de civiele verdediging kunnen worden opgelegd.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Dat is natuurlijk best aardig. Dat verhaal kan ik zelf ook wel bedenken. Het ging mij erom wat wij ermee opschieten wat betreft artikel 100.

Minister **De Koning**: Ik twijfel er niet aan dat u het had kunnen bedenken, maar het viel mij op dat u het niet heeft bedacht.

De heer Schutte heeft gevraagd of het splitsingsmodel wel om deze, nu bedoelde reden is opgenomen. Ik wil dat graag volmondig bevestigen. Het splitsingsvoorstel heeft de bedoeling om in een situatie als deze te kunnen redden wat er te redden valt. In 1983 is de mogelijkheid van splitsing van een grondwetsvoorstel in tweede lezing in de Grondwet opgenomen om te kunnen voorkomen dat een voorstel in zijn geheel zal worden verworpen als er slechts bezwaren zijn die op een onderdeel betrekking hebben. Dat is exact wat thans aan de orde is. De vraag wat er thans gebeurt met het gehandhaafde artikel 100 is op het ogenblik niet aan de orde. Ik denk dat van de regering voorlopig geen voorstellen te verwachten zijn om dat artikel 100

alsnog te schrappen c.q. te wijzigen, want dan krijgen wij een herhaling van zetten. Dan weet ik van tevoren welke bezwaren de heer De Vries namens zijn fractie naar voren zal brengen. De mogelijkheid is er natuurlijk dat de heer De Vries met een initiatief-voorstel tot wijziging van artikel 100 komt. Dat recht heeft hij volstrekt. Alleen zijn de vooruitzichten van de behandeling van een dergelijk voorstel tamelijk somber.

De heer **Schutte** (GPV): Ook dit antwoord had ik op zichzelf kunnen bedenken, om de heer De Kwaadsteniet te citeren. U geeft in wezen geen reactie op mijn bezwaar. Het gaat erom dat er op dit punt slechts twee mogelijkheden zijn: er komt een identiek voorstel — dat lijkt mij niet juist, zeker de eerste tijd niet — of er komt een gewijzigd voorstel.

Minister **De Koning**: Of er komt niets. Dat is de derde mogelijkheid.

De heer **Schutte** (GPV): Goed, dan blijft dus het bezwaar bestaan dat er een bepaling is die wij niet willen.

Minister **De Koning**: Vandaar dat het de "next best"-oplossing is.

De heer **Schutte** (GPV): Dan kan de situatie ontstaan waarin je als wetgever min of meer in een dwangpositie komt te verkeren, in die zin dat je denkt: dat onding moet toch ook een keer weg, dus laten wij maar min of meer tegen heug en meug met een voorstel komen; een voorstel dat het in een open situatie niet zou hebben gehaald.

Minister **De Koning**: Tot het onmogelijke is niemand gehouden, ook niet de wetgever.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Het lijkt mij betrekkelijk voorbarig om te zeggen dat een dergelijk initiatiefvoorstel volstrekt kansloos is. Dat hangt van de inhoud van dat voorstel af, en dat kent u niet.

Minister **De Koning**: Dat is juist. Ik had een vermoeden, maar dat trek ik bij dezen in.

Minister **Van Eekelen**: Mijnheer de Voorzitter! Wat mij betreft geloof ik dat ik vooral antwoord moet geven op de vraag van de heer Engwirda

wat het verschil is tussen het Soesterberg-verdrag en het kruisrakettenverdrag. Die verdragen zijn gedeeltelijk gelijk en gedeeltelijk verschillend. Zij zijn in zoverre verschillend, dat het kruisvluchtwapenverdrag heel uitdrukkelijk na vijf jaar de mogelijkheid van eenzijdige opzegging in zich bergt. Doordat die clause van opzegging na vijf jaar daarin is opgenomen, betekent dat dat de periode daarvoor toch wel van een wat ander gehalte is, zij het dat juridisch dezelfde clause geldt van de mogelijkheid van opzegging of beëindiging in wederzijds overleg als voor dat praktisch voor onbepaalde termijn lopende Soesterberg-verdrag. Ik vind dus dat er toch wel een verschil is, hoewel de heer De Vries gelijk heeft dat juridisch dezelfde formuleringen worden gehanteerd.

Dan ga ik nu nog even in op het Soesterberg-verdrag. Wat betekent dat in feite? Ik meen dat de formulering van 1954 in politieke zin wel degelijk gecontinueerd en gehandhaafd kan worden. Die troepen zijn namelijk hier in een bondgenootschap voor onze gezamenlijke verdediging. Als wij op een gegeven moment tot de conclusie komen dat die troepen niet langer in Nederland moeten blijven — dan herhaal ik wat ik tegen de heer De Vries heb gezegd — dan is er wat aan de hand in dat bondgenootschap en ons oordeel over dat bondgenootschap is dan aanzienlijk anders dan het was in 1954 toen wij de vliegtuigen op Soesterberg verwelkomden als een belangrijke bijdrage aan onze veiligheid. Er is dan ook wat veranderd in relatie tot het kruisvluchtwapenverdrag toen wij dat ook mede noodzakelijk achtten voor de bondgenootschappelijke verdediging. Er is dan dus inderdaad een fundamentele verandering ingetreden. Ik kan mij dan ook eigenlijk niet voorstellen dat die vliegtuigen en Amerikaanse troepen in zo'n situatie blijven.

Ik citeer dan nog even de passage uit de nota aanleiding van het verslag behorende bij stuk nr. 19554 (R1308). Er is mij ook het een en ander voorgelezen, maar dit heb ik dan wel bij mij. Halverwege op bladzijde 2 staat heel uitdrukkelijk:

"Hierbij wijzen wij erop, dat thans in Nederland aanwezige buitenlandse strijdkrachten hier zijn gestationeerd in bondgenootschappelijk verband. Juist waar stationering in bondgenootschappelijk verband plaatsvindt,

zal deze in het algemeen ook geen problemen opleveren. In deze bondgenootschappelijke conceptie ... — en daar gaat het om — "... is er geen ruimte voor de aanwezigheid van buitenlandse eenheden tegen de zin van het ontvangende land. Evenmin is er ruimte voor het afdwingen van een blijvende aanwezigheid van buitenlandse strijdkrachten in het ontvangende land."

Dat is dan de andere kant van de medaille. Ik meen dat de voorlaatste zin, namelijk "in deze bondgenootschappelijke conceptie is er geen ruimte etc." eigenlijk precies dezelfde zin is, mutatis mutandis met een heel enkel woordje, als in 1954 is gehanteerd. Dus wat dat betreft is er ten aanzien van Soesterberg en dus van de algemene problematiek eigenlijk niets veranderd. Maar het kruisvluchtwapenverdrag is wel anders, omdat dat na vijf jaar die mogelijkheid van eenzijdige opzegging wel in zich bergt.

De heer **De Vries** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De minister zegt: de heer De Vries heeft wat voorgelezen, nu zal ik ook eens wat voorlezen. Is het hem opgevallen dat er nogal wat verschil zit tussen die twee teksten?

Minister **Van Eekelen**: Niet veel. In essentie vond ik niet vreselijk veel verschil.

De heer **De Vries** (PvdA): Dat vond u niet. Nu, dat vond ik wel.

De heer **Engwirda** (D66): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben het met de minister eens dat er niet zo veel verschil is tussen hetgeen hij zojuist voorlas en die andere tekst. Maar dat komt toch neer op een de-facto-opzegging van het verdrag?

De heer **De Vries** (PvdA): Dat durft de minister niet te zeggen.

De heer **Engwirda** (D66): Als wij zeggen dat wij die Amerikaanse troepen die volgens de overeenkomst in Soesterberg zijn gestationeerd niet meer willen en de minister zegt dan dat de Amerikaanse regering die troepen zal moeten terugtrekken, dan kan de overeenkomst formeel nog wel bestaan, maar zij wordt dan niet meer ingevuld, nageleefd of toegepast. Dat vind ik dan een de-facto-opzegging.

Minister **Van Eekelen**: Het geeft in ieder geval aan dat één van de twee partijen door het openen van besprekingen over de beëindiging zegt dat men het zou willen beëindigen. Ik kan mij nauwelijks omstandigheden voorstellen waarin de andere partij nog zou willen blijven. Dat is de essentie van het bondgenootschap. Alleen, dat geldt ten aanzien van Soesterberg. In het kruisvluchtwapenverdrag staat het heel anders. Daar heeft de periode van vijf jaar, waarin sprake moet zijn van onderling goedvinden, een geheel ander karakter. De periode is duidelijk gelimiteerd tot vijf jaar. Dat onderling goedvinden is noodzakelijk om de Amerikanen voldoende zekerheid te bieden. Daar is de gemeenschappelijke wilsovereenstemming tot een eventueel eerdere ontbinding naar ik aanneem verbonden met geheel andere redenen, bij voorbeeld een akkoord in Genève. Op grond daarvan zou men kunnen zeggen: nu hoeft het niet meer en nu beëindigen wij de aanwezigheid van de Amerikaanse troepen gezamenlijk. Ik ben van mening, dat dit een geheel ander karakter heeft dan het verdrag inzake Soesterberg met zijn onbepaalde termijn.

Ik heb mijn interruptie in het betoog van de heer De Vries niet voortgezet. Ik had de indruk, dat hij zei: als wij het verzet van de PvdA staken, zou dat betekenen dat wij zijn opgezadeld met een systeem dat vreemde troepen tegen onze zin hier kunnen blijven. Toen vroeg ik waar dat stond. Misschien heb ik de heer De Vries verkeerd begrepen, want het staat nergens. Het is blijkbaar zijn interpretatie van het kruisvluchtwapenverdrag en dan nog maar alleen voor die vijf jaar. Hij kan het in ieder geval niet a contrario redeneren. Dat heeft met de huidige discussie — ik ben het wat dit betreft geheel met de heer De Kwaadsteniet eens — eigenlijk helemaal niets te maken. De preoccupatie van de heer De Vries wordt niet verwezenlijkt, of hij nu voor of tegen het wetsvoorstel stemt. Daaraan wordt niet tegemoetgekomen.

Ik herhaal mijn conclusie, dat de PvdA wel erg internationalistisch doet maar zich toch eigenlijk een beetje in de vorige eeuw blijft bewegen met haar opvattingen. In ieder geval miskent zij volkomen hoe leden van een bondgenootschap met elkaar omgaan. Na de constructieve woorden van mijn partijgenoot

Van Eekelen

Wiebenga zal ik er hier verder maar het zwijgen toe doen.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Na opgemerkt te hebben dat ministers geen partijgenoten hebben stel ik voor, aanstaande dinsdag te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 21.50 uur.

61-3270

Noot 1 (Zie blz. 3217)

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. de volgende brieven:
 - een, van de minister van Buitenlandse Zaken, ten geleide van een Verdrag inzake de codering van goederen (19 907 (R 1327));
 - een, van de minister van Binnenlandse Zaken, over voetbalvandalisme (18 943, nr. 8);
 - twee, van de minister van Onderwijs en Wetenschappen, te weten:
 - een, over stedelijke netwerken (19 572, nr. 5);
 - een, over taakverdeling en concentratie in het w.o. (17 649, nr. 82);
 - een, van de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, over SVM (19 790, nr. 6);
 - een, van de minister van Defensie, over veranderingsoperaties bij Defensie (19 700-X, nr. 38);
 - twee, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, over de nieuwbouw van de Tweede Kamer (11 107, nrs. 67 en 68);
 - twee, van de minister van Verkeer en Waterstaat, te weten:
 - een, over het fietsverkeer (17 745, nr. 16);
 - een, over rapporten hoge-snelheidstrein (19 700-XII, nr. 44);
 - een, van de minister van Economische Zaken, over de zeescheeps-nieuwbouw (16 431, nr. 18);
 - een, van de staatssecretaris van Economische Zaken, de heer Evenhuis, over financiële stimulansen van het MKB (19 700-XIII, nr. 94);
 - een, van de minister van Landbouw en Visserij, over de kwaliteitszorg van Landbouwbegroting 1987 (19 700-XIV, nr. 53);
 - twee, van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, te weten:
 - een, ten geleide van een onderzoek naar werkgelegenheid in Scandinavië en Oostenrijk (19 700-XV, nr. 70);
 - een, over deeltijdarbeid (19 902);
 - een, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en van de staatssecretaris van Justitie, over wetgeving jeugdhulpverlening (19 399, nr. 9);
 - twee, van de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, te weten:

- een, over klachtenonderzoek Staatstoezicht op de volksgezondheid (19 700-XVI, nr. 143);
 - een, over vermeende bezuinigingen op de zwakzinnigenzorg (19 700-XVI, nr. 145);
 - een, van het lid Vermeend c.s., ten geleide van het initiatief-voorstel tot wijziging van de Wet ter bevordering van de werkgelegenheid voor werkzoekenden die zeer langdurig werkloos zijn (19 909);
 - een, van de Algemene Rekenkamer, ten geleide van een rapport over de Lynx-helicopter (19 897).
- Deze brieven zijn al gedrukt en rondgedeeld;

2. de volgende brieven:
 - een, van de staatssecretaris van Justitie, ten geleide van een circulaire betreffende gedetineerden;
 - een, van de minister van Landbouw en Visserij, over de selectieve groei en krimp landbouwuniversiteit Wageningen;
 - een, van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, ten geleide van het onderzoek 'Uitkeren of belonen'.

De Voorzitter stelt voor, deze brieven niet te doen drukken en voor kennisgeving aan te nemen. Voor zoveel nodig is kopie gezonden aan de betrokken commissies;

3. de volgende brieven e.a.:
 - het jaarverslag 1985 van de Natuurbeschermingsraad;
 - een, van het CNV, over buitenlandse werknemers bij de overheid.

Deze brieven e.a. liggen op de griffie ter inzage. Kopie is zonodig gezonden aan de betrokken commissies;

4. de volgende brieven e.a.:
 - een, van het gemeentebestuur van Deventer, over de sociaal-economische boycot Zuid-Afrika;
 - een, van LVVF, NVVF en VMFV, over sollicitatieprocedures;
 - een, van E. Bervoets-Witsenburg, over de Dierenwet;
 - een, van het gemeentebestuur van Heythuysen, over de wachtdagenregeling in het basisonderwijs;
 - een, van LSVB, over de Wet studiefinanciering;
 - een, van de Katholieke Onderwijsvakorganisatie, over bezuinigingsmaatregelen;

- een, van het gemeentebestuur van Wormer, over het pensioen van mevrouw Rost van Tonningen;
- een, van Havenschap Delfzijl, t.g.v. bestuursnotulen;
- twee, van de Aktiegroep Burgerbelangen, over de Nationale ombudsman;
- een, van J.H.L. Mooyman van der Valk, over bezuinigingsmaatregelen;
- een, van de Landinrichtingscommissie, over plannen tot afslanking van het Kadaster;
- een, van het gemeentebestuur Millingen aan de Rijn, over de kweekreactor Kalkar;
- een, van leerkrachten van de Odaschool, over de vervangingsmaatregel bij ziekte;
- een, van het NCIV, over het huurbeleid 1987;
- een, van de Consumentenbond, over de telefoontarieven;
- een, van Hans Kortleven, over zwakzinnigenzorg;
- een, van de Rijksuniversiteit Utrecht, over selectieve groei en krimp;
- een, van Paul Leysen, over een campagne voor betere wetgeving voor dieren;
- een, van het ABP, t.g.v. de achttiende wetenschappelijke balans;
- een, van de Stichting Natuur Museum Ameland, over privatisering van het terreinbeheer van het Staatsbosbeheer;
- een, van de Organisatie Amb-ex-KNIL-'AMA', over de Rietkerk-uitkering;
- een, van de Werkgroep Inrichting van Recreatieobjecten in de Openlucht, t.g.v. het boekje 'Luchtsporten'.

Deze brieven liggen op de griffie ter inzage;

5. het proefschrift: 'Intake voor psychotherapie' door A.J. de Jong.

Dit proefschrift is opgenomen in de bibliotheek der Kamer.

Noot 2 (Zie blz. 3311)

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. zes brieven van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, met de mededeling, dat zij in haar vergaderingen van 24 en 25 maart 1987 de haar